MIGUEL DE UNAMUNO

MAGLA

I

TRI UZORITE NOVELE

466

ZABAVNA BIBLIOTEKA

1584?

180

6336/1400

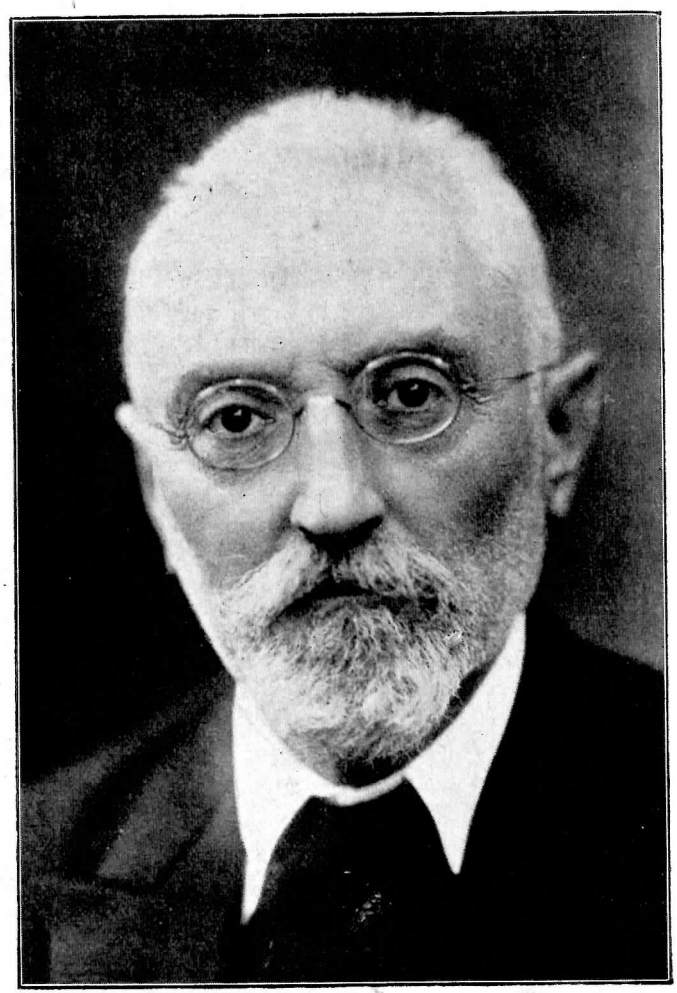

PO FOTOGRAFIJI HENRI MANUEL-A

MIGUEL DE UNAMUNO

ZABAVNA BIBLIOTEKA
UREDJUJE DR. NIKOLA ANDRIĆ

MIGUEL DE UNAMUNO

MAGLA
I
TRI UZORITE NOVELE

SA ŠPANJOLSKOG PREVEO
I PREDGOVOR NAPISAO
BOGDAN RADICA

KOLO XXXVIII. ZAGREB 1929. KNJIGA 466.
NAKLADA ZAKLADE TISKARE NARODNIH NOVINA

*

AUTOROV PREDGOVOR

Misao, ili bolje: intimni osjećaj, iz koga mi je nikla ova tragedija novele — ili nivole — »Magla« isti je, koji je izražen u »La vida es sueño« (»Ž i v o t j e s a n«) našeg Calderona de la Barca; osjećaj star, isto toliko star, koliko i civilizacija sama, ali koji u nijednom drugom umjetničkom djelu nije našao sjajniji izražaj, nego u djelu našeg velikog pjesnika. Život je san! Ali i bol je isto tako san!

Onomadne sam čitao, talijanski, Mažuranićevu »S m r t S m a i l-A g e Č e n g i j i ć a«, gdje me je ranilo njegovih šest stihova (711—716), koji kažu:

Slušaj, pobre, je l' i jauk tlapnja?
Slušaj zveku, je l' i zveka tlapnja?
Slušaj . . . slušaj . . . Ah, to tlapnja nije,
Jer te vidim, gdje te boli jako . . .
Što? . . . ti plačeš? . . . Ah, to tlapnja nije,
Ti bo s tlapnje, mnim, da ne bi plako!

Dok sam ih čitao, a skupa sa mnom i August Pérez, koji vazdan u duplji moje duše spava, on se probudio i kazao mi:

»Razmisli, Miguel, jesmo li mi baš sigurni, da i patnja, da i bol nije isto tako san? I dok patimo u snima, ne boli nas san ili snijevamo bol? »Život je san«, kazao je Calderon . . . A nije li radije mòra (c a u c h e m a r)? A i ovaj hrvatski narod, narod Mažuranića, nije li i on snijevao bol svoje historije? A bdjeti u boli ne znači li pobijediti je? . . .«

Htio sam, da moga Augusta Péreza prekinem u njegovom dialogiziranom monologu, ali sjetivši se našeg posljednjeg razgovora, nisam se usudio to učiniti. I pustio sam ga, da govori... Ono, što mi je onda kazao, već sam zaboravio. Ali sa ovo malo riječi njegova monologa hoću da predstavim h r v a t s k i p r e v o d nesretnog sna njegova života i nesretnog života njegova sna.

H e n d a y a, 6. VI. 1929.

MIGUEL DE UNAMUNO.

MIGUEL DE UNAMUNO

Uzvitlani i šareni konac devetnaestog stoljeća imao je tu sreću, da je na svom ubrzanom i raznolikom otkrivanju nepoznatih milieu-a i skrivenih pejsaža susreo i Španiju, koja se baš tada, u tim godinama, započela naglo i konvulzivno buditi iz svog stoljetnog sna zaboravi, osamljenosti i besplodnosti. Bilo je to, svakako, jedno od najvažnijih otkrića, kojim je narod ponosno i izrazito označio prva teženja i prve nastupe dvadesetoga stoljeća, ponesavši u svojim stremljenjima, osim ruskih obilježja, i španjolska. Nikada, kao u ta vremena, koja se još i danas nastavljaju, ime Španije nije poprimalo na sebe zamamnije i izrazitije značenje, za kojim se krila sva živopisna fantazija jedne neiscrpne zemlje i jednog nezamorenog naroda. Nikada, kao tada, Španija sama, poslije bezbrojnih decenija, koji su u svojem indiferentizmu i mamurluku nanizali stoljeća, nije izrazila više snage i više volje da oživi i udje u čitav kompleks svjetskog duhovnog zbivanja. Povučena u svojem duhovnom nastojanju fatalnim izvanjskim dogodjajem, koji ju je konačno lišio i posljednjeg kolonijalnog teritorija, Španija je osjetila čežnju, da se još intenzivnije spirituelno sabere i da kroz nekoliko krupnih svjedočanstava podsjeti Evropu i ostali svijet na svoju enigmatsku tragiku.

Datum, koji je zabilježio ovaj fatalni slom, naznačen je u kalendaru sa godinom 1898., dok u duhovnom i literarnom smislu on naznačuje svršenu renesansu spirituelnih i umjetničkih vrednota suvremene Španije. To je godina, u kojoj se Španija izdiže iz osamljenosti folklorističkog i dekorativnog provincijalizma i grozničavo teži, da se stavi u doticaj sa najistaknutijim strujanjima i ličnostima Evrope. Pored svojih najznačajnijih vrijednosti i najoriginalnijih oblika, ona iznosi, kao najviši uspon svojih mislenih i umjetničkih realizacija, krupno sazidanu i izrazito formiranu ličnost, danas već legendarnog Baska — Miguela de Unamuna.

Rodjen u kraju, koji ide u red markantno osebujnih krajeva Španije, gdje je osjećaj individualnosti, pobune i fantazije doveden u ekstrem izdržljivosti i granice, Unamuno je bitne oznake svojeg kraja sačuvao i naročito potencirao u svakom svom napisu, u svakoj svojoj liniji, u svakom svo-

jem životnom aktu. Kao i najkarakterističniji ljudi njegova kraja, kao i Injigo Loyola, ličnost, koja se gotovo uvijek susreće na redcima i medju redcima njegovih spisa, i Unamuno je od svog života stvaratelja i čovjeka satkao harmoničnu sintezu mističke i strastvene otpornosti do istrage. Čitav njegov život još od momačkih godina, kad se kao mladi socijalist preko stranica svog časopisa »Klasne Borbe« zanosi za idejama Marksa, pa do ovih posljednjih godina »Agonije Kršćanstva«, kad sâm svojevoljno, povrijedjen i indigniran nad svim onim, šta se dogadja u njegovoj zemlji, ostavlja svoju Španiju i bježi u emigraciju, zabilježen je tim neprestanim podudaranjem izmedju života ideje i života akcije, izmedju pulziranja misli i pulziranja krvi.

* * *

Miguel de Unamuno — »Unamuno« u jeziku Baska znači brežuljak cvijeća — rodio se u Bilbao (Biskajski Zaliv) 29. septembra 1864. Ukratko: poslije dovršenih nauka u Madridu iz klasične filologije i filozofije, on je već kao mlad čovjek bio imenovan (1891.) profesorom grčkoga jezika na najstarijem španjolskom sveučilištu u Salamanki — omnium scientiarum princeps. — Deset godina kasnije (1901.) on bude imenovan i rektorom istoga sveučilišta, te sada osim grčkoga predaje i komparativnu filologiju latinsko-kastiljansku. Kroz čitavo vrijeme njegova rektorata, Salamanka postaje mjestom hodočašća svih glavnih intelektualaca Evrope. Glas Unamunov nose i šire njegovi spisi kontinentom i njegova vrijednost, kao filozofa i lirika, nailazi na najrazličnije komentare i diskusije po svim kulturnim središtima svijeta. Učitelj Unamuno odgaja falange omladine, koja u njemu susreće oca nove Španije. To, i vječno teške prilike zemlje sile ga, da se ponovo vrati u borbu direktnog života i da se (1914.), kroz čuvenu seriju članaka, zauzme za rat na strani Antante. Ti su članci objavljivani najviše po listovima Južne Amerike, poimence u buenos-ajreskoj »Nacion«. Njima je on izazivao sukobe u vlastitoj zemlji, i u godinama 1916. i 1917. započeo je Unamuno lično polemizirati s Alfonsom XIII. i sarkazmom i ironijom svoje fraze izlagati ga ruglu i persiflirati, zbog čega biva kažnjen na šest godina tamnice i na 1000 pezeta globe. I protiv njegove volje bude mu podarena amnestija; ali ga ministar prosvjete (Francisco Bergamin) lišava rektorata. Kratko vrijeme iza toga propada, kao republikanski kandidat, na izborima za »Cortes«; a kad je poslije septembarskog »Pronuncijamenta« Prima de Rivere (1923.), Unamuno ponovo ustao na tešku borbu protiv diktatora i protiv monarhije, bio je osudjen na progonstvo u Fuerte-Venturu, kamo je otišao 20. februara 1924. uz proteste prvih intelektualaca svijeta. Cijela svjetska štampa pisala je o Unamunu i pronijela tako njegovo ime i onamo, gdje je do tada bilo nepoznato. Direktor velikog pariskog ljevičarskog dnevnika »Quotidiena« pomogao mu je, da prebjegne u Pariz, gdje je ostao pune dvije godine, našto je, kako mi je sam pisao: »iz prevelike nostalgije za mojom Španijom« otišao čak na granicu same Francuske, u Hendaye, gdje još i danas promatra u tuzi, preko puta, svoju zarobljenu domovinu.

* * *

Čitav opus Miguela de Unamuna može se u svojim suprotnim i rasijanim dijelovima poredati u tri glavna dijela, koja za sebe prave uokvirenu i pravilnu cjelinu. Neobično produktivan i temperamentan, Unamuno je u svom životu pisca i stvaratelja ostavio mnoštvo stranica, knjiga i brošira, koje zahvataju gotovo sve književne vrste, pa je zato svaki i najpotpuniji pregled još uvijek u svojoj biti samo približan i nesavršen. Svaki pokušaj izradjivanja Unamunove bibliografije ograničava se na nekoliko karakterističnijih djela ovih triju cjelina, koje uporedo, iako s oprečne polazne točke, kompletiraju njegovu vaskoliku književnu ličnost.

Prvi i bitni dio čitave Unamunove produkcije, koji je zapravo prapočetna pretpostavka i njegovog potonjeg dijela, koncentrira se u filozofskoj i mislenoj realizaciji, koja je nerazdjeljiva od svoje lirske inspiracije. Unamuno, mislilac i filozof, fatalno je i direktno povezan s Unamunom lirikom i pjesnikom. Kreativni moment, kao i sva ostala sredstva ovoga, osnovana su na istoj intuitivnoj pretpostavci, koja i druga dva dijela čitavog opusa obuhvata u suglasnu sintezu cjeline. Glavni elemenat ovog prvog dijela jeste djelo »O tragičnom osjećaju života« (»Del sentimiento tragico de la vida«; Madrid, 1913.), u kojemu je sažeta sva Unamunova mislena kvintesencija i gdje je njegova vizija života zarinula najviše u dubinu vaskolikog duhovnog problema. Osnivajući čitavu svoju idejnu pretpodlogu na Kierkegardovim riječima: »Ja sam došao, da unosim neprilike«, Unamuno i na ovim stranicama potencira ovu maksimu do ekstrema, pa u ovom enciklopedijskom zahvatu mislenih problema preobraća i prevrće sva dosadašnja shvatanja i iznosi ih na površinu u sasvim novom i originalnom obliku. Na ovim stranicama, kao i na svim potonjima, gdje Unamuno pokušava da postavi bilo kakav problem misli, religije i filozofije, on gotovo nikada ne ide za tim, da dodje do izvjesnih olakih dedukcija, koje imaju pretenziju t. zv. ustaljenih sudova, sistema i doktrina. Skeptik, koji negira svaku apsolutnu ulogu mozga u mislenim i duhovnim pitanjima, on misli po intuiciji i po zakrvavljenim bljeskovima svoje fantazije i svoje duhovnosti. Gdje god postoji jedan odredjeni sud, jedno ustaljeno mišljenje i izvjesna definicija, on se sav napreže, da je obori,

preokrene i uponori u jaz kontradikcije, protuslovlja i nonsensa, te da izroni iz dubine, sav izmrcvaren svojom sumnjom. Demonski secira svaki duhovni i misleni problem i pomalo ga tako lišava svake dekorativnosti, dok ga posvema ne ogoli i ne ostavi samog na čistini. Kod tretiranja svakog duhovnog problema čitava se njegova mistička strast sastoji baš u tom neprekidnom, faustovskom obaranju uobičajenih i konvencionalnih mišljenja. Otuda u svakom njegovom izrazu autobiografski i polemički elemenat zauzima gotovo redovno prvo i najkrupnije mjesto. Nema crte ni perioda, u kome se ne osjeća lična strast čovjeka, koji se preko čitavog sklopa zasadjenih i postavljenih paradigma lomi sa direktnom snagom svoga temperamenta i svoje vitalnosti. Unamuno nema filozofskog sistema, po kojemu bi se njegove ideje mogle postaviti u izvjestan, točno označen historijski period misli. Čitava se njegova mislena i religiozna ispovijest susreće u ovim njegovim riječima: »Moja se religija sastoji u traženju istine u životu i života u istini, makar i znao, da ni jedno ni drugo ne ću moći susresti, dok živim. Moja se religija sastoji u neumornoj borbi protiv misterija; moja se religija sastoji u borbi sa Bogom, koja traje od jutra do mraka. Nikako me ne uvjerava smicalica nepoznatoga niti ona druga: »Ovuda se ne prolazi«. Odbijam vječni »ignorabimus«. I u svakom slučaju hoću da se penjem po vrletima nepristupačnoga.

Pesimistička je to i tragična vizija života, koja u dubokom saznanju, da se ne može dostići pravo i apsolutno riješenje enigme, prihvaća utopistički samu, čistu borbu, krajnji aktivizam, koji traje do smrti, do onog časa, kad čovjek borac prestaje postojati. U toj borbi, bez odmora, bez mirovanja i krzmanja, koja u sebi samoj voli da zaokruži cilj svakog čovječjeg čina, krije se sav zanosni i nasilni Unamunov pogled na život i sva njegova strastvena ljubav za životom. A ovaj pogled i ova ljubav sadrže u sebi karakter polemički, borbeni ili, kako on sâm voli kazivati, i a g o n i č k i i m i s t i č k i, te kriju u sebi smisao pun života, aktivnosti i dinamizma. Ali i ovaj smisao života i borbe nije matematski predodredjen, ni preciziran u vidu kakove ograničene svrhe. On je samo inspiracija jedne kihotske volje i čežnje za životom i za akcijom.

Tako se Unamuno utopistički utječe Don Kihotu, koga iskrsava iz nepokretljive i zastarjele hrpe profesorskih i historijsko-filoloških komentara, stvarajući u svome »Ž i v o t u D o n K i h o t a i S a n č a« (»La Vida de Don Quijote y Sancho«; Madrid, 1905.) jedno zasebno, samostalno djelo, koje se razvija nezavisno od Cervantesova. Protiv Cervantesa, Unamuno izdiže samoga Don Kihota bez komentara inkvizitorskih erudita, dodavši mu Sanča i tako, povezano, priča njihov život borbe, avanture i ludila. Don Kihot, ludjak

i fantast, koji se bori protiv vjetrenjača, vjerujući, da su to giganti, koji tumara po samoćama Sierre Morene, koji oslobodjava galeote i misli, da su nevini; Don Kihot, ismjehivan od vojskovodja, brijača i župnika; Don Kihot, koji vjeruje u Dulcineu, u Slavu, — to je brat Unamunov; njemu za ljubav on se odriče Cervantesa i, što je najglavnije, njega on uzima kao svog jedinog i isključivog sudruga u borbi misli i života. »I ja kažem«, — ispovijeda on samosvijesno, — »da su se Don Kihot i Sančo rodili, da bi Cervantes mogao ispričati njihovu povijest; a ja sam se rodio... da bih je protumačio i popratio...« Uporedo sa Don Kihotom, Unamuno postavlja i Sanča, pobožnog i dobrog Sanča, kihotiziranog Sanča, koji ovdje nije više onaj banalni reprezentant osrednjeg i grubog materijalizma, već se i on, osviješten, u izvjesnim časovima, približuje Don Kihotu i postaje i on duša i tijelo gospodarovo. Ti su časovi Sančova osviještenja za Unamuna najsretniji, jer on vidi, da je Sančo onaj, koji će, izmučen uspomenama dalekih prošlih pustolovina i podviga, uzjašiti na Rozinanta i pustiti se niza svijet, kao novi Don Kihot. Dok sva žuč, sve prokletstvo ide na Aldoneu Kihano, sestru Don Kihotovu, u kojoj Unamuno susreće pokvareni, osrednji, filistarski i glomazno-realistički španjolski milieu, koji ne shvaća polete genija, protivu koje on šalje svoje strijele torkvemadskog polemičara. Knjiga o Don Kihotu i o Sanču nije tek komentar, podijeljen u poglavlja, koja prate Cervantesovo djelo, nego je to ono, što bi Carlyle nazvao »Evandjeljem jednoga naroda«, dakle knjiga, koja prelazi granice književnih proizvoda i zadire duboko u sam život. Svaki, i sitniji dogadjaj iz života njegova heroja, služi mu izlikom, da se sjeti današnjice svoje zemlje; da joj rekne, gdje je najjadnija, da joj spomene njene slabosti. Ističe, gdje god može, oskudicu snage u podvizima i preduzećima; govori o duhovnoj i čak ekonomskoj krizi zemlje, o neodredjenoj i neiskrenoj politici, koja razara i grize do korena prilike njegove Španije. I kao u zamagljenoj i zakrvavljenoj sutonskoj viziji, on iskrsava iz arhiva, od filologa i historičara zaboravljenog i udaljenog Don Kihota i stavlja ga najprije pred svoju svijest i pred svijest vlastitog naroda, kao vodja, oko koga i sa kojim Španija može da postane u svijetu ono, što je nekad bila. Sa Don Kihotom Unamuno povraća svoju generaciju srcu Španije, staroj i veličanstvenoj zemlji Kastiliji, kako o tome svjedoče njegovi eseji u knjizi »P o v r a t a k k a s t i l j a n s t v u« (»En torno al casticismo«; Madrid, 1902.), ali sa Don Kihotom i uporedo s ostalim Kihotima svoje zemlje, sa Injigom Loyolskim, sa Calderonom, sa Svetom Terezom — duše, kod kojih on voli da potraži utjehe i utočišta u svojoj agoniji čovjeka i kršćanina — on svjedoči još jedanput, i to s krvavim zapečatkom svojeg ličnog iskustva, da je život samo vječna i neprestana borba

— agonija i »da se smirujemo tek onda, kad umiremo, kao Don Kihot«.

Takovo shvatanje života, koje je došlo do punog izraza u knjizi »O tragičnom osjećaju života« i u »Životu Don Kihota i Sanča« završava u sintetičkoj i apokaliptičkoj studiji, objavljenoj u ovim posljednjim godinama Unamunova izagnanstva, u spomenutoj »A g o n i j i K r š ć a n s t v a« (Pariz, 1924.), gdje je riječ »agonija« uzela konačno smisao smrti. Mi smo rezultanta borbe, t. j. agonije izmedju duha i razuma, fantazije i realnosti; u toj borbi mi umiremo kroz cio život, dok konačno ne umremo, kao i Sveta Tereza, koja moli: »Smrti, ne prezri me; živim umirući, jer umirem zato, što ne mogu da umrem«. Ali kao svagdje, tako i ovdje Unamunova teza nije tek universalna; ona je u svojoj biti lična i posvema njegova. Unamuno osjeća u sebi agoniju Kršćanstva. On prisustvuje sam svojoj agoničnoj tragediji vjernika, kome kršćanstvo ne odgovara na posljednje pitanje, koje on grčevito traži kroz čitav tegotni i zapravo mučenički život mislioca. Zato agonija nije više borba, ona je smrt. Pascalove riječi »c e l a v o u s a b ê t i r a« postaju sada, kao nikada prije, strašna i krvava realnost. Kršćanstvo, kao ogroman sklop vjerovanja i kao suština naše civilizacije, dolazi u opasnost, da se poremeti, izgubi i nestane. »Agonija Kršćanstva« u prvom je redu agonija Unamuna čovjeka i kršćanina, a tek onda agonija religije, kršćanstva, Evrope i evropske civilizacije. I u dubokom saznanju, da je sve izrečeno, što se još moglo izreći i prokušati, da je sve proživljeno, što se još dalo proživjeti, Unamuno u ganutljivom grcanju, koje proizlazi iz istinske boli, još samo moli: »Bože, Bože, zašto si nas ostavio!«

* * *

Na ovakovoj duhovnoj pretpostavci, koja je daleko od toga, da postavi izvjestan teorem ili da stvori kakvu pozitivnu i normalnu soluciju, osniva se i sav drugi dio, pjesnički i beletristički, Unamunove ličnosti. Paradoksalac i paradoksalan; filolog, koji u svakoj jezičnoj kombinaciji traži jezgru, srce, dušu i krv osjećaja i čustva, Unamuno ruši svaku baroknu dekorativnost stila i iznosi problem čovjeka i svega onoga, što se s njim zbiva, golo i refleksivno, kao da razgradjuje ili razara kakvu mislenu maksimu. Sve je kod Unamuna, i u njegovim mislenim konstatacijama i u njegovim lirskim kreacijama, paradoksno i paradoksalno. Ako ima jedan oblik, koji on neobično voli i bez koga ne može da se kreće u svojem odijelu pisca, to je paradoks, koji za njega naznačuje nezaključenu ili bezgraničnu istinu. Ili još točnije: on je za njega svjedočanstvo neprestano napete nutrašnje borbe, koja razdire svaki njegov čin čovjeka, svaku njegovu misao stvaratelja. Ma koliko najizrazitiji dio suvremene književnosti, od Shawa pa do Pirandella, pronašao kao svoj najsavršeniji oblik upravo paradoks, to je ipak ovaj Unamunov paradoks daleko od toga, da bude rezultat stanovitih kubističko-cerebralnih jezičnih i duhovnih kombinacija. On je kod Unamuna samo dokaz one neprekidne nemoći i nemogućnosti, da postavi soluciju, da izrekne dedukciju, zato što se ona ne može uopće postaviti ni izreći. Unamuno, relativist u paradoksu, susreće samo sredstvo, da zabilježi svoj najintimniji osjećaj; i to onako direktno, kako ga se ovaj dojmio i kako je ovaj upravo sada izišao sav zakrvavljen iz njegove nutrašnjosti. Paradoks je kod Unamuna elemenat usko povezan s intuicijom, koji je krv njegove krvi i osjećaj njegova osjećaja.

Zato sva Unamunova lirika, novelistika i drama rezultira iz njegove paradoksalne, agoničke i mističke vizije života. Ne samo što ona ne može da povjeruje u eternitet izvjesnih teza, niti može da zahvati život drugojačije, nego kao samu i neprekidnu borbu, već se još u ovoj vječnoj agoniji života obavija tamnim i neodredjenim velom sna. Život je san, u kome mi svi sanjamo, kao Calderonov Sigismund, na marionetskoj pozornici, gdje se ljudi miču, kao drveni kipići, pomicani od neke tajanstvene i nepoznate ruke; žive i miču se ti ljudi, u vječnom izigravanju samih sebe, u vječnoj obmani i laži, koja ih obavija i pravi nepokretljivima, zamorenima i neodlučnima. Pozornica, na kojoj se odigrava ovaj prividno kartapesni život, a u stvari život krvav i jadan, gola je i suha bez živopisnosti pejsaža, baš kao i sparne arene Kastilije. Ono, što autora u toj dramatskoj sceni zbivanja muči, jest čovjek. I to čovjek sam, koji ne govori ni sa sobom ni sa drugima, jer riječ je laž, a mi, dok govorimo, lažemo sebe i druge. Unamunova su lica »sutonska, koja niti hoće da budu, niti hoće da ne budu«. Za njega je Don Kihot »isto tako realan koliko i Cervantes, a Hamlet ili Macbeth, koliko i Shakespeare«. On sam, Unamuno, rektor Salamanke, rodio se da otkupi Don Kihota i Sanča od Cervantesa i njegovih komentatora. On se također rodio, da napiše život nepoznatog i prezrenog Augusta Pereza, glavnog junaka iz romana »M a g l e«. Zapravo August Perez je sam živio svoj individualan život, kao i Aleksandar Gomez, kao i Ivan iz »D v i j u M a j k a«, kao i Tristan iz legendarne i drevne palače Markiza od Lumbrije. Ali svi su oni ipak živjeli u samom autoru i opet izvan njega njihovim samostalnim, očajničkim životom. On se samo rodio, baš kao i Cervantes, da zabilježi njihov život, da jednu fikciju obavije tek prividnom stvarnošću jezika, oblika i gestikulacije. I to je čitavo njegovo djelo pisca. Djelo, koje se susreće kroz mnoštvo njegovih romana, izmedju kojih je »M a g l a« (»Niebla«, Madrid, 1915.) najizrazitije, a »T r i u z o r i t e n o v e l e s p r o l o g o m« (»Tres novelas ejemplares y un prologo«; Madrid,

1920.) svakako najlirskije stranice, što su ikada izišle iz njegova pera. Iz svih njih izbija najviše čovječanstva i najviše srca, što je uopće ikada uspio da iznese Unamuno. Na oko fantastične i iskombinirane ove novele, kao i roman »Magla«, mogu da se u prvi mah pomisle izvještačenima i programatski predodredjenima. One su u svakome slučaju lirika mislioca, koji, iako je daleko od toga, da radi mozgom, uzima ipak misao, kao središnji i pokretni motiv svakog djela, pa i umjetničkog. Najbolji Unamunovi stihovi, koji se nalaze na stranicama njegovih »Pjesama« (»Poesias«; 1917.) i njegova poema »Velaskezova Krista« (»El Cristo de Velasquez«; 1921.), svi uzimaju misao, kao bitno uz inspiraciju, i to je zapravo ono najmarkantnije, što se traži u ovom liriku misli.

Ali za razliku od suvremene lirike misli ili točnije: lirike mozga, iskonstruirane i iskombinirane po izvjesnom filozofskom receptu, kao što je veliki dio posljednjih i skoro najpopularnijih Pirandellovih komedija, ova se Unamunova lirika znatno izdvaja po svojoj originalnosti motiva i inspiracije. Nastala mnogo ranije od Pirandellova otkrića poznate formule diskomponiranja jedne iste ličnosti na »jednu, nitko i sto tisuća« (»uno, nessuno e centomilla«), Unamunovo se seciranje i zapravo prelamanje čovjeka na tri ili četiri pozicije: »dvije pozitivne: a) htjeti biti, b) ne htjeti biti; i dvije negativne: c) ne htjeti biti; d) ne htjeti ne biti«, dogodilo mnogo prije, kad se za Pirandella nije ni znalo, kako je to, uostalom, priznao i jedan od najznačajnijih Pirandellovih kritičara, Adriano Tilgher*), koji je Unamuna, u tom smislu, genijalno označio duhovnim pretkom onoga relativističkog aktivizma i agnostičkog misticizma, što je bitna karakteristika duhovnih raspoloženja ove faustovske epohe. Do ovih zaključaka, koji su danas bivstvena oznaka suvremenih književnih teženja, a koji služe, uglavnom, kao objekat svim Unamunovim djelima, izmedju kojih spominjemo još tri vrlo značajna romana: »Abel Sanchez«, »Ljubav i pedagogija« (»Amor y pedagogia«) i »Teta Tula« (»La Tia Tula«), koji prave idejni i lirski pendant našem romanu »Magli«, autor je ovih stranica mogao vrlo lako da dodje zato, što oni pripadaju književnoj tradiciji njegove zemlje, koja je, preko bezbrojnih poznatih i bezimenih mistika, već davno iznijela ovaj problem, razriješen u krvavom patosu svoje halucinirane duhovnosti. Približenja Pirandella s Unamunom služe u tom smislu sasvim analogno, kao i približenje, koje je sâm autor izvolio da učini izmedju glavnog problema »Magle« s jednom od najpotresnijih scena iz »Smrti Smail-Age Čengijića«, u kojoj tragika

*) Uporedi A. Tilgher: Studi sul teatro contemporaneo« (Rim, 1923., str. 207.).

realnosti briše svako stvarno djelovanje svijesti i pretvara čitav teški i realni dogadjaj boli u halucinaciju sna i magle, u čemu se još jedanput opaža najbitniji elemenat čitave Unamunove književne ličnosti i njegovog originalnog španjolstva.

Osim spomenutih književnih djela, Unamuno je objavio još nekoliko zbirki novelâ, romana i autobiografskih stranica, izmedju kojih naročito ističemo veliki roman »Mir u Ratu« (»Paz en la Guerra«, 1897.) iz zemlje Baska, u kome je iznesen karlistički rat iz godine 1872.; te neobično svježu zbirku dječačkih i momačkih uspomena »Recuerdos de niñez y moceda z« (1908.), gdje još i sada po neki fragmenat može da osvijetli kakav enigmatski kutić njegove ličnosti*).

Od pjesničkih zbirki bilježimo »Romansijer prognanika« (»El Romancero del destierro«, 1927.), koji, ispjevan u izagnanstvu, nosi sve tragove pjesnikove tragične aktualnosti. Unamuno se na ovim stranicama osjeća žrtvom prognanstva. On se vidi pomalo izgubljenim u ovom životu bez izlaska. On promatra u zakrvavljenoj daljini svoju izmučenu majku, svoju Španiju, pa grca u boli sina, koji na svom tijelu osjeća patnje i boli vlastite zemlje. U tom istom raspoloženju on snuje »Kako se stvara novela« (»Como se hace una novela«, 1927.), u kojoj predvidja konac današnjih političkih prilika svoje zemlje, stavljajući kao protagoniste

*) Prelazim preko Unamunova pozorišnog rada, koji bilježi dva jaka djela: »Sfingu« i »Fedru«. Osim toga spominjem, da su sva značajnija Unamunova djela prevedena skoro na sve svjetske jezike. Manje sretan od svog zemljaka Ibañeza, u nas je Unamuno poznat tek iz nekoliko fragmenata i iz njegova političkog stava. Bez isticanja iznosim, da sam ja bio prvi, koji sam u zasebnom broju zagrebačke »Nove Evrope« (knj. III. br. 6. od 26. marta 1926.), a pod naslovom: »Miguel de Unamuno. — Agonija Španije« predstavio Unamunov problem na način, kako se to onda, kroz probrane trideset i dvije stranice jednog časopisa, moglo. Bilo je to u vezi s jednim originalnim Unamunovim pismom: »Agonija Španije«, koje je uredništvo donijelo na čelu sveska, a na koje ja upozoravam čitatelje, kao i na ostale članke u tom svesku; i to posebno Adriana Tilghera i Jeana Cassou-a. Malo zatim, slijedeće godine, objavio sam i »Agoniju Kršćanstva« u zagrebačkom »Obzoru«, (od 7. prosinca 1927. do 13. januara 1928.), koja još i danas čeka na izdavača. Pored toga objavio sam o Unamunu još nekoliko članaka po raznim našim dnevnim listovima i revijama, izmedju kojih citiram i posljednji »Moj susret s Unamunom« (»Književnik« br. 4., str. 122.—127., Zagreb, 1929.). (B. R.)

ove novele i ovoga romana, koji ima tek da se stvori, današnje najizrazitije političare svoje zemlje, obarajući se na njih direktno i u vidu polemike, stvarajući tako od njih žive mrtvace, ironizirane i od same sudbine.

* * *

Jean Cassou je kazao, da, u Unamunovom slučaju, od dva poglavlja: Čovjek i Njegove Ideje, kojim se obično sastavlja svaki esej bilo kojeg pisca, otpada drugi pred isključivom dominacijom prvoga.) Ova konstatacija poprima osobito značenje u trećem i posljednjem dijelu autorove produkcije, koja se, sva rasijana u bezbroj eseja, članaka, polemičkih i novinskih pamfleta, proročkih i filozofskih poslanica i konferensa, izmedju kojih su sedam krupnih tomova »Es e j a« tek jedan sabrani dio ogromnog raštrkanog materijala, približava i spaja Unamuna stvaratelja i mislioca s Unamunom čovjekom. Tako se mi, preko »M o n o l o g a i k o n v e r z a c i j a«, koji takodjer sadrže gradivo ovog trećeg dijela, sastajemo s Unamunom čovjekom, koji već nekoliko godina martirijem svojeg vlastitog života potvrdjuje autentičnost i iskrenost svojeg vjerovanja i svojih ideja.*

Pohodio sam Miguela de Unamuna u zasebnom i naročitom hodočašću u Hendayu, romantičkom i bregovitom mjestancu, na dohvatu same Španije, kamo se prije nekoliko godina povukao, u tišini i u konteplativnosti, stari prorok iz Salamanke. Pohodio sam ga lanjskog ljeta, oduševljen raskošnim i bogatim pejsažem toga kraja, koji se sav kupa u tamno-plavim spiralama Viskajskoga zaliva, odakle je put u zemlju Španiju ravan i zavodljivo gostopriman. Sav razdragan nad svim ovim sjajem prirode, što samo može da pruži ovakav kraj, koji se krije u najpitoresknijem kutiću stare Evrope, ostavljao sam kaprise legendarne Bayonne, sa svim njenim skupocjenim Goyinim platnima i sav mondeni luksuz Biarritza, za seoskom i patrijarhalnom samoćom malene i nepoznate Hendaye, u kojoj se gotovo pet godina Unamuno razjadjen, kao i Victor Hugo u Guerneseyu, kida od bola, siroče i samotar bez utjehe:

»Huerťano y solo sobre el desierto
perdi mi madre; ay, te perdi!
;adiós mi viaje! no queda puerto ...
*;adiós, mi España! y adiós ... a mi!«**)*

---

*) *J. C a s s o u: »Litterature espagnole«. (Izd. Kra, Pariz, 1929. str. 62.)*

**) *M. d e U n a m u n o: »E l R o m a n c e r o d e l d e s t i e r r o«; str. 26. — »Siroče i sâm u pustinji — izgubio sam svoju majku. Jao, tebe sam izgubio! — Zbogom, moja zemljo! Ne tražim zaklona ... — Zbogom Španijo moja! I zbogom ... mi!«*

Bio je Unamuno za tih ljetnjih popodneva neobično svjež i žilav, da i pored svoje boli, govori neprestano i neprekidno, tumačeći svojim zvonkim glasom svoje misli, svoje nazore i svoja teženja. Krupan i muškarački sagradjen u svojem uspravnom i istaknutom stasu, široka lica, sijede ribarske brade, sa dva oka, puna topline i borbene strasti, osvajao je svojom spontanošću i svojom iskrenošću. Okružen mnoštvom svojih Španjolaca, koji su iz najudaljenijih krajeva njegove zemlje dolazili, da mu donose pozdrave i da ga pohode u njegovom progonstvu, on je iz svagdašnjih, polemičkih i političkih pitanja, znao da se izdigne u sfere misli i duha. Tako su u njegovim ustima, odjedanput imena Alfonsa XIII., Prima de Rivere znala da se zamijene imenima Calderona, Senancovra i Svete Tereze. I Unamuno, polemist i krajnji protivnik nepravde, postajao je smireni mislilac, koji je, zaljubljen u svoje utopije, obarao pretpostavke i postavljao nove. Rijetko kada, kao u ovom susretu s Unamunom čovjekom, ja sam osjetio, da se riječ u ličnosti jednog čovjeka može tako intimno da poveže sa samim organizmom i da postane njegov sastavni dio. Misao je samo atom, izrastao u istoj organskoj jezgri. A svaka riječ, kao logična dedukcija misli, izazivlje jecaj nutrašnje boli. Ideja, ona dinamička i agonička ideja, poprima u ovom neposrednom doticaju sa čovjekom osjećaj stvarnosti i iskrenosti. Promatrati ga u času, dok izgovara izvjestan sud ili se igra svojim vječnim paradoksom ili konačno sav vibrira od stalnosti uvjerenja, znači osjetiti pravi plamen Riječi, koja je prošla kroz Meso i kroz Krv i postala zbilja. Skoro uvijek u jednoj istoj ličnosti postoji nesuglasje izmedju stvaraoca i čovjeka. Naprotiv, dominantni elemenat u Unamunovoj ličnosti jest iskrenost, podudaranje i spontanost. Kod njega ideja živi samim životom. Ideja lične besmrtnosti — jedna od osnova Unamunove misli — te ideja ličnosti, koja stvara historiju i živi u današnjici životom historije, postaje ovdje u fizičkom čovjeku živa, satkana u boli lične persekucije, kao svaka stranica njegova opusa.

Na osamljenim i tužnim stazama progonstva, osim vječnog sudruga Don Kihota, Unamuno je neprestano u pratnji svojih prijatelja, velikih heroja historije, koji tu pokraj njega žive realnim životom živih ljudi. Mazzini i Dostojevski — dva su heroja, koje gotovo uvijek ima pred sobom i s kojima provodi svoje najbolje i najutješnije časove prognanika. Osokoljen i ojunačen njihovom historijskom žrtvom, on mi u časovima intimnih raspoloženja, dok šetamo uzduž granice, ispovijeda, kako se njima utječe u svojoj najtežoj boli. Osobito Mazziniju, koga je slijedio po stazama svojeg pariskog izbijanja.

Za sebe kaže, da smatra život, kao neprekidnu borbu za Istinu. Govori mi o Slavenima, koji su izdigli osjećaj

Pravde iznad svega; o Slavenima, koji jedini ostaju u svijetu, da svojom žrtvom posvjedoče još jedanput, da sve nije iščezlo, da sve nije svršeno. Ne zaboravlja ni Strossmayera, koga poznaje iz njegovih relacija s Ocem Hijacintom. Stoljetna tragika naših narodnih pokušaja, poznata mu je gotovo u detalje. Govori mi o prorocima, o ulozi proroka u životu naroda. — »Poslanstvo se proroka ne sastoji«, — ispovijeda mi, — »u predvidjanju, već u tome, da se sasvim otvoreno i odvažno izriče ono, što svi ostali vole i imaju interesa držati skriveno i zatvoreno. Život je za mene vječna borba za Istinu... Kad bih ja znao, da sve ono, za što se ja borim, ne će nikada postići svoju pobjedu, ja bih se svejedno borio... Može se lako dogoditi, da ja ne ću nikada pobijediti. Ali ja ne tražim pobjedu. Ja se borim za ideju, koja živi u meni...«

I u tom donkihotskom promatranju života i životnih problema, Miguel de Unamuno mi se i u ovom susretu prikazuje onakav, kakav mi se godinama pokazivao u svojim djelima. Oduševljenje, strast, nasilnost u izrazu, želja da se bori do posljednjeg daha; sve su to momenti, koji se susreću živi i uznemireni i u njemu, čovjeku. — »Ono, što nas ponajviše interesira za današnjicu, to je universalna svijest svijeta, to je svijest sveopće pravde, u kojoj i Španija treba konačno da zauzme svoje mjesto, dostojno njene duhovne vrijednosti... Potrebno je ponovo iskrsnuti vrednote duha i dostojanstvo čovjeka... Potrebno je, da se povjeruje u Bratstvo ljudi na zemlji... Tada će tek Krist i Mazzini i Dostojevski osjetiti, kako nisu uzalud živjeli i kako nisu uzalud od svog vlastitog života izveli martirij«. — Unamuno je izgovarao ove riječi uznemireno i toplo. Na raskršću dvaju puteva, od kojih je jedan vodio daleko u Španiju, a drugi prema evropskom Sjeveru. Ja sam se radovao ovim riječima. I vizija mi se Unamuna čovjeka, u ovom primitivnom ambijentu, predstavljala dostojanstvenom i zanosnom. Činilo mi se, da u ovom ocu bezbrojnih misli susrećem nešto, što pripada više nebu, a što je u isto vrijeme povezano uz zemlju. Ekspresija dinamičke religije vibrirala je na njegovu licu, na kojemu mojsijevska brada još uvijek ne uspijeva da prekrije ožareni sjaj njegovih očiju, dok drhtaj ruku prati plastika riječi. Unamuno je stajao tu pokraj mene, kao biblijski prorok bez aureole, izražavajući u svom životu pjesnika i mučenika još jednu, možda posljednju, žrtvu za naše vaskoliko otkupljenje.

Hendaya — Paris (1928.)
Split (1929.)

Bogdan Radica.

MAGLA

N I E B L A

I

Kad se August Pérez pojavio na vratima svoje kuće, protegnuo je desnu ruku i okrenuvši dlan naopačke, ostao na čas ustobočen u svečanom i ukočenom stavu. Nije on namjeravao osvajati vanjski svijet, nego je naprosto gledao, da li pada kiša ili ne pada. I osjetivši na hrptu ruke svježinu kišice, malo se namrgodi. Nije mu, naime, dosadjivala kiša, već ga je srdilo to, što mora otvoriti kišobran. Kišobran u svilenoj podstavi činio mu se odviše elegantan. Ali je savijeni kišobran isto toliko elegantan, koliko je rastvoreni ružan.

»Nesreća je to«, — pomisli August, — »što se čovjek mora služiti svim stvarima. Upotreba kvari i čak ruši svaku ljepotu. Promatranje predmeta svakako je njihova najplemenitija funkcija. Koliko je samo lijepa naranča prije nego što se pojede! Ovo će se izmijeniti tek na nebu, kad se čitav naš životni cilj svede na promatranje Boga i svih stvari, koje se usredotočuju u njemu. Ovdje, u ovom bijednom životu, samo se služimo Bogom; hoćemo da ga rastvorimo kao kišobran, da bi nas zaštitio od svake vrste zla«.

Ovako je kazao i malko se pognuo, da bi povukao hlače. Otvorio je kišobran i zastao na čas kao iznenadjen i zabrinut.

»A sad, na koju ću stranu, da li na desnu ili na lijevu?«

August, naime, nije bio pravi pješak, već jednostavni šetalac kroz život.

»Sačekat ću, ne bi li prošlo kakvo pseto«, — rekao je sebi, — »i poći ću onim smjerom, kojim podje on«.

Ali umjesto psa prošla je jedna lijepa djevojka, a August, obuzet snagom njenih očiju, a da nije bio svijestan, što radi, pošao je za njom.

Tako je prošao jednu ulicu, pa drugu i još jednu.

»Ali onaj dječak«, — govorio je u sebi August, koji je radije govorio, negoli mislio, — »što bi mogao raditi onako potrbuške izvaljen na zemlji? Bit će, da promatra mrava? Mrava, koji je najnevjernija životinja. Ne radi ništa, nego se samo šeće, uvjeravajući nas, da radi. Mrav je sličan onome lijenčini, koji hoda kao tobože preopterećen, gurajući laktovima desno i lijevo sve one, na koje se namjeri, premda sam siguran, da ne radi ništa. Šta bi on mogao raditi? Skitnica je, skitnica kao ... Ne, kao ja. Ja nisam skitnica. Moja imaginacija ne otpočiva. Skitnice su oni, koji kažu, da rade, a zapravo samo prigušavaju i iskrivljuju misao. Jer ona lutka od čokolade, koja je smještena tamo iza onog izloga tako, kao da nešto radi, kao i onaj, koji se izlaže u svome radu, nisu zapravo ništa drugo nego skitnice. Što se nas tiče, da li radi ili ne radi? Kad! Kad! To je hipokrizija. To je samo taktika onog jadnog paralitika, koji se vucari polako i uz naprezanje. Zdravo, Jakove! ... Sada prolazi neizbježivi automobil: uzbuna, prašina ili blato! I još nam kažu, da se napreduje uništavajući tako prostorne razmake!

»Ludilo za putovanjem proizlazi iz mržnje prema zemlji, a nikako iz ljubavi za njom: tko mnogo putuje, taj bježi iz mjesta, koje ostavlja, a ne traži mjesto, u koje stiže! Tiho!« On se zaustavi pred vratima kuće, u koju je ušla lijepa djevojka, koja ga je maločas privukla svojim očima. I tek tada dodje Augustu do svijesti, da ju je ipak slijedio.

Vratarka ga je pogledala zlobnim očima i taj je pogled u neku ruku sugerirao Augustu, što bi bilo potrebno, da učini.

»Ovaj Kerber«, — rekao je, — »jamačno čeka, da ju zapitam za ime gospodjice, za kojom sam išao, i da čujem što o njoj ... Pa ću to i učiniti. Stvari se ne smiju presjeći u polovici. Prezirem ono, što nije savršeno!«

Gurnuo je ruke u džepove, a ondje je našao samo jednu pezetu. Nije ju nikako mogao razmijeniti. Bio bi izgubio vrijeme i priliku. I zato je zapitao vratarku, a da nije izvukao ni kažiprst ni palac iz džepa.

— Čujte, draga ženo, bi li mi vi, onako povjerljivo, *inter nos*, mogli povjeriti ime gospodjice, koja je čas prije ovamo unišla?

— Nema, gospodine, u tome, nikakova zla ni tajne.

— Upravo zato — —

— Ime joj je Eugenija Domingo del Arco.

— Htjeli ste da kažete: Dominga.

— Ne, gospodine: Domingo je njeno pravo prezime.

— Recite mi još jednu stvar! — doda August, a da nije još ni sad izvadio prste iz džepa. — Kako to, da ona izilazi sama? Je li ona djevojka ili je udata žena? Ima li roditelje?

— Djevojka je, i siroče je. Stanuje kod svojih têtaka i poučava u glasoviru.

— A da li dobro svira?

— Ja se u to ne razumijem.

— Svejedno je. Uzmite ovo za to, što sam vas uznemirio.

— Hvala, gospodine. Ako trebate još što, samo izvolite reći. Ako želite, da vam dostavim kakvu isporuku.

— Time ću se koristiti drugom prilikom. Za danas vas samo pozdravljam.

— Uvijek ostajem na vašu zapovijed, pa računajte na moju diskreciju.

»Vidiš li?« — govorio je sebi August ostavljajući vratarku — »vezao si se s tom ženom. Pomisli, sada više ne možeš natrag. Što bi na to rekla vratarka?... Dakle, Eugenia Dominga, t. j. Domingo del Arco! Vrlo dobro, zabilježit ću to, da ne zaboravim! A kako se vratarka zove?

Povrati se nekoliko koračaja natrag.

— Dobra ženo, da mi još nešto kažete...

— Zapovijedajte!

— Htio bih, da znam i vaše ime.

— Margerita.

— Vrlo dobro... hvala!

— Nemate na čemu.

I August ode. Čas kasnije našao se kod prolaza Alamede.

Kiša je prestala padati. August je zatvorio svoj kišobran i približio se klupici, ali dotaknuvši je se, osjeti, da je vlažna. Izvadi iz džepa novine, razastre ih na klupi i sjedne. Zatim izvuče lisnicu i olovku.

»Tko zna, da li će se«, — mislio je u sebi — »i kada će se iz moje uspomene izbrisati slika one gospodjice?... Kako je samo slatka ta Eugenija? Sjećam se samo njenih očiju, koje su me privukle, dok sam lirski lutao... Eugenija Domingo del Arco! Ne mogu nikako da se priviknem na taj Domingo! Svakako želim, da promijeni prezime. Neka se zove Dominga! Hoće li naša muška djeca morati da nose kao drugo prezime to »Dominga«? No kamo me to zanosi fantazija?

I zabilježio je:

»Eugenija Domingo del Arco,
Avenida de la Alameda 58«.

Iznad ove bilješke stajali su stihovi:

»Iz zipke žalost nam izvire;
Iz zipke radost nam izvire«.

»Pomisli samo«, — govorio je u sebi August, — »ova Eugenijica, ova učiteljica glasovira istisla mi je iz srca izvrstan komadić transcedentalne lirike. Činjenica je to, da čovjek ne čini ništa drugo, nego da u nestalnosti sudbine traži utjehu za svoju urodjenu žalost i radost. Jedan isti slučaj je žalostan ili veseo prema našem raspoloženju. A Eugenija? Hoću li joj pisati? Pisat ću joj kući... Da podjem u Klub? Ne, nikako. Kući, kući! Ove se stvari rade kod kuće... Eugenija moja!«

I August Pérez povrati se kući.

II

Kad mu je poslužnik otvorio vrata...

August je bio bogat i samac. Majka mu je umrla prije šest mjeseci. Živio je sa slugom i kuharicom, koji su bili stari poslužnici porodice i djeca drugih, koji su takodjer služili u istoj porodici. Sluga i kuharica su bili vjenčani, ali nisu imali djece.

Kad mu je poslužnik otvorio vrata, August je zapitao, da li ga je tko za njegove odsutnosti tražio:

— Nitko, gospodine.

Bili su to redovni odgovori, jer je August vrlo rijetko primao posjete.

Ušao je u svoj kabinet, uzeo omot za pismo i napisao:

Gospodjica

Eugenija Domingo del Arco

N. V. R.

Zatim je nad neispisanim listom papira podupr'o rukama glavu, naslonivši se latkovima na pisaći stol, te zaklopio oči.

»Pomislimo najprije na nju!« — kazao je u sebi.

I potrudio se, da u tami uhvati odsjev njenih očiju, koje su ga privukle i osvojile.

Stajao je tako časak, dozivajući u pamet spodobu Eugenije, ali pošto ju je samo jedanput vidio, morao ju je maštom doslikavati. I dok se napinjao da dozove njenu sliku, stvorila se u njegovoj fantaziji neodredjena slika sna. I on zaspi. Zaspao je i zato, što ga je prošle noći mučila besanica.

— Gospodine!

— Što je? — vikne on, probudivši se.

— Večera je na stolu.

Je li to bio glas poslužnikov ili možda apetit, koji je u onom glasu krio jeku onoga, koji ga je probudio?

Psihološke tajne! Mislio je tako August, kako se to, uostalom, i razabralo po riječima, koje je samom sebi kazao, čim je ušao u jedaću sobu:

»Pa još i ta psihologija!«

Zadovoljno je jeo. Njegovo se svagdašnje jelo bilo isključivo sastojalo od par friganih jaja, od komada pečena mesa s krumpirima i od komadička sira »Groviera«. Popio je kavu i ispružio se na počivaljci. Pripalio je cigaru »Avana« i počeo misliti na Eugeniju.

»Eugenija moja, da, Eugenija moja!« — tepao je on tako u sebi. — »Ova Eugenija, koja u mom duhu kopka brazdu, a ne ona druga; sačinjena od mesa i od kostiju, koju sam sreo u obliku slučajne prikaze. Slučajne? A koja prikaza nije slučajna? Gdje je ta i kakva je to logika prikaze? Možda ona, koja se krije u slijedu onih figura, koje stvaraju oblačići duhanskog dima? Slučaj! Slučaj je intiman ritam svijeta. Slučaj je duh poezije. O, moja jadna Eugenija; ovaj moj mirni, praktični i skromni život Pindarova je oda, satkana od tisuća svakidašnjih sitnica. Daj nam naš kruh svagdašnji! Daj nam naše svagdašnje bezbrojne sitnice! Što mi ljudi ne podli-

ježemo velikim tugama i krupnim radostima, to je zato, što su ove tuge i ove radosti sve zavijene u ogromnu maglu sitnih neugodnosti i sukoba. A život sam je: m a g l a. Život je nebuloza. Iz toga života magnovenja radja se Eugenija. A tko je zapravo ta Eugenija? Ah, sada ipak razabirem stvarnost i shvaćam, da sam ja već odavna tražio ovu Eugeniju. I dok sam je tražio, ona je prošla ispred vratâ moje kuće. Zar to ne znači sresti? Kad netko ugleda neko prividjenje, nije li to samo i isto prividjenje, koje, potaknuto iz sažaljenja pred traganjima onoga, dolazi čovjeku u susret i hoće da se s njim sastane? Nije li Amerika sama išla da traži Kolumba? A Eugenija, ova mala Eugenija, nije li ona sama došla da potraži mene? Eugenija! Eugenija! Eugenija!«

August je glasno izgovarao njeno ime. Poslužnik je, čuvši gospodarov glas, pritrčao i unišao oslovivši ga:

— Zapovijeda li što gospodin?

— Ne, tebe nisam zvao? Ne, ti se ne zoveš Domingo?

— Da, gospodine, Domingo, — odgovori sluga, a da nije ni pomislio na pitanje, što ga je gospodar upravio na njega.

— A zašto se ti zoveš Domingo?

— Zato, jer me tako zovu.

»Dobro«, — reče u sebi August, — »zovemo se zato, jer nas zovu. Za Homerskih vremena ljudi su i stvari imali dva imena: ono, koje su im davali ljudi i ono, koje su im davali bogovi. Kako će mene zvati Bog? A zašto se ja ne bih mogao zvati drugačije, nego kako me zovu ljudi? Zašto ja ne bih mogao da Eugeniji dadem ime različno od onoga, koje joj daju drugi, različno od onoga, koje joj je dala vratarka Margerita? Ali kako da ju zovem?«

— Možeš ići! — kazao je slugi.

Podigao se sa počivaljke, pošao u svoj kabinet, uzeo pero u ruke i počeo pisati:

»Gospodjice!

»Jutros pod slatkom nebeskom kišicom prošli ste vi, nenadano prividjenje, ispred mojih kućnih vrata. Ja sam vas slijedio sve do vrata vaše kuće. Osvojila su me i privukla vaša dva oka, koja su se sjala kao dvije zvijezde blizanice u magli moga života.

»Oprostite mi, Eugenija, i dozvolite mi, da vas ovako familijarno zovem tim vašim slatkim imenom; oprostite mojoj lirici. Ja živim neprestano u vječnoj i bezgraničnoj lirici.

»Ne znam, šta da vam kažem. To jest: ja i previše dobro znam, što bih vam trebao kazati, ali smatram oportunim, da to zadržim za onaj čas, kad vas vidim i kad budemo govorili. Moja je naime najveća želja da se vidimo, da se porazgovorimo, da se dopisujemo i da se upoznamo. A kasnije će Bog i naša srca izreći svoje riječi.

»Hoćete li, dakle, Eugenija, slatko prividjenje moga života, da me saslušate?

»Utopljen u magli vašega života iščekujem vaš odgovor

A u g u s t P é r e z«.

Zaklopio je pismo i izišao iz kuće.

»Hvala Bogu«, — govorio je u sebi, pošavši prama Avenidi Alamedi, — »hvala Bogu, sad već znam, kamo trebam da podjem! Ova je moja Eugenija pravi blagoslov! Ona je već sada dala svrhu i cilj mome lutanju. Bar imam jednu stvar, oko koje mogu da obilazim. Imam povjerljivu vratarku . . .«

Dok je ovako razgovarao sa samim sobom, prošla je Eugenija, a da on nije ni zapazio sjaj njenih očiju. Duhovno je magnovenje bilo i suviše gusto. Ali je Eugenija bacila na nj pogled i rekla u sebi:

»Koji je ono mladić? Nije mi mrzak!«

Premda i nije mogla sebi predstaviti cijelu stvar, ona je istog jutra osjetila, da ju je slijedio

neki mladić. Žene znaju uvijek, kad ih tko vidi i kad ih ne vidi, a da ih i ne gledaju.

Oboje su produžili put u oprečnim smjerovima, presjekavši svojim dušama zapletenu daljinu puta. Put, naime, sačinjava klupko, u kome se križaju pogledi, želje, misli, zavisti, preziri, sažaljenja, ljubavi i mržnje; stare riječi, kojima je duh ostao iskristaliziran; tjeskobe, riječi; čitavo tajanstveno platno, koje obavija duše onih, koji prolaze.

Najzad se August namjeri na Margeritu, vratarku. Susreo je njen posmijeh. Prva stvar, koju je vratarka učinila, tek što je opazila mladića, bila je ta, da je digla ruke iz haljetka.

— Dobar veče, Margerita!
— Dobar veče, gospodine — —
— Auguste.
— Gospodine Auguste!
— Da li je izišla gospodjica?
— Jest, upravo sada.
— Kojim je smjerom pošla?
— Onuda.

August krene, ali se odmah povrati natrag. Zaboravio je pismo.

— Učinite mi uslugu, Margerita, i predajte ovo pismo u ruke gospodjice . . .

— Rado ću to učiniti, gospodine.

— Ali ponavljam: baš u ruke! U njene bjelokosne ruke, koje liče na tipke, koje ona svirajući miluje . . .

— Dobro. Poznajem to iz drugih sličnih prilika . . .

— Što ste htjeli time reći?

— Zar gospodin misli, da je to prvo pismo ovakve vrsti?

— Ovakve vrsti?! . . . Šta vi možete znati o vrsti moga pisma?

— Kao da se mora mnogo znati, da se to shvati. Bit će kao i sva druga!

— Kao i sva druga? Kakva druga? Razjasnite mi to!

— Zar mislite, da je gospodjica imala malo pretendenata?

— Oh... ali je sada valjda slobodna?

— Sada? Nije gospodine; čini mi se, da upravo sada ima nekog zaručnika... Možda ga drži tako na kušnji... a možda je samo privremen.

— A zašto mi to niste prije kazali?

— Pa niste me ni pitali...

— Istina. Ali unatoč tome, ja ipak molim, da mi učinite tu uslugu, pa da joj predate to pismo. Razumije se: baš njoj u ruke! Upustit ću se u borbu. Evo vam još jedna pezeta!

— Hvala, gospodine, hvala!

August napokon ode; magličast i svagdašnji razgovor sa Margeritom počeo mu se svidjati. Možda je i to bio jedan način, da se ubije vrijeme?

»Upustit ćemo se u borbu!« putem je tako sebi govorio. — »U borbu! Ona, dakle, ima drugog zaručnika? Borit ćemo se! *Militia est vitae homini super terram.* Moj život već ima svoj cilj: jedno je osvojenje tu, koje moram da izvedem do kraja. Oh, Eugenija mora postati moja! Barem ona Eugenija, koju sam ja sebi formirao i koju sam zamislio u titravoj viziji onih očiju: — dvije zvijezde nad mojim magnovenjem. Da, ta Eugenija mora biti moja! Borit ćemo se i ja ću pobijediti. Imam ja tajnu pobjede«.

Tako se našao pred vratima Kluba, gdje ga je Viktor čekao na svagdašnju partiju šaha.

III

Danas si se malo zakasnio mladiću moj, — rekao je Viktor Augustu, — ti, koji si inače uvijek tako točan!

— Što ćeš... poslovi.

— Zar ti imaš posla?

— A zar ti držiš, da samo burzovni agenti imaju posla? Život je mnogo zamršeniji, nego što ga ti zamišljaš.

— Ili jednostavniji od onoga, kakvim ga ti smatraš.

— Sve može da bude...

— Dobro, pomakni!

August pomakne pješaka i umjesto, da po svom običaju počne pjevuckati izvjesne dijelove iz opera, on je govorio u sebi:

»Eugenija! Eugenija moja, svrho moga života, slatki sjaju zvijezdâ blizanica u magli; borit ćemo se... Ovdje u ovoj šahovskoj igri ima logike. Ima i nebuloze i kazualiteta. Logika je možda nešto iznenadno i slučajno? A nije li i prividjenje Eugenije takodjer nešto, što spada u logiku? Nije li i to pokret božanskog šaha?«

— Zaboga, Auguste!... U šahiranju se ne vraća natrag. Figura, koju si dodirnuo, već tim dodirom igra.

— Imaš pravo.

— Onda ću ti »pojesti« konjanika.

— Bio sam rastresen.

— Ali u igri, dragi moj, nije dozvoljeno biti rastresen. Ponavljam ti: figura, koju si dodirnuo, već tim dodirom igra.

»A zašto čovjek u igri ne bi smio biti rastresen?« — mislio je August u sebi. — »Nije li i sam život igra? Zašto se, dakle, baš u igri ne može vraćati natrag? Kakva je to logika?... Možda je pismo već u rukama Eugenije? *Alea iacta est!* A sutra će biti u rukama božjim! A jučer? Oh, jučer je zlato pjesnika! Blagosoveni i posvećeni jučer, bît moje svagdašnje magle! Eugenija!«

— Šah! — poviče Viktor.

— Kako je to moguće?

— Ti si, moj dragi, rastresen. Da nisi tako neprestano rastresen, bio bi svakako jedan od najboljih igrača.

— Kaži mi, molim te, Viktore, da li je život igra ili rastresenje?

— Igra nije ništa drugo, nego rastresenje.

— No, pa?

— Zato baš i treba dobro igrati.

— A šta to znači: dobro igrati ili loše igrati? Zašto ne bi mogli da pomičemo drugačije ove figurice, nego ovako, kako ih mi pomičemo?

— Pa to je teza, Auguste, kako si me, uostalom, ti to, kao dobar filozof, naučio.

— Dobro. Htio bih da ti povjerim veliku vijest.

— Čujmo!

— Ti se već čudiš, mladiću.

— Ja nisam od onih, koji se čude *a priori.*

— Dobro, a znaš li ti, šta se sa mnom dogadja?

— Da postaješ sve rastreseniji.

— Dogodilo se sa mnom to, da sam se zaljubio.

— To sam već znao.

— A kako si to mogao doznati?

— Pa ti si zaljubljen već *ab origine:* otkako si se rodio. Tvoje je zaljubljenje urodjeno.

— Logično govoriš. Ljubav se radja s nama.

— Nisam kazao ljubav, već zaljubljenje. Znao sam to, pa nije ni trebalo, da mi kažeš, da si zaljubljen. Znao sam ja to bolje od tebe.

— No, pa kaži mi onda: u koga?

— To ti znaš otprilike isto tako, kao i ja.

— Možda imaš i pravo..

— Kaži mi samo: je li plavojka ili crnka?

— Da ti istinu kažem: ne znam ni sâm, premda mislim, da nije niti plavojka, ni crnka. Bit će da je kestenjasta.

— Da li je visoka ili niska?

— Ne sjećam se dobro. No meni se čini, da mora biti pravilna rasta. Ah, kakve samo oči ima ta moja Eugenija!

— Eugenija?

— Da, Eugenija Domingo del Arco. Avenida de la Alameda, 58.

— Učiteljica glasovira.

— Da. Ali...

— Da, ja je poznajem. A sada šah još jedanput!

— Ali...

— Šah, rekoh ti!

August obrani kralja pomoću konja, ali je svršio ipak tako, da je izgubio igru.

Viktor mu na rastanku šapnu u uho:

— Dakle Eugenija, pijanistica?

»Augustiću moj, ti ćeš posjedovati zemlju... zemlju. Augustiću moj!«

»Ali ovi diminutivi«, — pomislio je August — »ovi strašni diminutivi!«

I izadje.

IV

Zašto je diminutiv oznaka čuvstva?« — pitao se August, dok se vraćao kući. — »Možda ljubav umanjuje ljubljenu stvar? Ja zaljubljen! Pa tko bi kazao, da sam ja zaljubljen!... Možda Viktor ima i pravo? Bit ću zaljubljenik *ab initio?* Možda je moja ljubav pretekla moj predmet? Ili nešto više. Ova ga je ljubav sama iskrsla i izvukla se iz magle stvaranja. A što je zapravo ljubav? Tko je definirao ljubav? Definirana ljubav nije više ljubav... Kako sam se, onda, mogao uopće zaljubiti u Eugeniju, ako stvarno ne mogu da kažem, da je poznajem? Poznanstvo će kasnije doći. Ljubav osvaja spoznanje, a spoznanje ubija ljubav. *Nihil volitum quin praecognitum,* ali ja smatram, da *nihil cognitum quin praevolitum.* Spoznati, kažu, da je isto, što i oprostiti. Ne, ja držim, da je oprostiti isto, što i spoznati. Najprije ljubav, zatim spoznanje. A da se nešto

ljubi, dovoljno je, da nam se ono, što ljubimo, samo predskaže. Dovoljno je, da nam se sa zaljubljenom namjerom predskaže u magli. Tek iza toga dolazi savršena vizija, kad se magla pretvara u vodenu kaplju, u krupu i u snijeg. Znanost je jednaka daždu. Ne, ne, znanost je magla! Oh, kad bih mogao da budem orao, koji luta oblacima! I kad bih mogao da gledam kroz oblake sunce, kao magličasto svijetlo. Šta bi na to kazao orao iz Patmosa i Minervina sova?«

Stigavši do ove točke svoga razmišljanja, August se sudari s Eugenijom, ali kako je bio utopljen u vlastitim mislima, nije ju opazio.

»Spoznanje dolazi tek kasnije« — nadoda on. — »Ali, šta se to dogodilo? Ja bih se zakleo, da su tik ispred mene prošle dvije sjajne zvijezde blizanice... Nije li to bila ona? Srce mi govori, da jest, ali ja sam, evo, već stigao do svoje kuće!«

I ušao je. Pošao je odmah prema svojoj sobi. Tek što je stigao, rekao je u sebi:

»Sâm! Spavam sam. Sanjam sam! Kad se spava u dvoje, san mora da je zajednički. Tajanstvena čuvstva mora da sjedinjuju dva mozga. Pa nije li to možda istina? U istoj mjeri, u kojoj se srca sjedinjuju, glave se odalečuju. Kad dva zaljubljenika misle jednako, onda osjećaju suprotno jedan drugome. Žena ljubi muža, dok on ne misli, kao i ona«.

Katkada je August prije nego bi pošao na spavanje, znao, da sa svojim slugom Domingom igra karata, dok ih je kuharica promatrala.

Jedne večeri August je zapitao svoje ukućane:

— Što bi vi rekli na to, da se ja oženim?

— Bila bi to dobra stvar, gospodine, — odgovori sluga.

— Kako kada, — usudi se kazati Liduvina.

— Objasnite mi to!

— Oženiti se, to je lako reći, ali treba najprije vidjeti, koga uzima gospodin.

— Kako si to kazala?

— Gospodin je tako dobar... Sjetite se samo onoga, što je govorila vaša dobra majka, pokoj joj vječni!

Njegova pokojna majka, ona dobra žena, često je govorila:

»Preostaje mi još malo dana u životu, sine moj. Tvoj me otac zove k sebi. Možda on treba mene više, nego ti. Dakle, čim ja odem s ovoga svijeta, a ti ostaneš sam, oženi se odmah. Uzmi ženu kućanicu: ne kažem ti to zato, što ne bih imala povjerenja u moje stare sluge; ali ti ponavljam: uzmi kućanicu i učini je gospodaricom srca svoga, novca svoga i ognjišta svoga. Potraži si ženu, koja će te ljubiti i koja će paziti na tvoje«.

— Moja će žena svirati glasovir.

— Glasovir? — primijeti Liduvina. — A čemu služi glasovir?

— Čemu služi? Pa ja sam prezasićen službama!

— I našom?

— Ne vašom, ne vašom! Ali glasovir služi i zato, da ispuni kuću harmonijom.

— Ali harmonija nije stvar, koja se može jesti!

— Liduvina!... Liduvina!

Služavka pogne glavu nad ovom umiljatom opomenom.

— Da, ona će svirati glasovir, jer je moja Eugenija učiteljica glasovira.

— Onda ga dalje ne će svirati, jer inače ne bi uzela muža?

— Dakle se zove Eugenija i učiteljica je glasovira? — zapita kuharica.

— Jeste, a zašto pitaš?

— Je li to ona, koja stanuje na Avenidi Alameda iznad dućana gospodina Accurzia?

— Upravo ona. Ti ju poznaješ?

— Da, gospodine... Onako po vidjenju...

— Jamačno znaš još nešto. Govori! Znaj, da se radi o budućnosti i o sreći tvoga gospodara...

— Dobra je to djevojka, dobra djevojka...

— Govori, Liduvina... Zaklinjem te uspomenom moje majke!...

— Sjetite se, gospodine, njenih savjeta... Ali tko je to u kuhinji? Možda je ušao mačak?

Kuharica ustane i izadje.

Gospodar i sluga nastaviše svoju igru.

— Na kome je sada red, Domingo?

— Na vama, gospodine.

I tako je iz rastresenosti August izgubio i ovu partiju. Odlazeći u svoju sobu, govorio je:

»Svi je poznaju. Svi je poznaju bolje od mene! To su čudesa ljubavi! A sutra? Svakom danu svoja briga. A sada u krevet!«

Legao je.

Kad je bio u postelji, govorio je u sebi:

»Činjenica je, da se ja, otkako mi je umrla bijedna majka, neprestano dosadjujem, a da to i ne osjećam. Da, to je besvijesna istina! Dosada je dno života. Dosada je izumila igru, rastresenosti, romane i ljubav. Što su, konačno, svi ovi svagdašnji neznačajni susreti, svi ovi razgovori, kojima ubijamo vrijeme i produljujemo sebi život, nego slatko dosadjivanje? Oh, Eugenija, Eugenija moja, cvijeće moje životne i neznačajne dosade, udji u moje sne, sanjaj o meni i zajedno sa mnom!«

I on je tako usnuo.

V

August je sanjao.

Lutao je oblacima, preobraćen u sjajnog orla, moćnih i blistavih krila od rose. S uprtim očima kao na plijen, promatrao je sunčanu maglu i imao je srce, uronjeno u slatku dosadu, zaštićen prsima,

prokušanima u oluji. Posvuda unaokolo tišina, izazvana udaljenom bukom zemlje. A ondje na visini samog neba dvije zvijezde blizanice, koje su širile svuda unaokolo nevidljivi balzam.

Tišinu presiječe vika jednog piljara. I August tako prozre svjetlost novoga dana.

»Da li sanjam ili živim?« — pitao se, pokrivši se ponjavom sve do očiju. — »Jesam li orao ili čovjek?... Šta će biti novo u novini?... Svijet je kalejdoskop. Logiku u svijetu stvara čovjek. Najuzvišenija je umjetnost, umjetnost slučaja. Spavajmo dakle još malo!«

On se okrene na drugu stranu.

Ali nanovo glas piljara, a onda kola, automobil i napokon dječaci.

»Nemoguće je! Ovo je život, koji se povraća. I uporedo s njim ljubav, prekapanje života, možda i sok dosade. Razmišljajmo o Eugeniji! Čas je upravo milostiv«.

Zaklopio je tako oči, odlučivši da misli na Eugeniju. Da misli? Ali misao mu se malo pomalo rasplinula i čas kasnije bila je samo — polka. Da, polka. Pod njegovim prozorima svirao je vergl, a u Augustovoj duši ozvanjale su note i priječile ga da misli.

»Bît svijeta je muzikalna«, — kazao je August, dok se gubila posljednja nota polke, — »a moja Eugenija, nije li i ona muzikalna? Svaki je zakon u isto vrijeme i zakon ritma, a ritam je ljubav. Ali, evo, ovo me jutarnje djevinčanstvo nuka na to, da nešto otkrijem: — ljubav je ritam. Znanost ritma je matematika: sensibilni je izražaj ljubavi muzika. Razumijemo se: izražaj, a nikako njegovo ispunjenje«.

Prekide ga kucanje na vratima.

— Unutra!

— Je li gospodin zvao? — zapita Domingo.

— Da, donesite mi doručak!

Zvao je slugu barem podrug sata prije nego što je inače običavao, a da nije nikako bio svijestan o tome.

»Ljubav oživljava i anticipira apetit. Potrebno je živjeti, da se ljubi. Da, potrebno je ljubiti, da se živi!«

Digao se, da jede. I čim je svršio s jelom, oprao se, počešljao, obukao i spremio tako, kao čovjek, koji ima nekakav cilj i koji je privezan uz život.

Izašao je, a srce mu vrlo brzo počelo kucati.

»Šuti!« — kazao je. —»Ja sam je vidio, a poznavao sam je svakako već odavno. Da, njena je slika gotovo urodjena u meni!«

A čim je Eugenija prošla pored njega, on ju je pozdravio više očima, negoli šeširom.

Htio je da se okrene i da podje za njom, ali je u njemu prevladao onaj sredjeni osjećaj i želja, koja ga je obuzimala, da svakako govori sa vratarkom.

»Da, ona je, ona je!« — nastavio je razgovarati sa sobom. — »Ona je! To je ona, koju sam godinama tražio, a da nisam to ni znao. To je ona, koja je mene tražila. Mi smo dosudjeni jedno drugome u predodredjenoj harmoniji. Dva smo svijeta, koja se upotpunjuju. Porodica je prava društvena ćelija. A ja nisam drugo nego molekil. Kako je, Bože moj, praktična znanost! Majko moja, dobaci mi savjet s neba! Eugenija, Eugenija moja!«

Pogledao je na sve strane, da li ga tko promatra, jer je baš on sam sebe u tome času vidio, kako prolama zrak.

Rekao je:

»Ljubav je ekstaza; sili nas, da izidjemo iz nas samih!«

Posmijeh ga je Margeritin povratio realnosti.

— Nema nikakve vijesti? — zapita August.

— Još je prerano.

— Nije vam ništa kazala, kad ste joj predali pismo?

— Ništa.

— A danas?

— Danas, jest. Pitala me je za vašu adresu; pitala je, da li vas poznajem i tko ste vi. Kazala mi je, da je gospodin zaboravio ostaviti adresu. I zatim me je zamolila, da vam isporučim — —

— Da mi isporučite?

— Da, ona mi je preporučila, da vam kažem, da je ona već zauzeta, da je zaručena.

— Zaručena?

— Uostalom, ja sam vam to već i kazala.

— Ne smeta! Mi ćemo se boriti.

— Dobro: borit ćemo se.

— Obećavate li mi vašu potporu, Margerita!

— Razumije se!

— Onda ćemo svakako pobijediti.

Time se oprostio od vratarke. Pošao je prama Alamedi, da bi osvježio svoje emocije u viziji zelenila i da bi čuo ptice, kako pjevaju po granama. Njegovo je srce počelo da se zeleni, a u njegovoj nutrašnjosti pjevale su, kao slavuji, krilate uspomene djetinjstva . . . U prvom redu njegova je majka prosipala slatkoću nad svim ostalim uspomenama. Svoga se oca jedva sjećao. Bila je to mistička sjena, koja se gubila u daljini. Bio je to krvavi oblak sa zapada, koji se iz tako velike distancije odražavao u njegovu srcu. Zatim ga je majka krstila vrelim suzama i on je sam pomalo plakao. Tako su prolazili dani plača i nježnosti, dokle god se suze nisu iscrple, a mrak poklopio čitavu kuću.

Mila je to i domaćinska bila kuća. Svjetlost je ulazila kroz bijele cvjetove, satkane na zastorima. Naslonjači su, s intimnošću djedovâ, koji su postali djeca, širili svoja krila. Tu je neprestano stajala pepeonica, koja je u sebi sadržavala pepeo posljednje očeve cigare. Tu, na zidu, visjeli su vjenčani portreti oca i majke. On je sjedio, zato što je bio visok, prekriženih nogu, a ona, malena, stajala je uz njegov bok, naslonivši mu na ledja ruku, koja se

činila, da nije mogla nešto zagrabiti, pa je kao golubica otpočivala na ledjima muža.

Njegova majka, koja je uvijek bila odjevena u crninu, dolazila je i odlazila, a da nije pravila nikakove buke, kao kakva ptica, sa posmijehom na ustima i očima, koji je bio jednak suzama iz prvih dana njena udovištva:

»Moram živjeti za tebe, samo za tebe, Auguste«, — govorila mu je svake večeri, prije nego što bi otišla spavati.

Kao slatki san prolazio je njihov život. Majka bi mu navečer vrlo često čitala po neku knjigu. Zatim je August ušao u Institut, pa ga je i majka slijedila u naukama. Učili su uporedo opću historiju. »Kolike su apsurdne stvari ljudi učinili!« običavala mu je reći s posmijehom na usnicama. Učio je matematiku. Učio je psihologiju, fiziku, kemiju i prirodne nauke. Ono, što se njegovoj majci nije mililo u prirodnim naukama, bila su ona bezbrojna i opaka imena, koja su životinjama i biljkama dali učenjaci. Fiziologija ju je strašila. Na sam dodir onih slika, koje su prikazivale srce i pluća, sjećala se krvave smrti svoga muža. Govorila je onda sinu: »Ne uči nikako za liječnika«. »Najbolja je stvar, da uopće ne znamo, kako unutri izgledamo«.

Kad je August maturirao, ona ga je zagrlila i briznuvši u plač zavikala: »Da je živ tvoj otac!« Zatim ga je uzela na koljena, premda se on, kao odrastao dječak, toga sramio, i nastavila je da u tišini promatra pokojnikovu pepeonicu.

A zatim univerzitetska prijateljstva i melankolija, koja je obuzimala majku, kad je opažala, kako joj sin raste, znale bi joj u usta staviti ovakav govor: »Ja za tebe živim, a ti, tko zna, za koju drugu... No takav je svijet, dijete moje«. Napokon je položio i advokatski ispit. »Neka te tvoj otac s neba blagoslovi!« kazala mu je mati.

Vrlo su često izlazili zajedno na šetnju. Razgovarali su se o starim, a isto tako i o novim i svagdašnjim stvarima, tako da je vrlo često majka znala započeti razgovor ovako: »Kad se oženiš...«

A kad bi se ulicom namjerili na kakvu lijepu djevojku, ona je znala promatrati Augusta ispod oka.

Onda je došla smrt. Ona spora, teška, umiljata smrt, koja ulazi na vršcima nogu i bez buke, kao ptica, i odnijela majku sa sobom jedne jesenje noći u sporom lijetu. Umrla je s rukom u sinovljevoj ruci, s očima u sinovljevim očima. August je osjetio, kad je majčina ruka oledenila, a oči joj ostale nepomične...

Sada je otpočivao u Alamedi i mislio na Eugeniju, koja je bila zaručena. »Najviše se bojim«, — običavala je govoriti majka, — »onog dana, kad budeš naišao na prvu dražu na stazi života«. Da je barem još živjela majka, pa da ovu prvu dražu preobrati u ružu!

»Da je živa majka, našao bih ja kakav izlazak iz ovakvog položaja«, — rekao je August, — »izlazak, koji ne bi, uostalom, bio nimalo teži od bilo kakove jednadžbe drugog reda. A ovo je zapravo realna jednadžba drugog reda«.

Slabunjavo cvilenje, slično jaukanju neke bijedne životinje, prekinulo je ovaj njegov monolog. August je naišao u živici na psa, koji se iz svih sila napinjao, da mu se ukloni s puta. »Bijedna životinjica!« sažalio se August. — »Ostavili su je ovdje ovako tek rodjenu, da umre. Nisu imali snage, da je ubiju«.

Uzeo je psa. Psetance je tražilo majku. August se povratio s njim kući razmišljajući:

»Kad ovo dozna Eugenija! Tko zna, kako će ona zavoljeti ovu životinjicu! Pa nije ni ružna. Jadnica, kako mi samo liže ruku!«

— Daj mi, Domingo, malo mlijeka, ali samo brzo! — rekao je slugi, čim mu je ovaj otvorio vrata.

— Gle, gospodin kupio psa?

— Našao sam ga.

August nadjene ime psetancu. Ne zna se, zašto ga je nazvao Orfej. I taj Orfej ostao je pouzdanik njegovih monologa.

— Moj mili Orfeju! Kako vidiš, — govorio mu je, — moramo se boriti! Šta mi ti savjetuješ, da radim? Da si samo poznao dobru moju majku! . . . Ali ćeš zato upoznati ženinu dobrotu, kad budeš spavao u krilu Eugenije i kad te bude draškala njena topla i slatka ruka!

Toga je dana bila melankolična večera. Melankolična je bila i šetnja, melankolična i partija šaha, a melankoličan je bio i san one noći.

VI

Potrebno je, da se konačno odlučim«, — govorio je August šetajući se pred kućom br. 58 Avenide de Alameda, — »ovako ne može ostati dalje!«

U taj čas otvori se jedan prozor na drugom katu, u kojemu je stanovala Eugenija i na njemu se pojavila stara, mršava i sijeda gospodja s krletkom u ruci. Htjela je da stavi na sunce svoga kanarinca, ali u času, kad je htjela da objesi krletku, čavao popusti i krletka se skupa s kanarincem stropošta na zemlju. Stara gospodja očajno kriknu:

— Oh, moj Pichin!

August brže-bolje poleti, da digne krletku. Bijedni je kanarinac, sav zastrašen, lamao krilima.

August se pope stubama na drugi sprat; i dok mu je srce igralo u prsima, dotle je kanarinac u krletci bjesnio kao mahnit. Gospodja ga je čekala.

— Hvala, gospodine, hvala!

— Hvala vama, gospodjo.

— Pichin! moj Pichin! Umiri se, dragi. Hoćete ili unići, gospodine?

— Čast mi je, gospodjo.

I August udje. Gospodja ga otprati do salona.

— Strpite se, gospodine, i pričekajte časak, dok ja pripnem krletku.

Ostavila ga je sama. Nato udje u salon stariji gospodin, koji je zacijelo bio stric Eugenijin. Na glavi je nosio fes, a na nosu zaprašene naočari. Pristupi k Augustu i oslovi ga u esperantu. August u prvi mah htjede da pobjegne, ali ga ljubav prama Eugeniji zadrža.

— Ne razumijem ni riječi, gospodine, — odgovori August.

— Jamačno vam je govorio u esperantu, — primijeti tetka, koja je baš u taj tren ulazila u sobu, — u tom prokletom i strašnom jeziku!

I okrenuvši se mužu, reče:

— Fermino, to je gospodin, koji nam je spasio kanarinca.

August se nato predstavi:

— Moje je ime August Pérez. Sin sam blagopokojne udove Pérez Rovira, koju ste zacijelo poznavali.

— Gospodja Soledad?

— Da.

— Vrlo sam je dobro poznavala, — reče tetka. — Bila je to upravo uzorita udova i majka. Čestitam vam.

— Baš mi je milo, što je kanarinčeva krletka pala, jer toj milosrdnoj slučajnosti dugujem ovo poznanstvo.

— Pa vi zovete milosrdnom slučajnošću pad Pichina?

— Za mene je milosrdna.

— Hvala, gospodine, — reče Fermino španjolski. — Ljudima vladaju zagonetni zakoni. Ja imam posebne nazore skoro u svim stvarima.

— Ti prestani s vječito istim stvarima! — klikne žena. — A kako to, gospodine, da ste mogli biti toliko pažljivi u spasavanju Pichina?

— Bit ću otvoren, gospodjo, i otkrit ću vam svoje srce. Ja sam tumarao, — to je možda pravi izraz, — pod prozorima vaše kuće.

— Moje kuće?

— Da, gospodjo. Vi imate divnu sinovicu.

— No sada shvaćam »milosrdnu slučajnost«. — Zapravo je to bio milosrdni kanarinac!... No dobro je, gospodine, da vam je ovaj slučaj otvorio naša vrata... Sin gospodje Soledad! Upravo vi ste nam i trebali! Bar ćete mi pomoći, da izbijem iz glave moje sinovice kaprisu, koja ju je toliko zaokupila.

— A sloboda? — opomenu je Fermino.

— Ti samo šuti i ne miješaj u razgovor svoju anarhiju!

— Anarhiju? — kliknu August.

Fermino, sav razdragan, reče najumiljatijim glasom:

— Da, gospodine, ja sam anarhist, mistik, ali razumije se, samo u teoriji. Nemojte misliti, da ja bacam bombe! Moja je anarhija samo spirituelna. Imam svoje specijalne ideje skoro u svim stvarima.

— Da niste i vi, gospodjo, anarhiskinja? — zapita August samo da nešto kaže.

— Ja? Ah, pa to je apsurd, kad netko misli, da nitko ne smije vladati. Ako nitko ne zapovijeda, tko bi onda trebao slušati? Ne čini li vam se, da je to nemoguća stvar?

— O, vi malovjernici, koji to smatrate nemogućim! — reče Fermino.

Ali ga žena prekinu:

— Dakle, gospodine Auguste, ova je naša stvar utvrdjena. Vi mi se činite odličnom osobom, vrlo dobro odgojenom, a potječete i iz dobre porodice, pa imate i imetka. Od današnjeg dana vi ste moj kandidat...

— Velika mi je to čast, gospodjo.

— Da, treba, da povratimo na stazu razuma moju djevojku. Razumijete li me: ona nije rdjava,

ali je kapriciozna. Kad je došla katastrofa mog jadnog brata...

— Katastrofa? — zapita August.

— Da. A kako je stvar i suviše poznata, zašto bih je baš vama krila? Eugenijin je otac, poslije vrlo nesretne operacije na burzi, počinio samoubijstvo i ostavio svoju kćer u bijedi. Ostala joj je kuća, ali preopterećena hipotekom, koja odnosi cijelu rentu. A ova jadnica želi, da svojim malim uštednjama skine hipoteku i iskupi kuću. Pomislite! A ne bi to mogla postići, kad bi davala lekcije u glasoviru do svoje šezdesete godine!

August nato odmah smisli plemenitu i herojsku gestu.

— Djevojka, kako rekoh, nije rdjava, — opet će tetka, — ali nema toga, koji bi je mogao na to dovesti, da to shvati.

— Kad bi naučila esperanto... — doda Fermino.

— Ostavi se tih univerzalnih jezika! Ne možemo da se sporazumijemo ni u našem materinskom jeziku, a ti iznosiš još i druge!

— Gospodo! — reče August, predusrevši i naslutivši kućni incidenat, — ne bih želio, da vam predugo dosadjujem...

— Pa vi nam ni najmanje ne dosadjujete, — prihvati tetka. — Dodjite, kad god hoćete; uvijek ćete biti srdačno primljeni. No znajte, da ste vi od sada moj jedini kandidat.

Dok je August izlazio, Fermino se približi k njemu i šapnu mu u uho:

— Ne nadajte se ničemu!

— Zašto?

— Mora se vjerovati u predosjećaje...

Zadnje su tetkine riječi pri odlasku bile:

— Znajte, gospodine Auguste, da ste sada vi moj kandidat.

Kad se Eugenija povratila kući, prve su tetkine riječi bile:

— Eugenija, znaš li tko je bio kod nas? Gospodin August Pérez.

— Gospodin August Pérez!... A tko ga je uveo?

— Pichin, kanarinac!

— A zašto je došao?

— Kakva su to pitanja?... Pa zbog tebe, zaboga!

— Zbog mene... a uveo ga kanarinac? Ne razumijem. Bilo bi bolje, da mi sve to ispripovjediš u esperantu, kao i tetak.

— Došao je zbog tebe. Da li se jasnije uopće može govoriti? Diskretan je to i ugledan mladić, vrlo dobro odgojen, od dobre porodice, bogat, vrlo bogat, moja draga.

— A šta se mene tiče njegovo bogatstvo? Ja imam svoj posao i nisam roba, koja se prodajem.

— A tko govori o tome, da se prodaš? Tebi čovjek ne može ništa kazati, a da se odmah ne raspališ kao žigica.

— Dosta je, tetice, ostavimo šalu!

— Pa ja ti govorim o ozbiljnim stvarima. Uostalom, kad vidiš mladića, promijenit ćeš svoju misao.

— Što se toga tiče...

— Nitko ne može kazati: ne ću više piti ove vode. A onda, bilo bi već i vrijeme, da napustiš svoje apsurdne ideje, jer ti se ovoga puta uistinu prikazuje sretna i dobra prilika.

— Ali ja, draga tetice, tražim svoju slobodu. I ja sam u ovoj stvari anarhiskinja!

— To ćemo još vidjeti!

I ovom je frazom tetka završila svoj razgovor.

VII

»Orfeju moj!« — govorio je kod kuće August svome psu, hraneći ga mlijekom. — »Orfeju moj, napravio sam velik korak: — ušao sam u njenu kuću, u njeno svetište! Znaš li ti, što znači napraviti odlučan korak? Vjetrovi sreće guraju nas, a naši su koraci svi odlučni. Naši? A da li su, doista, naši ovi koraci? Prolazimo »divljom i dubokom« šumom bez staze. Stazu stvaramo sami vlastitim stopama, lutajući nasumce. Ima ljudi, koji misle, da idu za svojom zvijezdom, a ja držim, da idem za dvostrukom zvijezdom. A zvijezda nije ništa drugo, nego projekcija neba na stazi: projekcija slučaja.

»Kaži mi Orfeju, kakva je potreba, da uopće postoji Bog, svijet ili ništa? Zašto je baš potrebno, da nešto postoji? Ne čini li se tebi, da je ova potreba samo vrhovna kušnja, koju slučaj predstavlja u našem mozgu?

»A otkud je Eugenija iznikla? Da li je ona moje stvorenje ili sam ja njeno? Ili smo oboje recipročna stvorenja: ona moje, ja njeno? Nije li možda sve stvorenje svake stvari, a svaka stvar stvorenje svega? A što je zapravo stvorenje?

»Više mi se puta dogodilo, da sam pomislio na to, da uopće ne postojim i skitao sam se ulicama u uvjerenju, da me ljudi ne vide. A drugi put sam si zabio u glavu, da me ljudi ne vide onakovim, kakovim se ja sâm vidim, i dok sam smatrao, da hodam ugladjen i u formi, koja se traži, nisam ni slutio, da izgledam kao bajaco, kojemu se ljudi smiju i podruguju.

»Kakav je to uopće bio život? Naročito, otkad mi je umrla majka! Nisam vidio budućnosti. A sad, kad započinjem proziratí budućnost, čini mi se, da se ona pretvara u prošlost. Eugenija je za mene skoro kao neko sjećanje. Dani prolaze...

ovaj vječni dan, koji prolazi u magli dosade. Danas kao i jučer, sutra kao i danas. Pogledaj, Orfeju, na pepeo, što ga je ostavio u pepeonici još moj otac . . .

»Ovo je otkrivenje vječnosti. Kad čovjek ostane sam i zaklopi oči pred budućnošću, pred snom, onda mu se predskaže strašan ponor vječnosti. Vječnost nije budućnost. Kad umremo, mi se mašamo puta prema prošlosti, prema onome, što je bilo. I tako bez cilja, cijepajući krpu naše sudbine, rušeći čitavu beskonačnost, koja nas je u vječnosti sazdala, kročimo u ništa, a da nikada do njega ne stižemo, jer to ništa nikada nije ni bilo.

»Na dnu ovog strujanja našega bivstvovanja, u samom njemu, postoji i drugo suprotno strujanje: — onamo odlazimo iz današnjice u sutrašnjicu, ovamo iz sutrašnjice u današnjicu. Zida se tako i ruši u isto vrijeme. A s vremena na vrijeme stižu nam odisaji, oduševljenja, čak i tajanstveni krikovi onog drugog svijeta, onog nutrašnjeg svijeta. Srce je protuhistorija, odnosno suprotni proces, kojim ide historija. Podzemna rijeka juri iz mora prema izvoru.

»A sada mi na nebu moje samoće bliješte dvije zvijezde: dva Eugenijina oka. Sjaju mi se sjajem majčinih suza. I one me sile na vjerovanje, da i ja postojim — slatka iluzijo! *Amo, ergo suu.* Ova je ljubav, kao blagosovljena kiša, u kojoj se raspliinjuje i konkretizira magla bivstvovanja. Po ljubavi ja jasno osjećam svoju dušu, pa ju čak i opipavam. Poradi ljubavi mene je započela boljeti duša. A zar je i sama duša nešto drugo, nego ista utjelovljena ljubav?

»Prolaze tako dani, dok ljubav ostaje. Ona ostaje ondje dolje, duboko dolje, u unutrašnjosti, u srcu stvari, gdje se strujanja ovoga svijeta sukobljavaju s oprečnima, i iz ovoga sukoba, iz ovoga sudara proizlazi nastrašniji i najsladji od svih bolova: — bol za životom.

— »Ti zapažaš niti, navitak, potku i čunak; ali gdje je nestalo vratilo, uz koje se privija platno našega bića?«

Kako Orfej nije nikada u svom životu vidio razboj, na kome se tka, teško da je uopće mogao shvatiti svoga gospodara. Ali gledajući u oči gospodara, dok je govorio, on je ipak nekako naslućivao njegovu misao.

VIII

August je sav drhtao; činilo mu se, da sjedi na stolici, kao na nekoj spravi za mučenje. Obuhvatala ga je neka volja, da se digne, da otidje, da se prošeta dolje i gore po sobi, da maše rukama, da krikne, da učini nekakvu ludost i da zaboravi na to, da uopće postoji. Ni gospodja Ermelinda, tetka Eugenijina, a ni Fermino, teoretski i mistički anarhist, nisu uspjeli, da ga privedu u pravu realnost.

— Ja držim, — govorila je gospodja Ermelinda, — da je najbolja stvar, koju biste mogli učiniti, da počekate, jer Eugenija ne može zakasniti. Tako ćete se — dozvolite mi da se izrazim onako familijarno: vidjeti i upoznati. Sva zavodjenja ove vrste moraju se ovako započeti.

— Doista, gospodjo, u prvi mah dostaje, da se ljudi vide i upoznadu, — izjavi August u tonu, koji se pričinio kao da dolazi sa drugog svijeta.

— Ja čak smatram, da vas Eugenija već i sada poznaje . . . No to je i prirodno!

— Nije to baš prirodno! — prihvati riječ Fermino. — Što se pak tiče činjenice, da je potrebno da se čovjek prije upozna, nego što udje u kuću, to se ja nipošto s vama ne slažem . . . Ne slažem, pa eto! Jedino pravo poznanje je ono, koje dolazi *post nuptias.* A ti, draga ženo, već shvaćaš, šta u

biblijskom jeziku znači poznati ženu*). Vjeruj mi, da nema nikakvog drugog stvarnog poznanja izvan onoga, koje proizlazi iz produbljavanja . . .

— Šuti, molim te, i nemoj nam dosadjivati svojim blezgarijama!

S ulice zazvoni zvonce.

— Ona je! — klikne tetak.

Vatreni val zalije Augustovo lice. Srce mu poče naglo biti.

Čulo se, kako su se otvorila vrata, zatim udarci naglih, jednakih i ritmičkih koračaja. August, i ne znajući kako, osjeti, da mu se ipak vraća mir.

— Pozvat ću je ovamo, — reče Fermino, koraknuvši prama vratima.

— Već sam se ja za to pobrinula, — vikne gospodja Ermelinda i pozva služavku.

— Kažite gospodjici, da dodje ovamo!

Nastade tišina. Sve troje su šutjeli, kao da su se dogovorili, dok je August sebi šaputao:

»Tko zna, da li ću moći da se snadjem? Kad se ona pojavi na pragu onih vrata, ja ću se jamačno zacrvenjeti kao mak ili pobijeliti kao liljan?«

Začuje lagani žamor, kao da je doletjela neka golubica. Odsječeni, kratki i suhi »Ah!« poletio je dvoranom. Eugenijine oči na licu, koje je sve titralo od svježine, a tijelo kao da i ne stoji na zemlji, ponosno su razlile novu i tajanstvenu spirituelnu svjetlost nad čitavom pozornicom.

August se osjeti mirnim, neobično mirnim. Zasadjen na svojoj stolici, kao biljka, koja je tu nikla i kao nešto, što je bilo vegetalno i zaboravilo na sebe, bio je sav prožet tajanstvenom spirituelnom svjetlošću, koja mu je blistala iz očiju. Čim je čuo, da je gospodja Ermelinda kazala svojoj sinovci: — »Predstavljam ti našeg prijatelja gospodina Augusta Péreza«, povratio se nekako u sebe, digao se sa stolice i pokušao se nasmiješiti.

*) »Poznati« u biblijskom značenju: obljubiti, cognoscere (»Adam pözna Evu, ženu svoju, a ona zatrudnje i rodi Kaina«, Mojs. T. 4. 1). — Ur.

— Vi ste gospodin, koji je spasio kanarinca? — zapita ga Eugenija.

— Da, gospodjice, ja sam spasio kanarinca, — odgovori August pristupivši k njoj i pruživši joj ruku.

»Ona će me opeći«, pomislio je u sebi.

Ali nije bilo baš tako. Ruka, bijela i premrzla kao snijeg, jedva se dotakla njegove ruke. August nato osjeti, kao da mu se neki fluid svježine razlijeva po čitavom tijelu.

Eugenija sjedne.

— Ovaj gospodin . . . poče Eugenija.

»Ovaj gospodin«, — pomisli u sebi August, — »nazvala me je gospodinom! Zacijelo je rdjavo raspoložena!«

— Ovaj se gospodin, kćeri moja, sa mnom upoznao jednom sretnom prilikom.

— Da, onom prilikom s kanarincem!

— Tajanstveni su putovi milosti! — opomenu je anarhist.

— Ovaj je gospodin, — nadoda tetka, — sin vrlo časne gospodje, koju sam imala čast ubrajati medju svoje poznanice. Sada je naš kućni prijatelj, koji je želio, da te upozna i da ti bude predstavljen.

— Ja poštujem gospodjicu! — kazao je August.

— Vi me poštujete? — klikne Eugenija.

— Da, divim vam se i cijenim vas kao pianisticu!

— Ah! . . .

— Poznata mi je, gospodjice, vaša velika ljubav za umjetnost . . .

— Za umjetnost? Za muziku?

— Razumije se.

— Oh, gospodine Auguste, to su vam tako samo nabajali!

— Zar vam se ne svidja muzika?

— Ni razgovora o tome!

»Liduvina ima pravo« — pomisli August. — »Kad se Eugenija toliko trudi, da se uda, onda je to najizrazitiji znak, da želi napustiti glasovir!« Zatim reče glasno:

— No javno je mišljenje, da ste vi strastvena i odlična pianistica . . .

— Trudim se, da što bolje i što savjesnije vršim svoju profesionalnu dužnost, jer moram zaradjivati za život.

— No što se baš tiče zaradjivanja za život, — izbaci Fermino.

— Dosta! — prekine ga tetka, — gospodin je August dobro upućen u čitavu stvar . . .

— U čitavu stvar? A u kakvu to stvar? — zapita Eugenija odrešito i kao da bi htjela ustati.

— Upućen je, naime, i u hipoteke . . .

— Kako to? — kriknu sinovica ustavši. — Šta zapravo sve ovo znači? Čemu uopće ovaj posjet?

— Pa kazala sam ti već, dijete moje, da je gospodin htio da se s tobom upozna . . . Ne trebaš se, dakle, toliko uzbudjivati.

— Ali kako je to moguće? Postoje ipak stvari — —

— Oprostite, gospodjice, vašoj gospodji tetki, — zamoli August, digavši se takodjer skupa s tetkom i anarhistom. — Nema tu ničega, što bi se moglo činiti tako alarmantno.

I produži:

— Što se pak tiče hipoteke, vaše štedljivosti i ljubavi za rad, ja sa svoje strane nisam učinio ništa, da iz usta vaše gospodje tetke istrgnem tako važne vijesti.

— Da, odlučili ste se, da tek nekoliko dana iza odaslanoga mi pisma, donesete u moj stan kanarinca.

— To ne poričem.

— Dobro. Odgovor na ono pismo dobit ćete od mene, kad to ja budem htjela i znala, a da pri

tom ne dodje nitko kao posrednik. Zasad bi bilo najbolje, da ne očekujete ništa.

— Dobro, vrlo dobro! — klikne Fermino. — To se zove integritet, sloboda! Ovo je žena budućnosti. Ove žene, dragi gospodine Pérez, treba šakama osvojiti!

— Gospodjice! — zamoli August pristupivši Eugeniji, koja mu je pružila ruku bijelu i hladnu kao snijeg.

Dok je Eugenija okretala ledja, da izadje i kad su iščezle one oči, izvori tajanstvene svjetlosti, August je osjetio, kao da mu se tijelo pretvara u plamen. Srce mu je kucalo, a glava mu se činila kao da puca.

— Je li vam žao? — zapita ga Fermino.

— Kakva je to djevojka, zaboga? — krikne tetka Ermelinda.

— Veličanstvena je, divna i simpatično borbena! — doda August.

— I ja sam toga mišljenja, — potvrdi tetak.

— Oprostite joj, gospodine Auguste, oprostite joj! — ponavljala je neprestano tetka. — Ova je djevojka bodljikava! Ali tko bi se nadao, da će tako nešto učiniti?

— Pa ja sam oduševljen, gospodjo! Oduševljen! Ova samostalnost karaktera čini se meni, koji ga nemam, upravo veličanstvena. Šta više, ja se oduševljavam u uvjerenju, da je baš to jedina žena, koja meni treba!

— Da, da, gospodin Pérez, — prekine ga anarhist, — to je žena budućnosti!

— A ja? — zapita gospodja Ermelinda.

— Ti si žena prošlosti! Eugenija je žena budućnosti! Nije ona uzalud slušala moje rasprave o društvu budućnosti i o ženi budućnosti . . . Nisam joj badava udahnuo slobodne anarhističke ideje, ali — bez bomba!

— A ja sa svoje strane, — reče zlovoljno tetka, — držim, da bi ova djevojka mogla bacati i bombe.

— Pa da i baca! — ispriječi se August.

— Ne, to ne! — doda tetak.

— Ali ja i unatoč tome držim, — reče gospodja Ermelinda, — da vi nikako ne smijete baciti koplje u trnje.

— To ne ću nikada učiniti! Tako će konačno stvar biti i bolje zaslužena.

— Dakle na posao za konačnim osvojenjem! Vi već znate, da smo nas dvoje na vašoj strani i da možete dolaziti u našu kuću, kad god vam se to svidi, bilo to Eugeniji pravo ili ne bilo.

— Uostalom, Eugenija nije mnogo oponirala, — primijeti Fermino. — Ali nju treba osvojiti šakama. U njoj ima snage prave žene, kako to dobro opaža gospodin Pérez, pa ju čovjek mora osvojiti šakama. U borbu, dakle!

Rastadoše se i August izadje iz njihove kuće, kao da je tamo stanovao već duže vremena. Bio je sav ushićen. Ne bi nikada pomislio, da će i to doživjeti. Eugenijin način vladanja nije ga ni najmanje rasrdio ni razočarao. Naprotiv, on je sada više, nego ikada prije, bio oduševljen i sav kao u plamenu. Svijet mu se činio većim, zrak čišćim, a nebo modrije, nego što je bilo obično. Činilo mu se, da sada diše prvi put. U najintimnijem kutiću njegove nutrašnjosti slušao je glas svoje majke, koji mu je govorio: »Oženi se!« Skoro sve žene, koje su prolazile pokraj njega, činile su mu se lijepima, vrlo lijepima, a ni jedna ružna. Bio je uvjeren, da se za njega svijet počinjao svijetliti tajanstvenom svjetlošću dviju velikih zvijezda, koje su se sjale na nebeskom svodu. I ne znajući kako, započeo je razmišljati o vulgarnoj zbrci prvoga grijeha i naših praroditelja, koji su okusili plod sa stabla saznanja dobra i zla. Razmišljao je, usput, i o Ferminovoj doktrini o poreklu poznanja.

Stigavši kući, čim mu je Orfej došao u susret, on ga je pridigao, zagrlio i kazao mu:

— Danas se, Orfeju moj, započinje novi život. Zar ne osjećaš, da je svijet širi, voda čišća, a nebo modrije? Oh, Orfeju, dok ju samo vidiš i upoznaš! Onda ćeš tek osjetiti žalost, što si samo pseto, kao što i ja sada osjećam žalost, što nisam ništa drugo nego čovjek! A kaži mi, kako vi psi uopće možete da »poznate«, ako ne griješite, ako vaše poznanje nije grijeh?

Kad ga je vjerna Liduvina poslužila, nije mogla, a da ga barem na časak ne pogleda.

— Zašto me, Liduvina, gledate?

— Čini mi se, da je u vama nešto izmijenjeno.

— Kako to mislite?

— Gospodin je izmijenio lice.

— Mislite?

— Kako da ne mislim? ... Da li stvar pianistice što dobra obećava?

— Liduvina! Liduvina! ...

— Pravo imate, gospodine, ali ćete razumjeti: meni je na srcu vaša sreća ...

— A tko zapravo zna, što je to sreća? ...

— I to je istina.

Oboje pogledaše na pod, kao da je sva tajna sreće ležala tamo na podu.

IX

Sutradan se u vratarkinoj veži Eugenija razgovarala s nekim mladićem, dok je sama vratarka vrlo obazrivo pošla pred kućna vrata, da uživa u svježini zraka ...

— Treba, Mauricije, da se odlučimo, — govorila je Eugenija. — Ovako ne može ostati, naročito poslije onoga, to se jučer dogodilo. Ti već znaš šta.

— Zar nisi i sama kazala, da je onaj pretendent glupan?

— Ali je bogat i tetka me neprestano salijeće...

— Pa otjeraj ga!

— Ali otkud da ga otjeram? Zar iz kuće mojih staraca, kad oni to ne će?

— A ti predji preko njega.

— Ali on ima snage, da stane preda me i da mi svaki dan dosadjuje kod kuće. A ja ne ću moći, da se neprestano zatvaram u svojoj sobi!

— Dakako, i to vremenom dosadi.

— Ako onog glupana zahvati fiksna ideja, da me baš svaki dan pohadja, razumjet ćeš, da se nikako ne ću moći svaki put zatvarati u svoju sobu i odbijati, da ga vidim. Pa da mi i ništa ne kaže, započet će glumu mučaljivog mučenika.

— Pa pusti ga, neka glumi!

— Ali ja ne mogu odbiti nikakvog siromaka, a naročito ne onoga, koji očima moli milostinju. Da samo vidiš, kako me gleda!

— Zar te raznježuje?

— Ne, nego mi ga je žao... Zašto ti ne bih kazala?

— Valjda se bojiš?

— Ne govori gluposti! Ja se ničega ne bojim. Ne znam, zašto ti ne bih kazala, kad dobro znaš, da za mene na svijetu nema nikoga osim tebe.

— To sam znao! — klikne Mauricij s uvjerenjem i spusti svoju ruku na Eugenijino koljeno.

— Treba, dragi, da se odlučiš. Valja da se što prije vjenčamo.

— A od čega ćemo živjeti?

— Od moga rada, dok ti ne nadješ zarade.

— Od tvoga rada?

— Da, od mrske muzike!

— To nikada. Nikako i nikada! Na sve bih prije pristao, nego da živim od rada rukû tvojih.

Sâm ću nešto iznaći. Tražit ću i naći ću. Ali zasad pričekajmo.

— Pričekajmo!... Tako će nam proći najljepši dani! — reče Eugenija, udarivši nogom o tle, dok se Mauricijeva ruka od tog nervoznog udarca pomakla.

Osjetivši, kako mu se ruka pomakla, Mauricije obujmi oko vrata svoju zaručnicu, igrajući se prstima s njenim lancem. Eugenija je to dopuštala.

— Ako baš hoćeš da se zabaviš, Eugenija, mogla bi se ipak pretvarati, kao da si sklona onom glupanu.

— Mauriciju!

— Imaš pravo, mila! Samo se ne uznemiruj! — i on rukom privuče Eugenijinu glavu tako, te potraži njene usne, pa zatvorivši oči, pritisne na njih vlažan, tih i produljen poljubac.

Odmah zatim on ju poljubi u oči.

— Ovako se, Mauriciju, dalje ne može! Ponavljam ti, da se ovako ne može! Ti moraš na svaki način potražiti sebi posao. Ja prezirem muziku.

— Potražit ću, Eugenija, samo se ti ne boj.

— Ti uvijek tako kažeš, a kasnije...

— Ah, molim te...

— Znam, da nisi nikakav radnik i da ne voliš raditi, pa bi čak želio, da ja potražim rad za tebe.

— Eugenija!

— Ali budi jedanput čovjek, pa se brzo odluči! Inače...

— Inače?

— Htjela sam reći samo toliko, da ovako dalje ne može ostati!

Da mu ne da vremena ni da odgovori, ona izadje iz veže. Kad je naišla na vratarku, rekla joj je:

— Preporučite svome sestriću, da se već jednom odluči.

Kad je vergl srdito intonirao neku staru i zaboravljenu polku, Eugenija izadje na ulicu, uspravivši visoko glavu.

X

Kako je August trebao da se nekome povjeri, otišao je u Klub, da potraži prijatelja Viktora. Dan prije bio je pošao u Eugeniju kuću, upravo u času, kad se ona nalazila u veži vratarke potičući zaljubljenu flegmu svog strastvenog Mauricija.

August se osjećao sasvim drugim čovjekom, kao da su onaj posjet i ona snažna žena učinili, da iz njegove duše provre nov, svijetao izvor, koji je do toga časa ležao skriven u njegovoj nutrašnjosti. Disao je i hodio slobodnije.

»Sada sam napokon pronašao cilj svoga života«, — ponavljao je neprestano, — »a taj bi bio, da osvojim onu djevojku. Ako se ne dogodi upravo protivno, pa ona osvoji mene... No to bi bila ista stvar. Pobijediti u ljubavi ili biti pobijedjen značilo bi, da me ona ostavlja zbog drugoga. Razumije se, zbog drugog, jer postoji, bez sumnje, i drugi. Ali i taj drugi? Možda sam ja već jedan! Ja sam već pretendent, ali drugi... Čini mi se ipak, da drugi više ništa ne pretendiraju... Sve ono, što je on pretendirao, to je i održao. Jasna je samo ljubav slatke Eugenije; i ništa drugo!«

Žensko tijelo, koje je sve buktjelo od svježine, zdravlja i veselja, prošlo je pokraj njega i prekinulo njegov uobičajeni monolog. To ga je tijelo povuklo za sobom i on ga je mahinalno slijedio.

»Kako je lijepa ova žena!« — pomislio je u sebi. — »Kakve samo oči ima, kao Eugenija! Kako bi slatko bilo zaboraviti na život i na smrt u njenom zagrljaju! Ali drugi! Onaj drugi! Pa nije li taj Eugenijina strast? Onaj, koga ona ljubi. Drugi sam ja. Da, ja sam drugi!«

Pošto je ovako zaključio, ušla je djevojka, koju je slijedio, u kuću. I tek onda je postao svijestan o tome, da ju je slijedio.

»No ja sam ipak morao poći u Klub!« — govorio je krenuvši prama Klubu. — »Ah, Bože moj, koliko lijepih žena ima na svijetu! Skoro su sve žene lijepe. Tvoja je slava, o Gospode, ljepota žene! Pa kakovu je kosu imala, kakovu je samo kosu imala!«

Ugledao je lijepu kosu neke služavke, koja je baš u tom času prolazila ulicom i nosila košaru. Kao da se sámo sunce bilo ugnijezdilo u onoj kosi. A pod tom kosom smiješilo se svježe lice. I August je uzeo da slijedi i služavku.

»Pa zar ta kosa ne odsijeva tajanstvenim svijetlom? Oh, kako bi slatko bilo, kada bi tom kosom mogao prekriti svoje lice, svoja usta i svoje oči, pa da ispod njih udišem njihov miris! Ali...«

Zaustavio se. I žena se s košarom zaustavila. Susrela je neku svoju prijateljicu. August najedanput sav zatrepće:

»Ah, koliko sada ima lijepih žena, otkako sam upoznao Eugeniju!« — i produži smjerom prama Klubu. — »Ako ona baš silom bude htjela poći za onog drugog, onda će jedan od nas dvojice morati da stvori herojsku odluku. Prije svega: ili me ljubiš ili me ne ljubiš? Pitanje hipoteke ne može ostati u takovoj poziciji!«

Njegov monolog raskide eksplozija smijeha i radosti, koja kao da je odjedanput pala s neba. Dvije su se djevojke smijale u njegovoj blizini. Njihov je smijeh ličio na cvrkutanje ptica. August upre oči u te djevojke, koje su išle skoro zagrljene, tako da se njemu pričinilo, da su jedno tijelo. Zaokupila ga je misao, da ih zaustavi, da ih zagrli, da im se uhvati ispod pazuha i da tako uporedo s njima ode bilo kuda, kamo ih vjetar života gurne.

»Ah, koliko lijepih žena ima, otkako sam upoznao Eugeniju!« govorio je slijedeći one dvije djevojke. — »Svijet se obratio u raj! Kakve oči, kakve kose! Kakav posmijeh! Jedna je crnka, a druga je

plavojka, ali: koja je crnka, a koja plavojka? Ja brkam jednu s drugom!«

— Što je s tobom, Auguste, da li spavaš ili si budan?

— O, Viktore!

— Čekao sam te u Klubu i pošto te nisam dočekao — —

— Upravo sada dolazim . . .

— Ideš onamo? Jesi li poludio?

— Pravo imaš. No moram ti po duši reći cijelu istinu. Čini mi se, da sam ti govorio o Eugeniji.

— O pianistici? Jesi.

— Dakle, da znaš: ja sam u nju do ludila zaljubljen. Jučer sam s njom govorio.

— I kako ono kaže naš pjesnik: »Povjerovao si u Boga«, nije li tako?

— Naprotiv, ja se sâm smatram Bogom!

— Zaboga, mladiću, kojim to pravcem brodiš?

— Da je samo vidiš: herojska žena! Ali ne znam, što se zapravo sa mnom dogadja. Sada mi se sve žene čine lijepima. Dosta će biti, ako ti kažem, da sam se, otkako sam izišao iz kuće, zaljubio gotovo u četiri žene. I slijedio sam ih sve! Šta je to sa mnom?

— Stvar je, dragi Auguste, vrlo jednostavna. Tvoja potreba ljubavi ležala je sasvim na dnu duše, ne imajući ni jedan otvor, kuda bi mogla da izidje. Uto je iskrsnula Eugenija. Ona te je probudila. Svojim je očima uzburkala mrtvu vodu, u kojoj je spavala tvoja ljubav. I ljubav se u tebi probudila. Pa kad se netko, kao ti, uistinu zaljubi u jednu ženu, on se u isto vrijeme zaljubi i u sve ostale . . .

— A ja sam mislio, da je upravo protivno! . . . Ali, molim te, pogledaj samo onu crnku! Kakva je ovo svijetla noć! Vrlo dobro kažu, da crnina apsorbira u sebi svijetlo! Podjimo za njom!

— Kako možeš, zaboga — —

— Da, ja se držim u svemu protivno od onoga, što mi kažeš. Kad se netko ozbiljno zaljubi, onda

se njegova ljubav, prije no što se ustremi na jednu, porazdijeli na sve.

— Potrudit ću se, da ti barem donekle objasnim stvar. Ti si, bez sumnje, a da to nisi ni znao, bio zaljubljen u ženu, u apstraktnu, ni u ovu, ni u onu. No čim si opazio Eugeniju, to se apstraktno konkretiziralo i žena, koju si do toga vremena samo imaginirao, postala je žena od mesa i od kostiju. I tako si se zaljubio u tu ženu, a sada se, njenim posredstvom, zaljubljuješ u sve ostale: u kolektivitet. Prešao si, dakle, iz apstraktnog na konkretno, iz konkretnog na općenito: iz žene na jednu ženu, iz jedne žene na sve žene.

— Pa to, što ti tvrdiš, to je metafizika!

— A da što je drugo ljubav nego metafizika?

— Šta to govoriš!

— Osobito kod tebe. U tvome slučaju. Tvoje, naime, zaljubljenje samo je cerebralno.

— Takvim ga dakle smatraš?

— Reći ću ti još nešto: ti sam nisi ništa drugo, nego čista ideja, bit fikcije . . .

— A zar ti ne smatraš, da se ja mogu zaljubiti isto tako ozbiljno kao i drugi ljudi?

— Pa ti si zaljubljen, ali cerebralno. Ti držiš, da si uistinu zaljubljen, a to je stvar mnogo zamršenija od onoga, što ti možeš da zamisliš!

— A po čemu se, Viktore, može raspoznati, da li je netko zaljubljen ili samo misli, da je zaljubljen?

— Slušaj: ostavimo ove razgovore! Bolje se razgovarati o drugim stvarima.

Kad se August povratio kući, upravio je slično pitanje na Orfeja, a za vrijeme večere i na svoju služavku Liduvinu.

— Po čemu se raspoznaje, da li je netko uistinu i ozbiljno zaljubljen?

— Kakvo mi to pitanje postavlja gospodin?

— Kaži mi, dakle, kako?

— Raspoznaje se... Onaj, koji je zaljubljen, počinje da pravi gluposti!... Kad se čovjek ozbiljno zaljubi, nije više čovjek.

— A da šta je?

— Životinja! I svaka žena može od njega da učini, što god joj padne na pamet.

— A kad se dogodi protivno, onda čovjek može da učini od žene sve što hoće?

— Stvar nije sasvim jednaka...

— Kako to?

— To se, gospodine, ne može lako objasniti. A jeste li vi uistinu zaljubljeni?

— Pa to baš i jest ono, što bih htio da znam. No što se tiče gluposti, čini mi se, da prave gluposti još nisam napravio...

Liduvina zamukne, a August sâm sebe zapita: »Jesam li ja doista zaljubljen?«

XI

Kad je sutradan August zakucao na vratima kuće gospodina Fermina i gospodje Ermelinde, služavka ga je odvela u salon.

— Izvolite!

Ostao je časak sâm i zaokupila ga neka impresija, kao da se nalazi u praznom prostoru. Bio je potišten. Sjeo je, da odmah ustane, jer je na suprotnom zidu opazio fotografiju Eugenije.

Odjedanput, začuvši lagane, ali postojane korake, pričinilo mu se, kao da ga neki goli i ledeni mač probada kroz prsa i da mu neka garava crnka osvaja mozak.

Vrata se rastvore. Eugenija stupi unutra. August se odupre o zapleće naslonjača. Čim ga je opazila ona tako blijedog i zatravljenog, poblijedila je na čas i sama. Ostala je nepomična usred salona. Zatim je pristupila k njemu i zapitala ga ispod glasa:

— Što je vama, gospodine Auguste? Da vam nije pozlilo?

— Ne, ne, gospodjice, nije mi ništa.

— Da li bi nešto željeli?

— Dajte mi čašu vode!

Eugenija izadje iz sobe, da sama donese čašu vode. Kad mu ju je donijela, voda je podrhtavala u čaši. Ali je još više zadrhtala u rukama Augusta, koji ju je smjesta ispraznio.

— Hoćete li, da vam priredim čašu kitajskog ili lipovog čaja?

— Hvala; pa nije mi ni bilo zlo, — govorio je, dok je brisao podbradak, na kojemu se zadržalo nekoliko kapi vode.

— A sada izvolite!

Oboje sjedoše.

— Čekala sam vas ovih dana, — poče ona, — i naložila sam služavci, da vas, makar i nikoga od mojih ne bilo kod kuće, kako se to katkada dogodi, svakako primi. Htjela sam, da se s vama nasamu porazgovorim...

— Eugenija!

— Budite mirni! Molim vas, umirite se. Ja ne bih ni počela govoriti, kad biste vi htjeli da stvar u tolikoj naglosti provedete... Skoro sam vas se prepala, kad sam ušla ovamo...

— Bio sam više mrtav, nego živ.

— Treba da se medju nama nešto objasni.

— Eugenija! — viknu bijedni August i ispruži ruku, koju u isti mah i povuče natrag.

— Ali mi se čini, da vi još niste u stanju... Molim vas, dozvolite mi, da vam opipam bilo.

Bilo je bijednog Augusta počelo grozničavo udarati. On se odjedanput zacrveni. Čelo mu je gorjelo. Oči Eugenijine, u koje je on bio upr'o svoje, pomalo su blijedile i on nije opažao ništa nego maglu, crvenu neku maglu. Za čas mu se pričini, da su mu svi osjećaji potamnjeli...

— Smilujte mi se, Eugenija, smilujte mi se! — naricao je on zaplakan.

— Ah, umirite se, gospodine, umirite se!

— Ostavite tog »gospodina«! . . . Dozvolite mi, — i on uze njenu bijelu i kao snijeg studenu ruku prstiju, naročito stvorenih da miluju tipke glasovira, i zadrža je u svojim rukama. Zatim tu istu ruku prinese svojim usnicama i prekri je svu poljupcima, koji su je jedva malo ugrijali.

— Kad, gospodine Auguste, dovršite, onda ćemo započeti naš razgovor.

— Čuj me, Eugenija, dodji . . .

— Ne, ne. Nikako! Ja tražim od vas ozbiljnost, — i povukavši ruku, nastavi: — Zapravo ja i ne znam, kakve su vam nade ulili moji ili točnije rečeno: moja tetka, ali je fakat, da su vas oni obmanuli.

— Kako to i zašto bi me obmanuli?

— Trebali su vam svakako reći, da sam zaručena.

— To znam . . .

— Jesu li vam oni to kazali?

— Nije mi nitko kazao, ali ja ipak znam.

— U tom slučaju . . .

— Uostalom, Eugenija, ja ne tražim od vas ništa, ne ištem niti zahtijevam. Zadovoljit ću se i samim tim, da mi se s vremena na vrijeme dozvoli dolaziti ovamo, ne bih li tako barem na čas okrijepio svoj duh u promatranju tih vaših očiju i ne bih li se opio dahom vaših usta . . .

— Ali, gospodine Auguste, to su sve stvari, koje se čitaju u knjigama; i nikako nije potrebno, da ih ovdje ponavljate. Ja vam, uostalom, dozvoljavam, da dolazite ovamo, kad vam se svidi. Dozvoljavam vam i to, da me gledate i promatrate, da me čak i u ruku ljubite . . . ali ja imam zaručnika, koga ljubim . . . i nadam se, da ću se vrlo skoro udati . . .

— A da li je samo pouzdano, da ga ljubite?

— Kakvo je to pitanje!

— Recite mi, kako znate, da ste baš u njega zaljubljeni?

— Što je to s vama, gospodine Auguste? Vi kao da ste sišli s uma?

— Ne, nisam sišao s uma. Moj mi je najprisniji prijatelj pričao, kako ima ljudi, koji drže, da su zaljubljeni, a zapravo nisu . . .

— Pa to je on, po svoj prilici, kazao za vas?

— Da, kazao je to za mene.

— Možda zato, što je u vašem slučaju to živa istina . . .

— Kako to? Vi, odnosno ti, Eugenija, misliš, da ja nisam uistinu zaljubljen u tebe?

— Ne govorite tako glasno, gospodine Auguste, jer bi vas mogla čuti služavka . . .

August se dalje oduševljavao.

— Dozvolite samo časak, — reče Eugenija i izadje iz sobe, ostavivši njega sama.

Povratila se malo kasnije i sa više otvorenosti rekla mu je:

— Dakle, gospodine Auguste, jeste li se umirili?

— Eugenija!

U isti mah netko zakuca na vratima.

— Tetka! — klikne Eugenija.

Odmah nato udjoše tetka Ermelinda i tetak Fermino.

— Došao je gospodin August, da nas pohodi. Ja sam mu sama otvorila vrata. Htio je da ode, ali sam ga zamolila, da uđje. »Domala će stići moji«, kazala sam mu i onda . . .

— Doći će vrijeme, — progovori svečano Fermino, — kad će svaka društvena konvencionalnost biti oborena! Ja sam uvjeren, da ograde i zidovi privatnog vlasništva nisu ništa drugo nego mamac za one, koje zovemo lopovima, dok su zapravo vlasnici lopovi . . . Čovjek se radja dobar, ali ga društvo čini zločestim i pokvarenim . . .

— Šuti! — opomene ga gospodja Ermelinda. — Ta ne mogu čuti kanarinca! Da li ga vi, gospodine Auguste, čujete? Prava divota! Imali smo nekada kanarinca, koji se u pjevanju nadmetao s glasovirom, dok jednog dana nije jadnik nestao.

— Koliko čovjekoljubivosti u tome! — dobaci Fermino. — Priljepčivost naših žudnja zarazuje čak i domaće životinje.

— A sada mi dozvolite, da se ja povučem, jer imam posla, — reče Eugenija, pruživši ruku Augustu i ode.

— Kako dakle napreduje osvajanje? — zapita gospodja Ermelinda Augusta, čim je sinovica izašla.

— Rrdjavo, vrlo rdjavo! Kazala mi je, da je zaručena, pa za mene ne će ni da čuje!

— Nisam li ti, Ermelinda, ja to isto govorio?

— Ali to nije moguće! Isprika sa zaručnikom sasvim je luda ideja, koja joj se vrti po glavi!

— Oprostite, ali kad ona sama tvrdi, da je zaljubljena!

— To je baš ono, što i ja kažem! — potvrdi tetak. — Sloboda, sveta sloboda izbora!

— Ali ta djevojka ne zna, što uopće treba da radi. Ona misli, gospodine Auguste, da vas čovjek može prezirati! No to je sasvim isključeno!

— Ali, gospodjo, čovjek ne može siliti volju jedne djevojke, kakva je gospodjica Eugenija. Radi se o njenoj sreći, a mi moramo voditi računa samo o toj sreći. Šta više, moramo voditi brigu, da ona tu sreću doista i postigne.

— Zar vi, gospodine Auguste, zar vi tako govorite?

— Da, ja, gospodjo. Ja sam voljan da se žrtvujem za sreću gospodjice Eugenije, jer se moja sreća sastoji u tome, da budem svijestan o tome, da je ona sretna.

— Bravo! — klikne tetak. — Bravo! To je čovjek heroj, mistik i... anarhist!

— Anarhist? — začudi se August.

— Anarhist. Da, anarhist... Moja se, naime, anarhija sastoji upravo u tome. Svatko se žrtvuje za druge. Čovjek se osjeća sretnim i zadovoljnim, kad može da učini sretnim i zadovoljnim druge.

— Zar on? — uplete se žena. — Trebalo bi ga samo čuti, kako se ponaša, kad mu se slučajno donese juha na stol poslije dvanaest sati!

— Razumijmo se: moja je anarhija samo teorijska... Trudim se, da stignem do savršenstva, ali...

— Pa i sreća je samo teorijska! — prekine ga August. — Ja sam, eto, odlučio, da se žrtvujem za Eugenijinu sreću. Niste li mi vi, gospodo, govorili o nekoj hipoteci, koja tereti Eugenijinu baštinu?

— Jesmo, gospodine.

— No dakle? Ja znam, što treba da učinim! — i podje prema vratima.

— Ali, gospodine Auguste!...

August se osjećao moćnim, da provede najsilniju odluku i doprinese najveće žrtve. Bit će to dokaz, da je uistinu zaljubljen.

— Eugenija me je, prijatelji moji, probudila na život, na pravi život, pa pripadala ona jednog dana meni ili drugima, ja sam joj svejedno zahvalan za vječnost. Do vidjenja!

Izišao je u svečanom raspoloženju, a čim je izišao, gospodja je Ermelinda viknula:

— Dijete moje, dodji ovamo!

XII

Gospodine, — reče jednog dana Liduvina Augustu, — došla je praljina djevojka.

— Recite joj, neka udje!

Udje djevojka, koja je pod pazuhom nosila košaru s izglačanom Augustovom rubeninom. Ostali

su sami. Djevojka je osjetila, da joj lice podbija žestoka crven. Slična joj se stvar nije nikada desila, iako je ona već odavno i vrlo često pohadjala ovu kuću. U prvi mah joj se pričinilo, da ju gospodin nije ni opazio. Činjenica, da gospodar nije na nju bacio ni pogleda, vrlo ju je uznemirila. Ne obazreti se na nju! Ne gledati na nju, dok su je svi drugi ljudi gledali s interesom i sa radoznalošću! Ne pojesti je očima ili bolje: ne rastrgati je njima! Sve joj je to bilo čudnovato. I ona je voljela da stoji pognute glave.

— Šta ti je, Rosarita? Zoveš li se uistinu tako?

— Da, zovu me tako.

— Šta ti je?

— A šta bi mi bilo, gospodine?

— Nisam te nikada vidio tako crvenu. A osim toga mi se činiš nekako drugačijom...

— Baš protivno: ako je netko drugačiji, onda ste to baš vi!

— I to može da bude! Ali pristupi malo bliže!

— Ne šalite se, gospodine, nego me pustite, da odem.

— Zar ti držiš, da se ja šalim? — zapita August ozbiljnije. — Dodji ovamo i pokaži se.

— Kao da me prije nikada niste vidjeli?

— Jesam, ali sam tek sada došao do saznanja, da si tako lijepa...

— Ah, ostavite to, gospodine, i ne rugajte mi se! — odgovori djevojka, dok joj je lice neprestano gorjelo.

— Pa ovako svježa i rumena!...

— Ali manite me se!

— Pristupi bliže! Zašto si tako prgava? Ja sam uvjeren, da ćeš kazati, da je gospodin August poludio. Nije li tako? A ipak to nije istina! Istina: dosad sam bio budala i to prava budala, slijepac, izgubljen u magli... Tek od nekoliko dana stvarno sam otvorio oči. Čini mi se, kao da dosad nisam

ni živio... Kakva budala! Ali šta je tebi, mila djevojko?

Rozarita, koja je morala sjesti, držala je u rukama skriveno lice i neprestano jecala.

August se diže i zatvori vrata; zatim podje prama djevojci i stavivši joj ruku na rame, oslovi je toplim i mekanim glasom:

— Šta je tebi, dijete moje?

— Vi ste me svojim riječima nagnali, da se rasplačem.

— Zaboga, andjele moj!

— Ne govorite mi tako!

— A zašto ti ovako ne bih trebao govoriti! Da, bio sam glup, slijep, budala, sve dok nije došla žena, koja mi je otvorila oči, da vidim svijet.

— A nije li ta žena kakva zločesta žena?

— Zločesta? Ti i ne znaš, što govoriš. Ne, ne, ta je žena andjeo, kao i ti, ali me ona ne ljubi... ona me ne ljubi!

Čim je ovo izrekao, iznevjeri ga glas, a oči mu se napuniše suzama.

— Bijedni gospodin August!

— Da, Rozarita, vrlo si dobro kazala: »bijedni gospodin August!« Ali izostavi riječ »gospodin« i kaži samo: bijedni August! To je priličnije.

— Gospodine...

— Kaži: bijedni Auguste!

August sjedne.

— Dodji bliže!

Ona se digla, kao da je bila povučena naročitim pokretom. Pričinilo joj se, kao da je sugestionirana. On ju je primio, posadio je na koljena, snažno privio na prsa i naslonivši svoje lice na zažareno lice djevojčino, rekao:

— Rozarita, Rozarita! Ja ne znam, što se to zapravo dogadja u meni. Ona žena, koju ti zoveš zločestom, zaslijepila me je, darovavši mi život. Ne čini li se to tebi nemogućim? Ja nisam živio, a sada

živim; ali sada, pošto živim, osjećam, što bi tek značilo umrijeti... Moram se braniti od one žene i izbjegavati njezin pogled. Rozarita, hoćeš li mi pomoći da se odbranim od nje?

— Hoću...

Vrlo nježni »hoću«, kao šapat, koji se činio, da dolazi s drugog svijeta, prošao je lako i osjetljivo kroz Augustovo uho.

— Ne znam, što se to sa mnom dogadja; ne znam, što radim i što mislim. Ja ne znam, da li sam zaljubljen ili nisam u onu ženu, koju ti zoveš zločestom...

— Ali ja, gospodine Auguste...

— Auguste! Samo: Auguste...

— Ali ja, Auguste...

— Šuti! — on zaklopi oči. — Ne govori mi ništa, nego me pusti, da sâm sa sobom govorim. Živio sam ovako sam samcat, otkako mi je umrla majka. Ovako pospan i dremovan. Nikada nisam shvatio, što znači skupa spavati i sanjati u dvoje jedan isti san... A kad bi ti i ja, Rosarita?

— A ona žena? — zapita djevojka, drhćući u Augustovim rukama i sa suzama u glasu.

— Ona me žena ne voli. Ona me ne voli! Ali s njezinom pomoću shvatio sam, da postoje druge žene... i da će me neka od tih moći ljubiti. Hoćeš li me ti ljubiti? — i vatreno je privine na svoje grudi.

— Mislim, da ću vas moći ljubiti...

— Reci: da ću ljubiti tebe, Rosarita, da ću ljubiti tebe.

— Da ću ljubiti tebe...

— Tako, tako, Rosarita!

U taj čas se ukaza na vratima Liduvina, pa August pusti djevojku.

— Oh!...

A Liduvina:

— Ah! — i zatvori vrata.

August se bio uznemirio jače od Rosarite, koja je brže-bolje skočila i popravili svoju kosu.

— Dakle, gospodine, izravnajmo račun!

— Da, zbilja. A hoćeš li mi opet doći?

— Hoću.

— Oprosti mi!

— A šta da vam oprostim?

— Pa ovo! Bila je to ludost. Oprosti mi!

— Ali ja nemam šta da vam oprostim. Jedino, što treba da učinite, jest, da više ne mislite na onu ženu.

— A hoćeš li barem ti misliti na mene?

— Pustite me sad, da odem!

Izravnali su račun za rubeninu i Rosarita je otišla, dok je odmah za njom ušla Liduvina.

— Niste li vi mene neki dan pitali, da li se na čovjeku može poznati, kad je zaljubljen?

— Jesam.

— A ja sam vam odgovorila, da zaljubljen čovjek počinje govoriti i praviti gluposti i da se po tome poznaje, da li je zaljubljen ili nije. Sada vam mogu kazati, da ste doista zaljubljeni.

— A u koga? Zar u Rosaritu?

— Ne, ne, već u onu drugu.

— A šta ona druga u ovoj stvari ima posla?

— Pa vi ste kazali Rosariti ono, što niste mogli reći onoj drugoj.

— Zar misliš, da — —

— Ne, ne mislim, već držim, da niste učinili ništa osobito, ali — —

— Liduvina, Liduvina!

Bijedni August podje da spava sav uzbudjen i kao u groznici. I bacivši se na postelju, na kojoj je spavao Orfej, reče:

— Ah, Orfeju, Orfeju, kako je ružno kad čovjek spava sam! San pojedinaca je iluzija prikazâ. San dvoje ljudi već je istina, realnost. Što je idealni svijet, nego san svih, zajednički san?

I tako je usnuo.

XIII

Prošlo je nekoliko dana, kada jednog jutra Liduvina udje u sobu, da Augustu najavi dolazak jedne gospodjice, koja je pitala za njega.

— Neka gospodjica?

— Da, pianistica.

— Eugenija?

— Gospodjica Eugenija. Kako vidite, niste ni vi sami u ovom ludovanju.

Bijedni August poče drhtati. Osjećao se krivim.

— Gospodine Auguste, — progovori Eugenija, čim ga je opazila, — saznala sam, da ste isplatili moje dugove.

— Ne poričem.

— A s kojim pravom?

— S tim, što mi je bilo neugodno, da morate zavisiti o jednom vjerovniku, čovjeku, kojemu ste vi indiferentni.

— To jest, htjeli ste reći, da zavisim o vama zato, što vam nisam indiferentna.

— To nikada, Eugenija! Nikada. Nipošto ne ću da vi zavisite o meni! I sama takva misao mene vrijedja! Zar držite, da bih vas mogao ucjenjivati! Dozvolite mi, da...

On na čas izadje u velikom uzbudjenju i povrati se s nekim papirima u ruci.

— Evo vam svi papiri! Uzmite ih i učinite s njima, što god vas je volja.

— Kako?

— Da, odričem se svega, a zato sam i isplatio sve vaše dugove.

— Ja sam to znala i zato sam vam kazala, da ste htjeli, da vam ostanem obvezana. Hoćete da me vežete zahvalnošću. Hoćete da me kupite!

— Eugenija!

— Da, hoćete da me kupite. Hoćete da kupite ne moju ljubav, jer se ova ne kupuje, već moje tijelo!

— Zaboga, Eugenija!

— A to je, iako vi tako ne mislite, infamija i ništa drugo nego infamija!

— Eugenija, dozvolite...

— Ne približujte mi se, jer znajte, da za sebe ne odgovaram!

— Dobro. Onda upravo hoću, da ti se približim. Učini sa mnom što god te je volja!

Eugenija se diže.

— Ja odlazim. Ali znajte, da ne prihvaćam ni vašu milostinju, ni vašu ponudu! Radit ću više nego ikada prije. Radit ću skupa sa svojim budućim mužem. A vi uzmite, ako hoćete, i moju kuću!

— Pa ja nemam ništa protiv vaše odluke. Udajte se, za koga vam drago!

— Kako?

— Ja nisam to učinio zato, da vi budete prama meni obvezani na zahvalnost, ni da podjete za mene. Ja se držim uvijek svoje sreće. Ili bolje: ja stojim na tome, da će se moja sreća sastojati u tome, da vâs učinim sretnom. I ništa više.

— Ah, razumijem! Sačuvajte za sebe dio žrtve, žrtvu mučenika! Zadržite si kuću. Ja vam je darujem.

— Ali, Eugenija!

— Dosta je.

Otišla je, a da ga nije ni pogledala.

August na čas ostade kao izvan sebe, a čim se magla zbrke, koja ga je okružila, rasplinula, on uze šešir i izadje.

Prošao je ispred crkve sv. Martina. Ušao je unutra, a da nije nikako bio svijestan o tome, što radi. Dok je ulazio, opazio je samo polumrtvi blijesak svjetiljke, koja je gorjela pred velikim žrtvenikom. Činilo mu se, kao da udisava tamu, miris stareži, koji je podsjećao na tamjan i na stoljeća

samoće. Idući na prstima, pošao je do klupe i melankolično se spustio na nju. Osjećao se zamorenim, samrtno zamorenim, kao da su čitava ona tama i onaj starež prošli kroz njegovo srce. Iz daljine, iz krupne daljine, dopirao je žamor suzdržavanog kašljucanja. Sjetio se svoje majke.

Zaklopio je oči i počeo ponovo da snatri o onoj umiljatoj i toploj kući, u koju je svjetlost škiljila kroz velike cvjetne zavjese. Promatrao je tako svoju majku, koja je dolazila i odlazila bez buke, uvijek odjevena u crninu, s onim njenim smiješkom, koji se odmarao nad stvarima, kao kaplja suze. Ponavljao je u svojoj misli čitav svoj sinovski život, dok mu je živjela majka i sve do spore i teške smrti jadne, dobre žene, koja je otišla kao ptica, čiji se odlazak nije ni opažao. Zatim se sjetio susreta s Orfejem. Malo zatim njegov se duh našao uronjen u pospano stanje, tako da su kroza nj, kao u kinematografu, prolazile najstrašnije vizije.

Do njega se molio neki čovjek, koji je napokon ustao, da izidje. August podje za njim. Kad su se našli blizu vrata, čovjek ponudi blagoslovljene vode Augustu, koji ga je u tom času prepoznao.

— Gospodin Avito?

— Auguste!

— Kako to? Vi ovdje?

— Da, ja ovdje. Život, a više nego život, sama smrt daje veliku pouku. I život i smrt poučavaju mnogo bolje od svake znanosti!

— A kandidat za genija?

Nato mu Avito Carrascal ispriča sramotnu priču*) svoga sina i završi:

— Zato sam, Auguste, i došao ovamo.

August je šutio i gledao u zemlju. Pošli su alejom.

*) Ta se priča ne nalazi u ovoj knjizi, već u Unamunovom romanu »Ljubav i pedagogija«.

— Da, Auguste, život je jedini učitelj života. Nema nikakove pedagogije, koja bi mogla da se takmiči sa životom. Samo proživljavajući život, učimo, što je zapravo život. Svaki čovjek, koji se radja, mora sâm osobno da predje križni put života . . .

— A djelo generacijâ, gospodine Avito, poslanstvo vijekova?

— Postoje samo dva poslanstva: poslanstvo iluzijâ i poslanstvo razočaranja, a oboje se nalaze samo ondje, gdje smo se nas dvojica čas prije nalazili: pod svodom hrama. Zacijelo je i tebi život donio ili neku veliku iluziju ili neko naročito razočaranje.

— I jedno i drugo. Jer iluzija i nada izazivlju razočaranje i uspomenu na isti način, kao što i razočaranje i uspomena izazivlju iluziju i nadu. Znanost je realnost, sadašnjost, a ja ne mogu više da živim od same sadašnjosti. Otkako je moj jadni Apolodoro, moja žrtva umrla, odnosno, otkako mi se sin ubio, za mene sadašnjost nije ni realnost, koja bi mogla da postoji za mene. Ja mogu da živim samo od uspomena i nadanja. I zato sam pošao u kuću svih razočaranja i svih iluzija: u crkvu.

— To znači, da vi sada vjerujete?

— A tko bi to znao?

— Zar ne vjerujete?

— Ne znam, da li vjerujem ili ne vjerujem. Znam samo to, da molim. Ne znam pravo ni što uopće tražim od molitve. Ima nas mnoštvo, koji se tako večerom iskupimo, da izmolimo čislo. Ja ne znam, tko su oni, niti oni znaju, tko sam ja, ali se ipak osjećamo u intimnoj zajednici jedni s drugima.

— A vaša žena?

— Ah, moja žena! — klikne Carrascal, dok se suza, koja se bila tek pojavila u kutiću jednog njegovog oka, rasvijetlila nutrašnjim svijetlom. — Moja žena! Ja sam je tek sada pronašao! Sve do tragične nesreće nisam uopće znao, što se u njoj krije. Tek u strašnim noćima, koje su slijedile iza

samoubijstva moga sina, dok sam odmarao glavu u njenom materinskom krilu i plakao, tek sam tada osjetio i proniknuo u tajanstvo njenog života... A ona je, pogledavši me umiljato, govorila: »Jadni moj sin! Jadni moj sin!« Nikada mi nije bila više majka nego u tom času. Ne bih to nikada vjerovao. Držao sam, da će mi time, što je ja činim majkom, uzvratiti prvu materiju genija. Ne bih nikada pomislio na to, da će mi ona jednog dana trebati. Ja, naime, nisam nikada znao, što znači imati majku sve dok nisam izgubio sina i moja je žena osjetila ljubav prama meni i želju, da mi bude majka. Ti si, Auguste, ipak morao upoznati svoju majku. Bila je dobra, stara gospodja Soledad! Ako je nisi upoznao, ja bih te savjetovao, da se oženiš.

— Upoznao sam je, ali sam je izgubio i sada sam se upravo u crkvi nje sjećao.

— Ako hoćeš, Auguste, da je ponovo dobiješ, a ti se oženi.

— Ali ne ću dobiti onu.

— Svejedno, ipak se oženi!

— A ako me žena, koju ljubim, ne ljubi!

— Uzmi ženu, koja te poštuje, makar je i ne ljubio. Bolje se oženiti tako, da budeš osvojen od ljubavi, nego da ti osvajaš ljubav. Potraži jednu, koja te ljubi.

Kroz Augustov mozak prodje u obliku vrlo rapidne vizije slika mlade pralje Rosarite. On je, naime, sebi uobražavao, da je ona bijedna djevojka u njega zaljubljena.

Kad se napokon August rastao od Avita Carrascala, pošao je u Klub. Htio je da se na svaki način jednom partijom šaha oslobodi magle, koja je obavijala njegov mozak i njegovo srce.

XIV

August je opažao, da se nešto neobično dogodilo s njegovim prijateljem Viktorom. Nije nikako mogao da pogodi ni jedan momenat u igri. A pri tome je bio tužan i mučaljiv.

— Šta je to s tobom, Viktore?

— Dogodila mi se neka vrlo teška stvar. A kako osjećam potrebu, da se nekom ispovjedim i izjadam, želio bih, da tebi sve ispričam. Noć je vani veličanstvena. Izidjimo. Ispričat ću ti sve potanko!

Iako je Viktor bio najintimniji Augustov prijatelj, bio je ipak od njega stariji otprilike za pet ili šest godina. Već se prije dvanaest godina oženio i to, kako se govorilo, iz odgovornosti pred savješću. Nije imao djece.

Kad su izašli na ulicu, Viktor poče:

— Ti, Auguste, znaš, da sam se morao mlad oženiti.

— Da, si se morao oženiti?

— Da, da, mene i Helenu prisilili su naši roditelji, da se vjenčamo još dok smo bili prava djeca. Vjenčanje je za nas bila igračka! Još kao mala djeca nas smo se dvoje igrali muža i žene! Sve je to bilo iz neke lažne uzbune. Bili su se zabrinuli za posljedice... Svijet je malko brbljao... Tako su nas prisilili, da se vjenčamo... A posljedice, kako vidiš, nisu došle ni poslije dvanaest godina braka! Ti ćeš mi na to odgovoriti, da smo se mi samo igrali. Ali nemoj biti previše zloban! Bili smo, a i još smo uvijek, i odviše mladi, a da bi bili perverzni. Stvar, na koju smo najmanje mislili, svakako je bila osnovanje zajedničkog ognjišta. Bili smo dva dječaka, koja su živjela zajedno, igrajući se bračnog života. Ali kad je prošla godina dana i čim smo opazili, da plod nikako ne dolazi, mi smo započeli da se onako krivo promatramo i da se recipročno i u tišini optužujemo. Ja sam imao više od dvadeset

godina i nisam mogao nikako da rezigniram u uvjerenju, da ne mogu da postanem otac. Govorio sam u sebi: »Ova je žena sterilna i ona će me pred svijetom učiniti smiješnim«. Ona je opet sa svoje strane optuživala mene i stvarala vrlo apsurdne pretpostavke. Fakat je, da smo se osjećali neprijateljima. Vrag je tako ušao u našu kuću!

— Možda si zato odmah nakon dvije ili tri godine braka postao onako zabrinut i neurasteničan, da si se morao zakloniti u ozdravilište?

— Ne, nije bilo zato. Bilo je to zbog mnogo težeg slučaja.

Nastade tišina. Viktor se zagleda u zemlju.

— Izmučen onim intimnim nesporazumima, došao sam dotle, te sam čak posumnjao, da bi stvar doista mogla zavisiti od mene i počeo sam da jedem kao vuk. Jeo sam stvari, koje sam smatrao najviše hranljivima. Opijao sam se afrodizijskim pikanterijama i — —

— Razbolio si se!

— Da! I da se nisam za vremena oporavio, bio bih otišao bogu na istinu... Ali sam ipak ozdravio i povratio se ženi. Tada smo se smirili i rezignirali. Još smo se po neki put potužili na našu osamljenost, ali se ipak mi nismo utješili, već smo se privikli na takav život. Svršili smo time, da nismo više žalili za djecom, koju nismo nikada imali, nego što bismo oplakivali onu, koju bi imali. Tako smo se navikli na medjusobne navike. Bio je to veličanstven život. Živjeli smo bez djece, u neke vrsti legalnom suložništvu, koje je bilo dobro uredjeno, higijenski relativno čisto. Ali znaš li, što se sada sa mnom dogadja?

— Odakle bih znao? Osim ako tvoja žena nije u porodjaju — —

— Baš to mi se i dogodilo! Zamisli samo nesreće!

— A zar nisi to toliko iščekivao?

— Jesam, u početku. Kroz prve tri godine braka. Ali sada, sada!... Povratio se vrag u kuću. Povratili se nesporazumi i sukobi. I sada, kao što smo se prije optuživali zbog sterilnosti, optužujemo se zbog ovoga, šta nam se sada dogadja. I sada onoga, koji ima da se rodi... počinjemo nazivati... Ne, ne ću ti kazati, kako.

— Pa ako ne ćeš, a ti nemoj.

— Nazivamo ga »nametom«... Noćas sam sanjao, da je umro, pošto mu je kost probila grkljan.

— Kakva strahota!

— Da, strahota! Ali gdje je sada naš red, naša ugodnost i naše slatke navike? I jučer je Helena bila indisponirana povraćanjem... To je propisna neprilika »interesantnog stanja«. Uistinu interesantnog! Indispozicije povraćanja!

— Ali tko zna, kako će ona biti sretna, kad postane majkom!

— Ona? Pa ona je istog mišljenja sa mnom! Ovo je, dragi moj, vrlo ružan dar, koji nam šalje milostiva priroda. To je jedna sprdnja! Trebalo je to doći prije, kad smo to očekivali sa zanosom i radošću. Ali sada!? Ponavljam, da je to prava sprdnja! Kad se ne bih trebao bojati — —

— Čega? Koga?

— Ja bih ti ga darovao, da čini društvo tvome Orfeju.

— Zaboga, Viktore, ti si poludio! Nemoj se tako ružno šaliti!

— Imaš pravo. Oprosti! Ali šta ćeš? Zamisli samo, da nam tek poslije dvanaest godina dolazi dijete! Živjeli smo tako mirni, tako sigurni i tako povjerljivi jedno prema drugome.

— Ali, molim te, prestani već jedanput!

— Ponavljam: imaš pravo. Ali stvar je najstrašnija u tome, što moja bijedna Helena nikako ne može da se oslobodi smiješnosti, koja ju snalazi.

— Ali ja ne vidim — —

— Ni ja ne vidim pravog razloga. A ipak i ona govori o »nametu« ili o »nametnici«.

— Zaboga, Viktore — vikne August uzbudjen do krajnosti.

— Ne, Auguste, ne! Nismo nikako izgubili moralnu svijest, a Helena, kako i sam znaš, vrlo je pobožna, pa se s rezignacijom privikla na misao, da postane majka. Ali je takav strah ušao u nju, da bi mogla učiniti sve, samo da bi prekrila svoje stanje... No bolje je i ne misliti na to! Zamisli: već nedjelju dana ne izilazi iz kuće. Veli, da ju je sram. Čini joj se, da se sve oči na ulici upiru u nju. Već mi govori, kako bi željela, da u ovo posljednje vrijeme ostavi grad i ode u okolicu, gdje je svijet ne poznaje.

Prijatelji na čas zamukoše, a zatim Viktor doda:

— Dakle, Auguste, ti si naumio ženiti se i uzeti pianisticu, pa da ti se dogodi isto, što i meni?

— Pa tko zna? — odgovori August, kao da govori za sebe. — Tko zna? Kad se oženim, možda ću opet dobiti svoju majku.

— Da, dobit ćeš majku svoje djece, ako ih uopće budeš imao!

— Po njoj ću dobiti i svoju majku! Možda, Viktore, i ti počinješ da u svojoj ženi dobivaš majku?

— Sada ću tek da počnem noću izostajati. U svakom slučaju, razmisli dobro, Auguste, prije nego što se oženiš!

I prijatelji se rastadoše.

August se povrati kući, pun idejâ, koje su mu ulili u dušu gospodin Avito i Viktor. Nije mu više padala na pamet ni Eugenija, ni Helena, ni pralja.

Kad mu je Orfej, mašući repom, došao u susret, on ga je uhvatio za šiju, opipao mu vrat i privinuo ga na grudi kao kakvo dijete:

Budi oprezan, kad jedeš kosti, da se ne bi ugušio!... Znaš li, da se Avito opet povratio na religiju svojih otaca?... To je baština! Viktor nikako ne može da se sprijatelji s mišlju, da postane otac, a drugi ne može nikako da se utješi, što je izgubio sina!... No kakove je samo oči Eugenija imala, kad mi je govorila: — »Vi hoćete, da me kupite! Vi hoćete da kupite ne moju ljubav, koja se ne kupuje, već moje tijelo!« — Ja da kupim njeno tijelo, dok imam i previše svoga tijela? Ono, čega ja trebam, to je duša i samo duša. I to ognjena duša, onakova, kakva je Eugenijina. Njeno tijelo? Da! Njeno je tijelo veličanstveno i božanstveno. Ali njeno je tijelo takodjer i duša, čista duša. Eugenija je sva život, idealni život i čista duša. Ja imam i previše tijela, zato što mi fali duša. Odnosno, fali mi duša zato, što imam i previše tijela! A gdje je ova duša? Imam li ja dušu? Čini mi se, da sam je ipak katkada čuo; i to upravo, kad mi je Rosarita sjedila na koljenu i kad smo ja i ona zajedno plakali. One suze nisu mogle nikako da prokaplju iz moga tijela: one su provirale iz moje duše. Duša je izvor, koji se objavljuje samo preko suza. Dok se ne proplače istinski i ozbiljno, ne može se nikako saznati, da li netko ima ili nema duše. A sada, Orfeju, hajdemo spavati!

XV

Zaboga, šta si učinila, dijete moje? — pitala je gospodja Ermelinda svoju sinovicu.

— Šta sam učinila? Ono isto, što bi i vi, tetice, učinili, da ste se našli na mom mjestu. Htio je da me kupi! Mene da kupi!

— U svakom slučaju bolje je nekoga kupiti, nego nekoga prodati. O tome nema sumnje!

— Ali mene kupiti?

— No zašto si se, Eugenija, baš na to uprla? On je to učinio iz plemenitosti, iz junaštva...

— Kakvo je to junaštvo? Osim toga, nije to bila neka spontana stvar, već promišljena i proračunata. On će mi za to »platiti!« Ja ću mu se svakako za to osvetiti.

— Govoriš same gluposti... Ja na pr. mislim, da je taj mladić baš kao rodjen za tebe.

— Ali kad ga ja ne ljubim.

— Idi, molim te! Zar ti šta znadeš o ljubavi? Fali ti iskustvo. Znaš, šta znači kroma i biskroma, a nemaš ni pojma, šta znači ljubav!

— Meni se, tetice, čini, da vi govorite zato, što imate usta!

— Pa šta zapravo ti i možeš znati o ljubavi?

— Ja ljubim drugoga.

— Drugoga? Onu skitnicu i vucibatinu Mauricija? Taj ti, dakako, pristaje! Vjeruj mi, August je tvoj jedini spas. Za tebe se ne će naći nitko bolji od Augusta. On je tako ugladjen, tako dobar i tako bogat...

— Upravo zato ga ne volim, što je tako dobar, kako ga vi opisujete. Ne svidjaju mi se dobri ljudi!

— Ni meni se ne svidjaju, ali — —

— Šta »ali«?

— Za takove se valja udati. Oni su upravo rodjeni, da budu dobri muževi.

— Ali kad ga ja ne trpim, kako bih uopće mogla da podjem za njega?

— Pa nisam li i ja pošla za Fermina?

— Ali, tetko!

— Vjeruj mi, ljubav je stvar, koja spada u romane. To su sve pjesničke gluposti! Pozitivno u svemu tome samo je ženidba. Gradjansko pravo ne govorio o ljubavi, već o ženidbi. Sve, što se odnosi na »ljubav«, prosta je muzika...

— Muzika?

— Da, muzika! A ti znaš, da muzika donosi tek toliko, da se živi. Pa ako ne uhvatiš priliku, kakva ti se sada pruža, teško ćeš uspjeti, da se oslobodiš svoga čistilišta!

— Ali oprostite, tetko, jesam li ja tražila nešto od vas? Zar ja ne zaradjujem sebi život? Jesam li vam na teretu?

— Nemoj se tako uzrujavati! Ne govori izvjesne stvari! Zašto da se neprestano prepiremo? Sve što ti kažem i što ti savjetujem, samo je za tvoje dobro.

— Da, za moje dobro... za moje dobro! Zar, tetko, vi mislite, da je gospodin August učinio ono plemenito djelo za moje dobro? On je htio, da me naprosto kupi! Kako su samo brutalni i surovi ljudi! Fali im svaka nježnost! Ne umiju učiniti nikakovu uslugu, a da pri tome ne povrijede ženu, kojoj čine uslugu!

— Zar svi?

— Svi! Da, svi! Oni, razumije se, koji su uistinu muškarci.

— Pa bolje je, da su surovi, nego besposličari i lijenčine, kao na primjer Mauricije... Toliko samo, da ti spomenem jedan primjer. Uvjeravaju me, uostalom, da nije ni zaljubljen u tebe, a ti se toliko za njega otimaš!

— Unatoč svega toga, ja njega ljubim!

— Zar je to čovjek? Jedan običan štrajkaš i probisvijet!

— Ako nije čovjek, ja ću ga učiniti čovjekom! Možda ga baš zbog toga i volim? A sada, poslije onoga, što mi je učinio gospodin August, upet ću sve sile, da me Mauricije uzme.

— Nesretnice! A od čega ćeš živjeti?

— Od svoga rada! Radit ću još više nego dosad. Preuzet ću lekcije, koje sam odbila. A što se tiče moje kuće, nje sam se već odrekla. Darovala sam je gospodinu Augustu. Bila je to kaprica, priznajem, prosta kaprica. A sada, oslobodjena od

mòrê, kojom su mi se prije prijetile kuća i hipoteka, dat ću se na rad sa više mara i napora. A Mauricije, ako bude imao dostojanstva, kad vidi da radim za dvoje, dat će se takodjer na posao.

— A ako se ne bude dao?

— Onda ću ja za njega raditi, te ću ja učiniti sve, da nam porodica napreduje.

— Ali to znači kupiti čovjeka!

— A nije li »čovjek« htio, da sa svojim kapitalom mene kupi? Šta ima u tome čudno, da ja kao žena hoću da svojim radom kupim čovjeka?

— Ali to su, dijete moje, kako bi tvoj tetak rekao, feminističke ideje.

— Ja to ne znam, niti me interesira da doznam. Kažem vam samo, da se još nije rodio čovjek, koji bi mogao mene kupiti.

U taj čas udje služavka i najavi dolazak Augusta.

— On? ... Ne ću nikako da ga vidim; ja sam mu kazala svoju posljednju riječ.

— Razmisli se još, drago dijete. Nemoj se žuriti u toj stvari. Ti nisi naprosto umjela da pravo prosudiš namjere gospodina Péreza.

Kad se August našao pred gospodjom Ermelindom, počeo je, da se pred njom ispričava. Bio je sav klonuo od grižnje. Eugenija doista nije umjela da prosudi njegove visoke namjere. On je sa svoje strane skinuo s Eugenije hipoteku, a u isto doba ostavio nju kao jedinu legitimnu vlasnicu kuće. Ako ona ne će da prima rentu od kuće, on sam ne može nikako da ju prima, jer je vlasnica ostala Eugenija, tako da će renta propasti, jer nitko drugi nije ovlašten da ju prima. Osim toga, on se odrekao Eugenijine ruke, a htio je samo, da ona bude sretna i zadovoljna. Šta više, bio je spreman i da nadje zaradu i službu Mauriciju tako, da ni ovaj ne bi trebao da živi na teret ženi.

— Vi imate zlatno srce! — kliknu gospodja Ermelinda.

— Sada ne preostaje drugo, nego da vi, gospodjo, učinite sve, da vaša sinovka uvidi, koje su bile moje prave namjere. A ako je pitanje hipoteke bilo s moje strane pretenciozno i suvišno, onda vas molim, nastojte, da mi oprosti. No sada je stvar već svršena, pa nikako ne može da se povrati u predjašnje stanje. Ako gospodjica hoće, mogao bih ja da budem i kum kod njena vjenčanja, a odmah iza toga otići ću na dulje putovanje.

Gospodja Ermelinda pozove služavku:

— Kaži Eugeniji, da dodje samo na čas ovamo!

— Gospodjica je izišla — —

— Ovako se dalje ne može! — govorila je Eugenija Mauriciju u vratarkinoj veži. — Ako ti ne prestaneš s tom tvojom flegmom i ako ne nadješ zarade, bez čega se ne možemo vjenčati, ja bih mogla učiniti kakvu veliku glupost.

— Kakvu glupost! Čuj me, — i dok je tako govorio, draškao joj je prstima zatiljak.

— Ako misliš ozbiljno, ja bih se mogla već sutra vjenčati s tobom i raditi makar za dvoje.

— A šta bi onda svijet za mene kazao?

— Šta se mene tiče čitav svijet?

— Ne, draga moja, to se nikako ne može tako.

— Ali kad meni uopće nije stalo do svijeta! Ovako je mnogo gore! Ako se ti ne odlučiš, ja sam kadra da učinim koješta ...

— A što bi to moglo biti?

— Pa čak i to, da prihvatim ponudu gospodina Augusta.

— Da podješ za njega?

— To nikada! Da prihvatim njegovu ponudu i postanem vlasnica kuće.

— Pa postani! To bi svakako bila jedna solucija.

— I ti bi to dozvolio?

— Zašto ne? Čini mi se, da onom jadniku uopće nisu sve daske u glavi. Pa kad je već učinio tu kapricu, bit će najpametnije, da ju izrabimo.

— Tako, dakle, ti bi prihvatio?

— Naravno!

— Odlazi od mene, Mauricije. Već sam te nekoliko puta opomenula, da ne budeš tako brutalan! Bilo bi mnogo bolje, da potražiš kakav posao! Ostavi me samu! ... Već sam te jedanput ćušnula.

— Pa ćušni me još jedanput! Evo ti čak pružam i lice ...

— Samo nastavi!

— Pa dobro, Eugenija! Hoćeš li, da ti govorim sasvim iskreno i da ti kažem čitavu istinu?

— Govori!

— Ja te ljubim. Ti to znaš. Neizrecivo te ljubim. Upravo ludujem za tobom. Ali se strašno bojim ženidbe. Ja sam po temperamentu besposličar. To nikako ne poričem. Logično je, da bih sada, kad bih te morao uzeti, trebao da radim za nas oboje, jer je život, kako i ti sama znaš, i suviše skup. A Mauricije Blanco Clarà ne može nikako pristati na sramotu, da živi od rada jedne žene! To nikada! Ali bi se ipak mogao naći jedan izlaz, koji bi mogao ispraviti ovu stvar.

— Čujmo ga!

— Ali mi obećaj, da se ne ćeš ljutiti?

— Govori!

— Koliko je meni poznato, a i koliko si mi ti sama govorila, taj gospodin August mora da je u stvari budala, neki jadnik i — —

— Samo produži!

— Ali se nemoj ljutiti?

— Produži, rekla sam ti!

— Htio sam kazati, da bi taj August mogao biti kao predestiniran ... I ne samo da bi bilo najbolje, što bi mogla učiniti, da primiš svoju kuću, već da i — —

— Već ... šta?

— Već da i njega primiš za muža.

— Zaboga?!

— Da ga uzmeš za muža! ... A pošto je on stvarno neki blesan ... sve bi se ostalo samo od sebe uredilo.

— Kako bi se to moglo urediti?

— Tako da ... on plaća ... a mi ...

— A mi? ... Šta bi mi?

— Mi bi ...

— Dosta!

Eugenija ga, sva uzbudjena, ostavi samog, rekavši u sebi: »Kako su muškarci grubi i brutalni!« Došavši kući, ona se zatvori u svoju sobu i brizne u plač. Morala je odmah leći, jer ju je počela tresti groznica.

XVII

Šta je to, Viktore, s tobom, da si se dao na pisanje novele? — govorio je August svome prijatelju.

— A šta bih drugo mogao raditi, da se barem nekako rastresem od dosade, koju mi donosi porodjaj moje žene?

— A može li se znati, bar, o čemu se u noveli radi?

— Moja novela uopće nema sadržaja, ili bolje: sadržaj će se sâm od sebe, za vrijeme pisanja, izgraditi.

— A kako to može da bude?

— Evo ovako! Jednoga dana, dok nisam znao, šta da radim, ali osjećajući veliku želju za radom, pomislio sam u sebi: »Hoću da napišem novelu. Ali hoću da je napišem tako, kako se živi, a da i ne znam, šta će se iz svega toga roditi«. I dao sam se na posao. Uzeo sam papir i počeo zapisivati sve ono, što bi kasnije imalo da dodje, bez predodre-

djenog plana. Mislio sam, moja će se lica izgraditi prema tome, šta će i kako će raditi i govoriti. Njihov će se karakter izraditi malo pomalo. Katkada će se njihov karakter sastojati čak u tome, da ga oni uopće ne će ni imati.

— Bit će otprilike, kao što sam ja.

— Ne bih ti to znao kazati. Pustit ću slobodna maha fantaziji.

— A ima li u noveli psihologije? Ima li opisâ?

— Ima dijalogâ. Najviše će biti dijaloga. Bitno je to, da lica govore i da govore mnogo, makar i ništa ne kazali...

— To ti je svakako sugerirala Helena.

— Zašto?

— Zato, što je jedanput od mene zatražila, da joj nadjem neku novelu, kojom bi mogla utući vrijeme, a sjećam se vrlo dobro, da mi je preporučila, da u romanu ili noveli bude mnogo dijaloga i to onako zbijenih i sintetičnih dijaloga.

— Istina: kad god ona naidje u kakvoj noveli na opis, govor ili pričanje, ona ih mahom preskače uz poklik: »Slama! Slama!« Za nju jedini dijalog nije slama. Uostalom, i jedan govor može da se pretvori u dijalog.

— Zašto?

— Zato, što se ljudima mili konverzacija zbog same konverzacije, makar ta konverzacija ništa ne kazivala. Ima ljudi, koji ne podnose govor od pola sata, dok u kavani sjede po tri sata u razgovoru. To je ta zamamljivost konverzacije, dražest razgovora, da se samo govori i oduševljava za neprekidni razgovor.

— Ni meni ne godi oratorski ton.

— A mene jezik nevezana govora privlači... Osobito neka autor (barem onako prividno!) ne govori stvari za sebe, neka nam ne dosadjuje svojom ličnošću i svojim satanskim »ja«, premda u mom slučaju sve, što govore lica, to govorim i ja.

— Ali samo donekle...

— Kako samo donekle?

— Tako, u početku ćeš sve vjerovati, a kasnije će ti se dogoditi sve protivno. Vrlo se često dogodi, da autor završi tako, da postane igračka svojih fikcija.

— Možda... ali u ovoj bih noveli ja htio sve da stavim onako, kako mi se najdirektnije dogadja.

— Ali to uopće ne će biti novela.

— Ne! Ne će biti novela, nego *nivola**).

— A šta je to zapravo *nivola?*

— Jednoga sam dana, naime, čuo, da je Manuelo Machado (Mačado), takodjer pjesnik i brat Antonia Machada, čitao svoj sonet Don Eduardu Benotu. Sonet je imao aleksandrijski i pomalo heterodoksni oblik. Kad mu ga je pročitao, Don Eduardo je odgovorio: »Ali, dragi Machado, to nije sonet!« — »Ne, Don Eduardo«, — odgovori Machado, — »to nije sonet, nego... *sonit*«. Tako i ova moja novela, ovaj moj roman ne će nikako biti novela, već — kako sam ono maločas kazao — bit će *navila... nebula...* ali ne, ne, bit će *nivola.* Da, svakako *nivola!*

»Tako nitko ne će moći primijetiti, kako se moja novela protivi pravilima svoje vrste. Sam ću izumjeti novu vrstu. Uostalom, izumjeti neku novu vrstu, to nije ništa drugo nego dati joj novo ime. A pravila su strogo lična. Ravnaš se po njima, kako te je volja. Ali nadasve treba da bude mnogo dijaloga!

— A kad neko lice ostane samo?

---

*) Obraćam pažnju na ovu tipično unamunsku igru riječi. Španjolski roman znači novela. Unamuno, da bi, po svom temperamentu filologa, iskrivio običajnu riječ, on ju iz novela obraća u nivola, tako da i u španjolskom originalu ispod naslova, on umjesto novela stavlja nivola. Osim toga se riječ nivola u svom psihološkom značenju poklapa s idejom romana, koja je izražena u samom naslovu »Magla«. Razumljivo je, da riječ nivola u hrvatskom jeziku nema nikakvo značenje, a mi smo je upotrebili, da barem obratimo pažnju na ovu autorovu igru riječi. — Prev.

— Onda... monolog! A da bi se taj monolog pričinio nekako dijalogom, ja se onda utječem psu, na koga se govornik, kad ustreba, obraća.

— Slušaj, Viktore, znaš li ti, da se meni ta tvoja priča čini, kao da je to priča moga života?

— Pa mogla bi i biti.

Kad su se jedan od drugoga rastali, August je u sebi govorio:

»Ne postaje li moj život novela, roman, fantazija? Tko zna, da li je sve ovo, što se događja meni i drugima, koji me okružuju, fikcija ili realnost? Možda je sve to san božji, koji će se raspršiti tek onda, kad se On probudi i zato mu se molimo, dižemo mu hvalospjeve i prinosimo žrtve, kako bi očuvali san Boga, da nam ne poremeti naš san... Ah, Eugenija moja! Ah, Rosarita moja!«

— Ti si to, Orfeju?

Psetance mu je pošlo u susret i htjelo da mu se baci oko vrata. August ga primi u naručje, a mala mu životinja poče oblizavati ruke.

— Gospodine, — javljala mu je Liduvina, — Rosarita je tu s izglačanom rubeninom.

— A zašto ti nisi uzela rubeninu?

— Rekla sam joj, da će gospodin naskoro stići.

— Mogla si sama, kako si to, uostalom, činila uvijek, primiti rubeninu i isplatiti je.

— Da, ali... vi me razumijete...

— Liduvina! Liduvina!

— Bolje je, da vi sami primite rubeninu.

XVIII

Rosarita! — klikne August, čim je djevojku vidio.

— Dobar večer, gospodine Auguste! — glas je djevojčin bio bistar, kao i njezin pogled.

— Zašto nisi predala rubeninu Liduvini, kako si to inače običavala?

— A zar mi niste vi rekli, da čekam?... Mislila sam, da mi nešto imate reći...

»Istina«, — pomisli August i ostade na čas kao izbezumljen. Bio je to nezgodan momenat!

— Tražim od tebe, Rosarita, da zaboraviš sve, šta se prekjučer dogodilo... Jesi li me razumjela? Da se više onoga nikako ne sjećaš!

— Kako to...

— Jer je ono bila zgoljna glupost. Nisam znao ni što sam radio, ni što sam govorio... A čini mi se, da ne znam ni sada, — pri tome se polako približavao djevojci.

Rozarita je izgledala rezignirana.

August sjede na rub naslonjača.

— Dodji ovamo!

Uzeo ju je, kao i prvi put, na koljena. Promatrao ju je produljenim pogledom u oči. Ona se odupirala pogledu, ali je sva treperila kao list.

— Ti drhćeš, mala?

— Ja? Pa ja ne drhćem. Čini mi se, da vi drhćete...

— Umiri se, dijete!

— Nemojte me siliti, da zaplačem.

— A zašto bih te silio na plač?... Kaži mi, jesi li zaručena?

— Kakvo je to pitanje?

— Samo kaži, molim te...

— Zaručnika... zapravo... nemam.

— Nije ti nitko nikada očitovao ljubav?

— Gospodine Auguste...

— A šta si ti odgovorila?

— Neke se stvari ne govore...

— Istina, a da li se volite!

— Ali, gospodine Auguste!

— Nemoj da opet zaplačeš!

Djevojka je naslonila glavu na Augustova prsa i briznula u plač, trudeći se, da na svaki način priguši jecaje.

»Ova će se djevojka još onesvijestiti!« — pomisli on, milujući je po kosi.

— Umiri se, umiri!

— A ona žena? — zapita Rosarita, ne dižući glave i gušeći se u suzama.

— Ah, ti je se još sjećaš? Ona me je žena vrlo uljudno odbila... i tako se s njom sve svršilo.

— Djevojka podiže glavu i pogleda ga u oči, kao da je htjela vidjeti, koliko je istine u njegovim riječima.

— Vi hoćete da me prevarite, — šapnula je Rosarita.

— A zašto bih te htio prevariti? Nisi li mi rekla, da si zaručena?

— Nisam ja ništa rekla.

— Tiho, tiho! — i stavivši je da sjedne u naslonjač, on se digne i poče se šetati gore-dolje po sobi.

No okrenuvši pogled prema njoj i opazivši, da je bijedna djevojka sva treperila, utvrdi, da se sâm našao pred njom kao zločinac pred sudcem. Osjećao je, kako gubi snagu. Onda se ponovo povrati na naslonjač, opet ju uze na svoja koljena i stade privijati na prsa... Jadnica je naslonila svoju ruku na njegovo rame, kao da se htjela nasloniti, pa ponovo skrije svoje lice na njegovim prsima. Ali čim je razabrala kucanje njegova srca, uznemiri se.

— Da vam nije pozlilo, gospodine Auguste?

— A kome je dobro? Znam dobro, koja je i kakva je moja bolest... Treba da otputujem, — a poslije male pauze doda: — Hoćeš li me ti pratiti?

— Ali, gospodine Auguste!

— Ostavi toga »gospodina«! Hoćeš li me pratiti?

— Kako vam je po volji...

Magla je obuzela Augustovu glavu. Sljepočice su mu udarale. Osjetio je neku depresiju u prsima.

Da se oslobodi, počeo je ljubiti i grliti Rosaritu. Zatim se digao i rekao:

— Ostavi me! Ostavi me! Strah me je!

— Zaboga, čega bi vas bilo strah?

Nenadana bistrina djevojke njega je još više zastrašila.

— Strah me je! Ali ne znam, čega me je zapravo strah. Ne znam, da li me je strah tebe, sebe ili Liduvine! Otidji, otidji odmah! Ali ćeš se opet povratiti, jelda? Odgovori mi, da ćeš se povratiti!

— Kad budete htjeli...

— I ti ćeš me pratiti na mom putovanju?

— Kako budete htjeli!

— Ali sada otidji, otidji svakako!

— A ona žena — —

August se svom snagom baci na djevojku, koja je stajala, uhvati je za grudi i stade ih pritiskati na svoje... Zatim svoje požudne usne prisloni uz njene i tako, a da ju nije ni poljubio, ostade jedan čas, s usnama na usnama, dok mu je glava gorjela. Nato ju pusti, rekavši joj:

— Otidji!

Rosarita ode. A čim je izišla, August, izmoren, kao da je pješačio nekoliko dana, baci se na postelju i utrne svijetlo.

»Lagao sam njoj«, — poče da se obraća samom sebi. — »Lagao sam sebi. Uvijek isti slučaj! Sve je fantazija! Čovjek, kad govori, laže, a kad govori i samom sebi, i onda laže. Ne postoji nikakva druga istina u fiziološkom životu. Riječ, ovaj društveni produkt, stvorena je samo zato, da se laže. Neki je filozof kazao, da je istina društveni produkt, t. j. ono, u što svi vjeruju i vjerujući, razumiju se. Laž je produkt društva«.

Pri tome osjeti, kako mu netko liže prste.

— A, ti si, Orfeju! Ti jedini ne lažeš. A to samo zato, jer ti i ne govoriš. Mislim, da se ne va-

raš ni u tome, da ne lažeš ni samom sebi, iako je, kao domaćoj životinji, nešto od čovjeka moralo na tebe preći. Mi ljudi ne činimo ništa, nego lažemo jedan drugome i dajemo si važnosti. Riječ je stvorena zato, da nadju izlaza naše senzacije i naše impresije... Pa zar zato, da im povjerujemo? Riječ i svaka vrsta konvencionalne ekspresije, kao i poljubac i zagrljaj... Mi i ne činimo ništa drugo, nego što svaki od nas glumi svoju ulogu. Svi smo mi maske i komedijaši! Nitko ne pati, niti se raduje onome, što kaže, a ipak čini tako, a možda i vjeruje, da uistinu uživa i pati. Bez toga se ne bi moglo ni živjeti. U stvari, svi smo mi tako mirni! Kao i ja sada, koji sâm glumim svoju vlastitu komediju: glumac i promatrač u isto vrijeme. Fiziološki čovjek, onaj, koji ne govori niti laže, to je jedina istina!«

Začuje se slabo kucanje na vratima.

— Tko je?

— Stol je postavljen! — dovikne Liduvina.

— Odmah dolazim.

»Hoću li danas spavati, kao i druge dane, a hoće li i ona spavati? Ona, mala Rosarita? Nisam li uznemirio tišinu njenog duha? Pa ona njena prirodnost i nevinost ili namještena zloća? A možda i nema ništa zlobnije od nevinosti, ništa nevinije od zlobe? A kad me je pitala za onu ženu? Možda je to bio ljubomor? A dokazano je, da ljubav nastaje samo onda, kad se radja ljubomor. Ljubomor nam zapravo razotkriva ljubav. Koliko god je neka žena zaljubljena u jednog čovjeka ili obratno, oni nisu svijesni o tome ili se stvarno zaljubljuju tek onda, kad on opazi, da ona gleda kakvog drugog čovjeka ili kad ona opazi, da on luduje za kakvom drugom ženom. Kad bi na svijetu bio samo jedan čovjek i samo jedna žena, bilo bi nemoguće, da se zaljube jedno u drugo. Potrebno je, naime, da se nadje uvijek netko treći. Neki Celestino, a Celestino nije nitko

drugi, nego društvo. Veliki Galijot! Zato je ljubav zapravo laž. A fiziolog? Fiziolog nikako nije za ljubav! Za njega postoji samo istina. A je li ljubav istina? Ali hajdemo, Orfeju, da večeramo! To je, vjeruj mi, u ovaj čas jedina istina!«

XIX

Dva dana kasnije Liduvina najavi Augustu neku gospodju, koja je htjela s njim govoriti. Bila je gospodja Ermelinda!

— Pa vi, gospodjo, ovdje?

— Budući da gospodin August nije više dolazio k nama — —

— Vi ćete, gospodjo, vrlo dobro razumjeti, da poslije svega, što se dogodilo — —

— Nosim vam jednu poruku od Eugenije...

— Od nje?

— Da, od nje! Ja ne znam, što se zapravo desilo izmedju moje sinovke i njenog zaručnika, ali je fakat, da ona nikako više ne će za njega ni da čuje. Prije tri-četiri dana, kad se povratila sa šetnje, nije uopće htjela ni da večera. Zatvorila se u svoju sobu. Oči su joj bile crvene i zaplakane. Svakako je prije plakala... Provela je vrlo neugodan i turoban dan. Ponavljala je običnu svoju misao, da su ljudi surovi... Najzad se jučer otvoreno pokajala za sve, što vam je kazala; priznala nam je, da je bila nepravedna i uvidjela ispravnost i plemenitost vaših nakana... Traži od vas ne samo da joj oprostite, nego da uopće sve zaboravite, jer je sve ono kazala u času uzbune i kao iz inata... Zato me je zamolila, da diplomatski ispitam...

— Najbolja je diplomacija, gospodjo, kad je čovjek uopće nema...

— Zamolila me je, da ispitam, da li bi vi, gospodine Auguste, bez ikakve obaveze primili dar, koji vam ona želi darovati.

— Kako: bez obaveze?

— Ona, naime, kaže, da bi bila voljna dokazati vam svoju dobru volju i iskreno pokajanje, te prihvatiti vaš plemeniti dar, ali tako, da ju to ni u kojem pogledu ne obaveže...

— Dosta je, gospodjo, dosta! Čini mi se, da me sada nesvijesno ponovo vrijedjate...

— Bit će nesvijesno.

— Ali ipak ima slučajeva, kad se čini, da se najteže uvrede počinjaju baš nesvijesno i bez namjere!

— Samo se ne uzrujavajte!

— Ali oprostite, gospodjo, kako da se ne uzrujavam? Čini mi se, da gospodjica Eugenija zbija sa mnom šalu! Nije li to možda njena namjera? — reče August i kod tih se riječi sjeti male Rosarite.

— Ali, Bože sveti!

— Nisam li vam kazao, da je hipoteka već skinuta i da ja za kuću dalje ne ću ništa da znam? Dakle? Da li će mi za to gospodjica biti zahvalna ili ne, do toga mi uopće nije stalo.

— Ali, gospodine Auguste, nemojte to tako uzeti, kad već djevojka hoće da se pomiri s vama.

— Da, sada, pošto je objavila rat drugome! Prije sam ja bio drugi, a sad sam jedini! Samo da vidi, hoću li zagristi na udicu?

— Ja vam to nisam kazala.

— Ali ima, gospodjo, stvari, koje se mogu naslutiti.

— U tome griješite, jer sam joj ja sama to savjetovala.

— Da me iznova osvoji...

— Kad sam joj dala taj savjet, odgovorila mi je, da vas vrlo poštuje i cijeni, ali samo kao prijatelja, a ona će se ipak udati za onoga, u koga bude zaljubljena.

— A u mene se ne misli nikada zaljubiti.

— Ne, to nije kazala.

— Ali je to diplomacija!

— Kako?

— Vi ste došli k meni, ne samo, da bih ja oprostio vašoj sinovici, nego i zato da vidite, da li bih ja bio spreman uzeti gospodjicu Eugeniju, koja bi eventualno rezignirala na to, da podje za mene.

— Zaklinjem vam se, gospodine Auguste, svetom uspomenom moje majke...

— Nemojte se kleti.

— Kunem vam se, da vi u ovom času nesvijesno zaboravljate, tko sam ja, ja, Ermelinda Ruyz y Ruiz!

— A kad bi uistinu tako bilo?

— Tako je!

— U tom slučaju... Kažite vašoj sinovici, da prihvaćam vaše objašnjenje, te sam joj zato duboko zahvalan, pa ću ostati njezin vjerni i lojalni prijatelj, ali samo prijatelj! I ništa više. Nemojte joj reći, da ja nisam glasovir, na kojemu se može svirati prema kaprisi i da nisam čovjek, koji se da zamijeniti, a ni predmet za izmjenu.

— Ne uzrujavajte se toliko!

— Pa ja se ne uzrujavam! Ostajem uvijek prijatelj.

— Hoćete li skoro doći da nas pohodite?

— To ne spada ovamo.

— Ali mi inače Eugenija ne će vjerovati.

I s tim se riječima rastadoše.

Kad je gospodja Ermelinda stigla kući, saopćila je svojoj sinovici sav svoj razgovor s Augustom, našto je Eugenija u sebi pomislila:

»Tu je svakako upletena druga žena. No, sada ću ga svakako osvojiti!«

A August je, šetajući se gore-dolje po svojoj sobi, govorio:

»Ona hoće da se poigrava sa mnom, kao da sam ja neki miš! Ostavlja me, uzima me, a onda me opet ostavlja... Ja sam u njenim računima predstavljao rezervu. Htjela bi, da ja ponovo podjem k njoj, da mi se kasnije može osvetiti i možda učiniti ljubomornim drugoga! Kao da sam ja dječarac, s kojim se može igrati skrivačâ! Ali ja imam svoj karakter — ako ga uopće imam! Tko zna, da li ja imam svoj karakter? No zašto bih poricao, jer uistinu Eugeniji dugujem budjenje ljubavne mogućnosti. Ali pošto se ta mogućnost probudila, ona mi više ne treba. Na svijetu ima i previše žena!«

Nije mogao, a da se ne nasmije, sjetivši se jedne Viktorove priče u vezi s jednim prijateljem, koji je, tek oženjen, pošao sa svojom ženom u Pariz, da tamo provede nekoliko dana. »U Pariz sa ženom? Kao da netko ode s bakalarom u Škotsku!«

August je nastavljao svoj monolog:

»Na svijetu ima i previše žena! Kakvu samo draž izazivlje zlobna nevinost i nevina zloba Rosarite! Pa to je samo novo izdanje Eve! Vi ste me, Eugenija, naveli, da sidjem s apstraktnog na konkretno, doveli ste me do općenitog, tako da tek sada opažam, da na svijetu žive mnoge, mnoge žene s apetitom, tolike... tolike Eugenije! tolike Rosarite! Ne, ne, sa mnom se ne mogu zbijati šale, a pogotovo ne ću, da se sa mnom šali žena. Moja duša može da bude i malena, ali je moja! Ja imam svoj ja!«

I u ovome izdizanju svoga ja August je osjetio, kako se ovaj njegov »ja« toliko nadimlje i postaje krupan, da mu i cijela njegova kuća postaje sitna, toliko sitna, te je izišao na ulicu, da tome svom »ja« nadje prostora.

Čim je izišao i našao se s nebom iznad glave i vidio ljude, koji jure gore i dolje, zauzeti svojim poslovima ili se odmaraju, a da se na nj i ne osvrću, on je osjetio, da se njegov »ja« smanjuje, da postaje vrlo sitan, tražeći u tijelu kakav ugodni i maleni kutić, u kome bi mogao da se smiri. Život je naličio na kinematograf, a sâm August se osjećao sjenom, fantazmom. Utopljen ovako u svijetu, držao je, da se kupa u prirodi pod rastvorenim nebom, izložen navalama vjetrova.

Dok je bio sâm, mogao je sebi govoriti: »Imam svoje ja«, ali u onom zaposlenom i rastresenom mnoštvu nije više osjećao sama sebe. Tako je u tom raspoloženju stigao do vrtića na samotnom trgu izolirane četvrti, na kojemu su se igrala djeca. Tramvaji se tu nisu nikako križali, a vrlo rijetko su prolazile i kočije. Za jesenjih popodneva, kad lišće s indijskih oraha, izudarano od vjetra, pada na zemlju i na zelene klupe, neki su starci dolazili, da se ovdje sunčaju. Neobično tajanstveno i melankolično zanosila su Augusta i privlačila domaća i gradska stabla, pravilna i ugladjena oblika: ona stabla, zarobljena, koja su ispod potkrovlja iščekivala izlazak i sumrak sunca, stabla utamničenog korenja, koja su možda neprestano jadikovala za dalekom šumom. Na njihovu su lišću pjevale ptice, takodjer gradske ptice, one, koje se tako brzo priviknu, da izbjegavaju djecu, dok se vrlo rado zaustavljaju pred starcima, koji im pružaju komadiće kruha.

Koliko je tek puta August sâm sjedio ondje na jednoj od onih zelenih klupica i prisustvovao zapadanju sunca! U jesen, kad je žutjelo lišće, široko kao lišće loze, u obliku balzamiranih ruku, padalo je ono na zemlju i stvaralo male naslage lišća. A djeca su se igrala posred osušenog lišća, sabirala ga, a da nisu ni osjećala zapaljeni sumrak.

I ovaj je dan bio jesenji. August je sjeo na klupu, prisluškivao razgovore djece, koja su se igrala, promatrao osušeno lišće i sažaljevao stabla, osvijetljena električnim svijetlom.

»Jadna stabla, koja ne možete uživati duboke šumske noći, zavijene ogrtačem treptavih zvijezda! Čini se, da vam je čovjek u času, dok vas je sadio,

govorio: — »Ti više ne ćeš biti ti, ne ćeš imati svoga ja!« I da to ne zaboravite, oni su vas preko noći ostavili u svjetlosti... da ne spavate, kao oni ukleti noćnici! Ali sa mnom se ne može šaliti, kao što se šale s vama!«

Digao se i pošao da luta ulicama, kao besani noćnik i skitnica.

XX

Bi li dakle krenuo na putovanje?... Već ga je najavio. Najprije Rosariti, a da nije, uostalom, ni znao, šta govori. Govorio je, naime, samo da nešto govori... Ili možda je to bila samo neka izlika, da je zapita, ne bi li ona pošla s njim. Zatim je to isto putovanje najavio i gospodji Ermelindi, da nešto postigne, dok ni sâm nije znao šta. Ali je August bio čovjek od značaja, pa je morao održati riječ!

Da li na dugo ili na kratko putovanje? I zašto da putuje?

Liduvina mu je najavila posjet Eugenije, a on se nije tome mogao dosta načuditi. Došla mu je želja, da kaže, da nije kod kuće.

»Dolazi, da me ponovo osvoji«, — kazao je, — »da se igra sa mnom, kao što se igra sa dječarcem i da me zamijeni drugim!« Zatim je pomislio: »Ipak treba, da se pokažem jakim!«

— Kaži joj, Liduvina, da ću odmah doći.

»Ipak se mora priznati, da je ona žena od karaktera. Odlučna je! Kakav samo polet! Pa kakve oči!... Ali joj ipak ne ću popustiti. Nikako me ne će osvojiti!«

Kad je August ušao u salon, Eugenija je ondje stajala. Zamolio ju je, da sjedne, ali ona je prije nego što je sjela, kazala:

— Gospodine Auguste, vas su prevarili, upravo kao što su prevarili i mene.

Poslije ove prve izreke, jadnik se August osjetio, kao da je izgubljen i nije znao, što bi zapravo kazao. Sjeo je i on i tako se produžila kratka tišina.

— Da, ja sam vam, gospodine Auguste, kazala da su vâs u vašim odlukama prema meni prevarili na isti način, kao što su i mene, s obzirom na vas, prevarili. Eto, to je sve!

— Ali se meni čini, gospodjice, da smo nas dvoje i osobno govorili!

— Ne osvrćite se na ono, što sam vam onda kazala! U jednu riječ: ako prihvaćam vaš dar, ne ću nikako, da vi tome mome činu date drugo značenje od onoga, koje on u stvari ima.

— Pa to baš i ja želim: da vi ne date mome daru drugo značenje nego ono, koje on u stvari ima.

— Tako je. Lojalnost za lojalnost. A sad, jer bih htjela da govorimo iskreno, kazat ću vam, da poslije svega onoga, što se dogodilo, ja ne bih mogla, pa kad bih to i htjela, da vas nagradim drugačije, nego zahvalnošću. Na isti način, kao što držim, da ćete i vi s vaše strane...

— Stvarno, gospodjice, što se mene tiče, poslije svega onoga, što se dogodilo, poslije onoga, što ste mi vi kazali za vrijeme našeg posljednjeg razgovora, poslije onoga, što mi je kazala vaša gospodja tetka, i uz ono, što ja sam mogu da intuiram, ne bih nikako mogao, pa kad bih to i želio, da precjenjujem svoju darežljivost.

— Dakle, jesmo li u tome suglasni?

— Posve suglasni, gospodjice.

— Dakle možemo ponovo postati dobri i pravi prijatelji?

— Možemo...

Pri tome stisnuše jedno drugome ruku.

— Bit ćemo dakle, gospodine Auguste, dobri prijatelji, iako ovo prijateljstvo za mene — —

— Kako?

— Možda pred svijetom...

— Kako to mislite? Objasnite se!

— Uostalom, poslije posljednjih eksperimenata, ja sam daleko od izvjesnih stvari ...

— Molim, gospodjice, jasnije!

— Zar vi držite, da ima ikoga, tko bi poslije svega, što se dogodilo, pošto se pronio glas, da ste vi skinuli hipoteku s moje kuće i riješili me duga... zar držite, pitam, da bi me itko još htio zaprositi?

»Ovo je demonska žena!« pomisli August i ponikne glavom, gledajući dugo u tle i ne znajući, što bi na to odgovorio. A kad je podigao glavu, opazio je, kako Eugenija briše suze...

— Eugenija! — oslovi ju on drhtavim glasom.

— Auguste! — prošapće djevojka.

— Šta hoćeš dakle, da učinimo?

— Ništa! To je fatalnost stvari. Ništa drugo nego sudbina stvari! Mi smo igračke u njenim rukama! Velika nesreća!

August ustane sa stolice i podje da sjedne na divan, pokraj Eugenije.

— Čuj me, Eugenija! Nemoj se tako sa mnom šaliti! Fatalnost si ti! Ovdje nema nikakve druge fatalnosti osim tebe. Ti si ona, koja se poigravaš sa mnom i koja me tjeraš u ludilo. Ti si ona, koja me siliš na to, da raskinem i pocijepam svoje velike odluke. Ti si ona, koja radiš tako, da ja više nisam ja...

Ovio joj je ruke oko vrata i privio ju na prsa. Nato je ona vrlo mirno i nehajno skinula sa svoje glave šešir.

— Da, Auguste, fatalnost nas je dovela dovde. Ni ja, ni ti, ne možemo biti nevjerni ni nelojalni jedno prema drugome... Ni ti se ne možeš pokazivati onakvim, kakav nisi, a ni ja onakvom, kakva nisam...

— Pa zar je, Eugenija, važno, da netko izgleda ovako ili onako? Pred čijim očima?

— Pred našim rodjenim!

— Eugenija moja!

Ponovo ju zagrli, te po čelu i po očima obaspe poljupcima.

Čulo se dahtanje i njeno i njegovo...

— Ostavi me! Ostavi! — govorila je ona, dok je popravljala kosu.

— Ne, ne... ti... Eugenija... ti...

— Ne. Ja ne mogu... Do toga ne može nikako doći...

— Zar me ne ljubiš?

— Ljubim?... A tko zna, šta je zapravo ljubav? Ne znam... Ne znam... nisam uopće sigurna.

— A ovo, šta je ovo?

— To je fatalnost časa!... Možda je to i efekat pokajanja... Tko bi znao? A onda, nismo li suglasni u tome, da ćemo ostati dobri prijatelji?

— Da... A tvoja žrtva? Nisi li sama rekla, da se ne će naći nitko, tko bi zaprosio tvoju ruku, pošto si prihvatila moj dar?

— To me se ne tiče! Ja sam se već odlučila!

— Možda poslije onog sukoba?

— Možda...

— Eugenija!

U taj se čas začuje kucanje na vratima, dok je glas Liduvine govorio iza vrata:

— Ovdje je Rosarita, koja čeka!

August poblijedi kao krpa.

— Ah! — klikne Eugenija. — Ja sam ovdje na smetnju... To je Rosarita, koja vas iščekuje... Vidite i sami, da možemo ostati samo prijatelji.

— Eugenija!

— Ali tu je Rosarita, koja vas čeka!

— Eugenija! Ti si me odbila! Sjeti se, da si me odbila zato, što si imala drugoga, a meni si govorila, da te želim kupiti... Sjeti se samo!... Pa zar ti ne shvaćaš prkos odbijene ljubavi?...

— Ali, Auguste, daj mi ruku. Mi ćemo ponovo da se vidimo, ali položimo kamen na našu prošlost. Zbogom... Rosarita te čeka.

— Ali, Eugenija...

— Pa šta je neobično u tome? I ja sam jedanput imala nekoga, koji me je očekivao!... Nas ćemo se dvoje opet vidjeti... Budimo samo ozbiljni i lojalni!

Stavila je na glavu šešir i rukovala se s Augustom. On joj uze ruku i oživi ju poljupcima... Ispratio ju je do vrata i gledao za njom, dok je, onako lagana, silazila stubama. Kad je sišla, protegla je vrat, podigla oči i pozdravila ga rukom.

Kad se August vratio u salon, zatekao je ondje Rosaritu, koju je vrlo grubo zapitao:

— Kakve mi novosti donosite?

— Čini mi se, da vas ona žena želi ponovo prevariti...

— A šta se to tebe tiče?

— Naprotiv, tiče me se sve, što se dotiče vaše osobe.

— Želiš time kazati, da te varam?

— To za mene nije tako važno!

— Hoćeš da me uvjeriš, da i uza sve nade, kojima sam te obasipao, nisi ljubomorna?

— Kad bi vi, gospodine, znali, kako i u kakvoj sam porodici ja odgojena, shvatili bi, da ljubomornost nije stvar, koja mene može doseći.

— Šuti!

— Kako vam je po volji! Ali ponavljam, da vas ona žena vara. Kad to ne bi bilo istina i kad bi ona vas uistinu ljubila, zar meni ne bi bilo drago, da se njom oženite?

— Govorite li to ozbiljno?

— Sasvim ozbiljno!

— Koliko imaš godina?

— Devetnaest.

— Dodji ovamo! — reče on i zagleda joj se u oči. Nije mijenjao boju lica, dok je Rosarita ostajala ista i nepomična.

— Ja te nikako ne razumijem.

— Vjerujem.

— I ne znam, da li je sve to, što govoriš, uistinu nevinost ili zloba, podrugivanje i sumnjiva pokvarenost.

— Nije ništa drugo, nego osjećanje.

— Osjećanje! A zašto?

— Želite li znati, zašto? Ali mi morate obećati, da se time ne ćete naći uvrijedjeni.

— Govori!

— Dobro: zato, što ste vi bijedni nesretnik...

— I ti mi to kazuješ otvoreno?

— Vjerujte Rosariti, koja je iskrena.

— A hoćeš li ostati uvijek takova?

— Uvijek!

— Makar se šta dogodilo?

— Neka se dogodi, što ima da se dogodi.

— Ah, ti si, ti si prava... — i htjede da ju zagrli.

— Ne, ne! Nipošto sada. Kad budete mirniji.

— Dobro. Razumio sam...

I oni se oproste.

Kada se August našao sâm, rekao je u sebi:

»I jedna i druga dovest će me do ludila, jer sada ne mogu više da izdržim!«

— Ja držim, — govorila je Liduvina, prostirući stol za večeru, — da bi se gospodin morao posvetiti politici ili nečem sličnom, pa bi se brzo rastresao.

— A zašto ti to meni govoriš?

— Zato, što je bolje rastresti se, nego biti rastresen! Uostalom, vi to i sami opažate.

Poslije večere kartao se sa slugom Domingom.

— Kaži mi, Domingo, što čovjek treba da radi, kad se zaljubi u jednu ili u dvije žene?

— Prema tome.

— Kako to »prema tome«?

— Ako ima novaca i snage da troši, onda je najbolje, da se oženi njima, a ako nema ni jedno ni drugo, onda neka ih se odrekne!

— Ali je to nemoguće.

— Kad čovjek ima previše novaca, onda je sve moguće!

— A ako one doznadu?

— A šta se njih tiču te stvari?

— Kako, da se ne tiče jedne žene, da ju muž uzdržava i voli tek na polovicu?

— Ona se, gospodine moj, zadovoljava svojim dijelom. Razumije se: tako, da joj se ne ograničuju njeni troškovi. Ono, što najviše dozlogrdjuje ženi, to je, kad joj muž ograničuje hranu i odijevanje... Ali kad on njoj dopušta, da radi, šta ju je volja, onda je ona i presretna! Razumije se, kad dodju djeca, onda se stvar sama po sebi mijenja. Onda se radja ljubomor... Uostalom, vjerujte mi, nema više Otelâ...

— Ni Dezdemonâ!

— Tako je...

— A odakle ti znaš te stvari?

— Naučio sam to tečajem svoga života. Prije nego sam se oženio Liduvinom, služio sam u mnogim gospodskim kućama.

— A medju vama se ne dogadjaju slične stvari?

— Mi sebi ne dozvoljavamo toliki luksuz! To su sve stvari, koje se vide u teatru i čitaju u novinama.

— A kolika zločinstva nastaju zbog ljubomore u narodu!

— Radi se o tome, da svi ljudi vole glumiti, a nitko nije i ne će da bude ono, što jest, već ono, na što ga drugi prisile.

— Do vraga, pa ti si čitav filozof!

— Tako me je zvao i gospodar, koga sam služio prije vas. Ali ja držim, da bi se vi morali, kako vam je Liduvina kazala, posvetiti politici...

XXI

Imate pravo, — govorio je one večeri gospodin Antun Augustu u skrivenom uglu Kluba, — imate potpuno pravo: moj život je misterij i to žalostan i strašan misterij. Dobro ste pogodili. Dolazili ste vrlo rijetko u moj stan, ali ste ipak nešto opazili...

— Da, nešto strašno, neobično i žalosno.

— Šta više, bit će vam se učinilo čudnovatim domaće ognjište bez djece, a možda i bez žene.

— To ne znam...

— Došli smo iz prevelike daljine. Pobjegli smo, ali ima stvari, koje nas neprestano prate, zaokružuju nas i tajanstveno obuzimaju. Na mojoj ženi, jadnici...

— Da, na licu vaše gospodje može da se razabere život — —

— Mučeništva, zar ne? Da, dragi prijatelju, moja je žena, po nekoj nevidljivoj simpatiji, pokazala prama meni mnogo osjećajnosti, možda najviše upravo sažaljenja, pa vam moram povjeriti svoju nesreću. Bit će to za mene kao rasterećenje od velikog bremena, koje me tišti. Ona žena, majka moje djece — nije moja žena.

— I ja sam tako držao. Ali ako je majka vaše djece i ako živi s vama kao žena, onda vam je ipak žena.

— Nije, jer imam drugu... zakonitu ženu. Ja sam oženjen, ali ne onom, koju vi poznajete. No žena moje djece ipak je udata, ali ne sa mnom.

— Dakle, dvostruki brak?

— Četverostruki... Gotovo sam lud od ljubavi; uzeo sam vrlo osamljenu ženicu, koja je malo govorila, a činilo se kao da bi htjela da kaže uvijek više od onoga, što je kazala. Imala je dva vrlo mila, azurna oka, koja su se budila tek s časa na čas propuštavajući iskrice svijetla. Njena duša, njeno srce, njeno tijelo, koji su obično uvijek izgledali kao pospani, budili su se kao odjedanput, ali samo da se ponovo i vrlo brzo, čim bi iščezao onaj blijesak života, uspavaju. A kakav je to bio život! Zatim bi ponovo izgledala, kao da se ništa nije dogodilo i kao da je na sve to odmah zaboravila! Živjeli smo tako, kao da smo neprestano iznova započinjali i iznova osvajali naš život. Ona me je u času jednog padavičkog nastupa prihvatila za zaručnika. A čini mi se, da mi je pod sličnim dojmom i pred žrtvenikom odgovorila: da! Nikada zapravo nisam uspio, da od nje doznam, da li me je ljubila ili nije. Svaki put, kad god sam je pitao prije i poslije vjenčanja, ona mi je redovno odgovarala: »Ove se stvari ne pitaju, to su smiješnosti!« Drugi put mi je opet odgovarala, da se riječ »ljubav« čuje i čita samo u kazalištu i u romanima. Zabranila mi je više puta, dok smo bili zaručeni, da joj riječi: »Ja te ljubim«, nikako ne pišem u pismima, jer da onda od naše ženidbe ne će ništa biti. Živjeli smo tako prve dvije godine bračnog života u vrlo neobičnim i upravo strašnim prilikama. Ja sam neprestano svakog dana pokušavao, da osvojim tu sfingu. Nismo imali djece. Jednog dana, po svom običaju, izišla je u isti sat, ali se više nije povratila. Ja sam držao, da ću svisnuti od bjesnila. Pojurio sam za njom i počeo je tražiti svagdje, po svim ulicama, dok sutradan nisam iz jednog vrlo suhog i lakonskog pisma doznao, da je pobjegla s jednim čovjekom...

— A vi prije niste o tome ništa slutili?

— Ništa!... Ona je vrlo često izlazila iz kuće sama. Išla je svojim prijateljicama, a njena obična hladnoća čuvala ju je od svake moje sumnje. Nikada nisam opazio ništa, što bi moglo barem donekle da me baci u sumnju. Čovjek, s kojim je pobjegla, bio je oženjen i odlazeći s njom, nije samo ostavio vjenčanu ženu i dijete, već je ponio sa sobom i sve njihovo imanje i ostavio ih na ulici bez sredstava tako, da je počinio zapravo dva zločinstva. U kakvom je strašnom stanju ostavio samo onu bijednu ženu!

»Kroz mnoge dane nisam mogao ni da spavam ni da jedem. Lutao sam kao bijesno pseto po najudaljenijim četvrtima grada. Bio sam na rubu da zapadnem u grijeh i u cinizam samo zato, da na sve zaboravim. A kako sam se počeo prilagodjivati žalosti, sjetio sam se te jadne žrtve, koja je ostajala bez protekcije, okradena u ljubavi i u baštini. Smatrao sam to pitanjem savjesti, a jer je moja žena bila razlogom njene nesreće, htio sam na svaki način, da joj pružim svoj moralni oslonac, kad su mi već manjkala sredstva za to.

— Ostalo mi je već jasno...

— Pošao sam k njoj. Zamislite samo naš prvi razgovor! Skupa smo oplakivali svoju bijedu i zajedničku nesreću. Ja sam sebi govorio: »Pa zar je zbog moje žene onaj čovjek ostavio ovu ženu?« I bilo mi je — zašto ne bih ispovjedio čitavu istinu? — kao da u tome osjećam neko intimno zadovoljstvo, nešto nerazumljivo, kao da sam ja dobio bolji dio nego on. Njegova je žena takodjer u sebi pravila analognu refleksiju, iako različnu, kako mi je to kasnije priznala. Ponudio sam joj svoju potporu. Ona ju je odbila. »Radit ću sama za život i za odgoj svoje kćeri«, kazala mi je. Ali sam ja ostajao kod svog predloga, pa je najzad ipak pristala. Predložio sam joj, da se preseli u moj stan i da preuzme cijelo gospodarstvo moje kuće. Kasnije ćemo otići daleko odavde! I pošto je malo dublje promislila o svemu, prihvatila je moju ponudu.

— I dakako, živjeli ste kao muž i žena?..

— Ne, to je došlo kasnije. Bio je to rezultat skupnog življenja, izvjesnog osjećaja osvete, prkosa i nečega, što ni ja sam ne bih mogao definirati... U početku mi ljubav nije udahnjivala ona, nego njena kći, nesretna kći ljubavnika moje žene. Ja sam prema njoj gojio u srcu žarku ljubav oca. Danas joj još uvijek želim dobro, kao i svojoj djeci.
— »Zašto plaćeš, oče?« pitala me je. A njena jadnica majka, koja je promatrala moj plač, plakala je takodjer, a katkad smo skupa lili suze iznad plave glave kćeri ljubavnika moje žene, kradljivca moje sreće.

»Jednoga sam dana doznao, da je moja žena dobila sina sa svojim ljubavnikom. I toga se je dana moja energija ustremila. Trpio sam, kao što nikada nisam u svom životu trpio i držao sam, da ću upravo poludjeti. Bio sam na rubu odluke, da si oduzmem život. Sve do toga časa nisam nikada osjetio tako strašnu i tako brutalnu ljubomoru. Rana se moje duše, koja je izgledala pomalo iscijeljena, ponovo otvorila i počela krvariti plamsajući vatrom. Pričinilo mi se, kao da je moja žena sva sagorjela. Druga, koja je živjela pokraj mene, opazila je to i zapitala me: »Šta se to s tobom dogadja?« i napokon sam joj sve ispovjedio. Ona je pri tome drhtala. Pričinilo mi se, kao da je i nju zahvatila priljepčivost moje ljubomornosti...

— Pa i razumljivo je, poslije svega...

— Ne! Došlo je još nešto... Jednoga smo dana bili zajedno sa djetetom. Ja sam dijete držao na koljenima i pričao joj novele i bajke. Grlio sam je i ljubio. Njezina je majka to isto radila. Tada nam je mala kazala: »Oče... mamice... zašto mi ne date malog bracu, da se i on može sa mnom igrati, kao što se igraju i druga djeca?... Ja sam sama«. Nas smo oboje preblijedili. Pogledali smo se uzajamno i to onako direktno i golo, usred duše. A odmah zatim, da se ne bi posramili, spontano smo za-

grlili dijete i obasuli ga poljubcima. Poneki je od tih poljubaca izmijenio smjer... I tako smo one noći posred suza i bijesa ljubomore začeli brata kćerci kradljivca moje sreće.

— Čudnovata je to priča!

— Naša je ljubav, ako uopće tako može da se nazove, bila suha i mučaljiva. Stvorena od vatre i srdžbe, bez nježnosti riječi i bez zanosa žudnje. Uza sve to, ova mi je žena dala ipak četiri sina. Poslije četvrtog porodjaja vrlo se teško razboljela, pa sam držao, da će se raspasti od beskrvnosti. Izgledala je kao da je od voska. Gotovo sam poludio i sav u strahu molio sam Boga, da radije uzme mene, negoli onu svetu ženu. Plakao sam i rastužio se. I tek sam tada shvatio, kako je nježnom vezom bilo svezano moje srce sa srcem majke moje djece. Kad je ozdravila, ja sam joj izjavio svoju ljubav, kao što to nisam nikada prije učinio. Položio sam svoja usta na njena. Ona me je zagrlila i kazala: »Hvala ti, Tono, hvala ti za mene, za nas, za našu djecu... i za Ritu!« Rita je naime starija kći, kći kradljivca. Ne, ne, ona je sada naša, naša kći. A kći kradljivca je ona druga... kći one, koja je bila moja vjenčana žena. Razumijete li sada sve?

— Razumijem... tako da sada imate dvije žene...

— Ne, ne. Imam samo jednu: majku moje djece. Druga nije više moja žena.

— A ona žalost...

— Auguste moj, zakon je uvijek žalostan. A mnogo je žalosnija ljubav, koja nastaje na grobu drugoga, kao biljka, koja se hrani korenjem druge biljke. Nas su ujedinila zločinstva i to zločinstva drugih. A naša veza, nije li možda i ona zločinstvo? Oni su raskinuli ono, što nisu smjeli da raskinu, a zašto da mi ne svežemo raskinute veze?

— A niste doznali...

— Nismo htjeli da doznamo... A sada je već naša Rita čitava žena... Ne će dugo čekati na udaju,

a udat će se pod mojim imenom. Zakon pak neka učini, što ga je volja! Ona je danas moja kći, a nije više kći kradljivca. Ja sam je odgojio.

XXII

No, dobro, reče August Viktoru, — a kako to, da ste vi prihvatili onu namet-kćer?

— Ah, to čovjek ne bi nikada vjerovao! Uza sve to, uoči samog porodjaja naše je uzbudjenje bilo vrlo veliko. »Pa to je tvoja krivnja!« — govorila mi je Helena, — »ako umrem, bit će to uglavnom zbog tebe!« A kad se osjećala manje uzbudjenom: »Pa to je dovoljno!« Ali došlo je rodjenje i sve je bilo izmijenjeno. Kao da smo iznova postali novi vjerenici. Od radosti, što se dijete sretno rodilo, bio sam kao oslijepio, pa ma koliko ljudi govorili, da su trudnoća i radjanje postarali i poružnili Helenu, meni se od toga vremena ona činila mnogo svježijom i dražesnijom nego što je ikada bila.

— To me podsjeća na neku portugalsku legendu.

— Ne poznajem je.

— Ti znaš, da u Portugalskoj neobično vole i cijene umjetne vatromete. Vatrometima, koji se tamo prave, nema para ni u kojem kraju svijeta. Ali predjimo na legendu! U nekom portugalskom selu živio je nekada neki *fogueterio*, t. j. pirotehničar, koji je imao vrlo lijepu ženu, što je bila sva njegova ljubav i sva njegova ambicija. Uživao je u zavisti drugih smrtnika i izvodio ju neprestano na šetnju. I kao da je čitavom svijetu govorio: »Zar ne vidite ovu ženu? Zar vam se ona ne svidi? Pogledajte je samo! To je moja žena, isključivo samo moja. Ljutite li se zbog toga?« Nije činio ništa, nego se zanosio za ljepotom svoje žene. Išao je tako daleko, da je držao, da ona inspirira i njegove najbolje pirotehničke produkcije i da je muza njegovih

umjetnih vatrometa. Ali jedanput, dok je spremao jednu od ovakovih vatrometnih igračaka pokraj svoje lijepe žene, koja je stajala kod njega i promatrala, upalio se prah, tako da je nastala čitava eksplozija, u kojoj su muž i žena pali u nesvijest i bili vrlo teško ranjeni. Žena je ostala u licu strašno iznakažena. *Fogueterio* je bio sretan, što je od eksplozije ostao slijep i nije mogao opaziti promjenu. Naprotiv, bio je i dalje isto toliko ponosan na svoju ženu, koja mu je sada postala vodič u sljepoći. I on je, kao i prije, išao uz nju, pitajući neprestano ljude: »Jeste li ikada vidjeli ljepšu ženu od ove?« I svi oni, koji su znali za njegovu nesreću, sažaljevali su jadnog čovjeka i hvalili ljepotu njegove žene.

— Uostalom, nije li ona i dalje ostala za njega lijepa?

— Možda mu je bila još i ljepša, kao što je za tebe tvoja žena, otkako je dobila ono namet-dijete . . .

— Ali ne zovi ga tako!

— Pa ti si mi tako kazao.

— Jesam, ali ne mogu to slušati iz tudjih usta.

— To se vrlo često dogadja. Jedna ista riječ zvuči različno u ustima drugog čovjeka.

— Kažu, da nitko ne poznaje vlastiti glas.

— Ni vlastito lice. Što se mene tiče, mogu da ti kažem, da me najviše straši, kad ostajem sam pred ogledalom i kad me nitko ne gleda. Dogodi mi se redovno, da posumnjam u svoju vlastitu opstojnost, tako da mi se čini, da postajem san i dio fikcije . . . Bolujem od manije introspekcije!

— Činiš dakle isto, što i fakiri, za koje kažu, da gledaju u svoj pupak!

— Ja držim, ako netko ne poznaje vlastiti glas, ni vlastito lice, onda on ne može raspoznati ni ono, što je njegovo, ni ono, šta je dio njega.

— Dakle ni vlastitu ženu.

— Razumije se . . . Ne znaš, šta je govorio Campoamor, jedan od naših najvećih pjesnika?

— Ne sjećam se.

— On je govorio: kad se čovjek oženi, pa je to učinio iz ljubavi, onda se u početku ne može ni dotaknuti tijela svoje žene, a da kod toga ne padne u bizarnost i da je ne raspali karnalnom žudnjom. Ali kad prodje neko vrijeme i on se navikne, onda dodje čas, kad mu doticanje gole žene postaje isto toliko indiferentno, koliko i doticanje svoga vlastitog mesa. Uza sve to, kad bi trebali da otkinu komad mesa njegovoj ženi, on bi se osjećao isto tako zlo, kao da kidaju njegovo vlastito.

— To je uistinu tako. Da samo znaš, koliko sam prepatio, dok je ona radjala?

— No ona se svakako više napatila.

— Tko zna! Zato sada, jer je ona dio mene, ja tako slabo opažam sve ono, što mi o njoj govore, kao čovjek, koji ne opaža, da stari i da postaje ružan.

— Zar doista držiš, da nismo svijesni o tome?

— Ako je stvar neprekidna i spora, ne... Možda, ako se radi o nekoj nenadanoj stvari. Ali da netko uistinu osjeća, da stari... Naprotiv, osjećamo, kako stare i kako se pomladjuju sve stvari oko nas. Ti znaš i sâm sve ono, šta kažu roditelji, aludirajući na djecu: »Djeca nas pretvaraju u starce!« Čini mi se, da je najsladja i najstrašnija stvar, koja uopće može da se doživi, kad se promatra, kako nam raste rodjeno dijete. Ne ženi se, Auguste, ako hoćeš, da živiš u iluziji vječne mladosti! Posveti se radije filozofiji!

— A nije li brak najbolja i možda jedina škola filozofije?

— Ah, šta to govoriš! Nisi li opazio, koliko je filozofa ostalo neženjeno? Osim onih, koji su se učinili fratrima, mogu da ti nabrojim Descartesa, Pascala, Spinozu, Kanta.

— Nemoj mi spominjati filozofe neženje!

— A zar se ne sjećaš, da je Sokrat, kad je umirao, odstranio od sebe svoju ženu Ksantipu, da mu ne smeta?

— Nemoj mi uopće o tome govoriti! Ja mislim, da je ono, što nam spominje Platon, samo novela...

— Možda *nivola!*

— Kako te volja.

I prekinuvši grubo razgovor, August izadje.

Na ulici mu pristupi prosjak:

— Podarite me, gospodine, za milost Božju. Imam sedmero djece.

— Pa nisi trebao da ih toliko fabriciraš! — odgovori otresito i u grubom tonu August.

— Htio bih vidjeti vas u mome položaju! — obrani se prosjak. — A šta i možemo drugo da radimo mi siromasi, nego da sijemo djecu.. za bogate!

— Imaš pravo! — prihvati August. — A jer si filozof, dat ću ti milostinju!

Dade mu pezetu, koju je stari bijednik odmah otišao da zapije u najbližoj krčmi.

XXIII

Jadni August bio je neobično slomljen i utučen. Ne samo zato, što je izmedju Eugenije i Rozarite sâm stajao kao Buridanov magarac, već i zato, što se zaljubljivao u sve žene, koje je gledao. I svakog dana postajalo je sve to gore. Došao je već dotle, da je otkrivao upravo fatalne stvari.

— Odlazi, Liduvina! Ostavi me sama! — govorio je jednog dana služavci.

I čim je ona izašla, naslonio je laktove na stol i skrio glavu medju ruke.

»Strašno je to, strašno! Čini mi se, da se nesvijesno počinjem zaljubljivati već i u Liduvinu!... Bijedni Domingo! Unatoč njenim godinama, ona je

tako punana i tako svježa. Ah, ludost! S onim dvostrukim podbratkom, koji joj se u tisuću bora spušta niz vrat! Strašno je to! Uistinu strašno!

»Bila bi divna ideja, — nastavio je, — da preobratim ženu, koja me ovako napastuje, u predmet proučavanja. Zašto se, na primjer, ne bih posvetio ženskoj psihologiji? Bilo bi dobro, da učinim dvije monografije: jednu ću nazvati *Eugenija*, a drugu *Rosarita*«.

I odluči da se posavjetuje kod Antolina Sancheza Paparrigopulosa, koji se u to doba posvećivao ženskim naukama; naukama, koje su se osnivale više na knjigama, negoli na prirodi.

Antolin Paparrigopulos je bio ono, šta se kaže: mladi erudit, koji je imao da proslavi domovinu. Njegovo ime, naime, nije još svijetlilo medju imenima bučne mladosti, koja diže veliku buku, da na sebe privuče pažnju javnosti, jer je imao pravu, intimnu vrijednost snage: — strpljivost. A jer je osjećao veliko poštovanje prema javnosti i prema samom sebi, neprestano je odlagao svoj istup u javnosti; zato je htio da se osjeti sigurnim na tlu, po kojemu je stupao.

Daleko od toga, da kakvom harlekinskom novotarijom potraži sebi neku prolaznu važnost, koja bi bila osnovana na neznanju drugih, on je težio za onim savršenstvom, koje se može čovječanskim putem doseći, a klonio se nadasve, da izadje iz granica ukusa i zdravog razuma. Htio je, da sa svojim disukusa i zdravog razuma. Htio je, da sa svojim disciplinirani glasom osnaži lijepu narodnu fantaziju.

Paparrigopulosova je inteligencija bila jasna, realno jasna, obogaćena veličanstvenom suzdržljivošću, bez nebuloze i nesredjenosti. Mislio je — daleko od sjeverne sivosti i od magluština pariske propadljivosti — solidno i duboko s dušom seljaka.

Uvjeren, da je na dnu svih stvari sve samo oblik, oblik više ili manje unutrašnji, a da je svemir kalejdoskop, radio je s revnošću veličanstvenih umjetnika Renesanse.

Nosio je u sebi snagu, da se odupire svim strujama neoromantičkog sentimentalizma i onoj destruktivnoj modi t. zv. socijalnih pitanja. Uvjeren, da je na zemlji socijalno pitanje nerazrešivo zato, što će na svijetu uvijek biti i siromašnih i bogatih ljudi, a i zato, što je najveća utjeha, koju možemo doživjeti, milosrdje drugih i rezigniranost prvih, pa je zato odalečivao svoj duh od rasprava, koje ne donose nikakove koristi, te se utjecao najčišćim sferama neoskvrnjene umjetnosti, dokle ne stiže čopor strasti i čovjek susreće utješljivo zaklonište za životno razočaranje.

Mrzio je i sterilni kozmopolitizam, koji je duhove bacao u nervozne utopije. Ljubio je svoju božanstvenu Španiju, svoju domovinu, isto toliko napadanu, koliko i nepoznatu; Španiju, koja mu je pružila prvu materiju za djela, na kojima je imao da osnuje svoju buduću slavu.

Paparrigopulos je posvećivao velika djela svoga duha proučavanju i istraživanju prošlosti svoga naroda. Težio je, da eruditskom historijskom znanošću uskrsne tu prošlost pred očima svojih sunarodnjaka.

Znao je, da treba proučavati svemir u kaplji vode; znao je, da po jednoj koštici paleontolog može rekonstruirati čitavu životinju i da po jednoj ručki lonca arheolog može otkriti jednu čitavu staru civilizaciju. Osim toga pretpostavljao je, da se zvijezde ne smiju promatrati mikroskopom. Takodjer je mnogo više volio dvije ručke nego jednu, a više od samih ručki volio je cio lonac...

»Sve, što se dobiva u širini, gubi se u nutrini«, bila je njegova krilatica —

August je od nekih prijatelja doznao, da se taj Paparrigopulos posvećivao proučavanju žena, premda nije objavljivao nikakovu radnju, niti išta štampao. Bilo je već učenjaka, koji su, sa značajnom čednošću svoje klase, već *a priori* bili zavidni njegovoj slavi, za koju su držali, da bi mogla izdići

Paparrigopulosa, pa su se zato trudili, da pošto poto tu slavu umanje i negiraju.

Ovome dakle samotaru i učenjaku, koji je u običnom životu bio vrlo plah pred ženama, pa ih je zato proučavao iz knjiga, — obratio se August, da od njega zatraži savjeta. I čim mu je August izložio svoju namjeru, filozof mu je odgovorio:

— Ah, jadni gospodine Pérez, koliko vas sažaljevam! Hoćete da proučavate žene? To će vam zadati previše posla!

— Ali pošto ih već proučavate . . .

— Mora se čovjek žrtvovati. Potajna, strpljiva, mučaljiva i tiha nauka čitav je smisao moga života. Ali sam ja, kako vam je poznato, čedan, vrlo čedan radnik misli, koji nagomilava i sredjuje materijal, da oni, koji dodju kasnije, mogu iz toga izvući koristi. Ljudsko je djelo kolektivno. Sve ono, što nije kolektivno, nije ni solidno, ni trajno . . .

— A djela velikih genija? »*Divina Commedia*«, »*Enejida*«, Shakespeareove tragedije, Velasquezove slike?

— Sve je to kolektivno. Mnogo kolektivnije od onoga, šta vi mislite i držite.

Za Paparrigopulosa se glavna i skoro jedina vrijednost velikih remek-djela čovječanskog genija sastojala u tome, da je svako od tih djela izazvalo knjigu kritike ili komentara. Veliki su se umjetnici, pjesnici, slikari, glazbenici, povjesničari i filozofi rodili samo zato, da erudit može izraditi njihovu biografiju, a kritičar objasniti njihova djela. Svaka fraza, bilo kako velikog pisca, ne može imati prave vrijednosti sve dotle, dok je kakav erudit ne ponovi, ne citira djelo, izdanje i stranicu. A što se odnosi na solidarnost kolektivnoga rada, to nije bilo ništa drugo nego zavist. Pripadalo je onoj vrsti komentatora Homerovih, koje bi Homer, kad bi slučajno oživio, smjesta istjerao iz svog kabineta.

— Pa dobro, šta vi zapravo mislite o ženskoj psihologiji? — zapita ga August.

— Za mene, gospodine Pérez, koji sam samo čedni istraživač, a nikako genij, niti imam pretenzije da to budem, jedno tako neodredjeno, općenito i apstraktno pitanje nema nikakvog preciznog smisla.

— A zašto vi ne biste imali pretenzije, da budete genij?

— Nije mi do toga stalo! Htio sam samo istaći, kako ovo pitanje za mene hramlje u preciznosti smisla. Trebalo bi odgovoriti — —

— A kako onaj vaš kolega, koji je napisao knjigu o psihologiji španjolskog naroda, iako je Španjolac i živi medju Španjolcima, ipak nije znao ništa drugo da rekne, nego: »Ovaj kaže ovo, a onaj ono«, tako da je stvarno izradio golu bibliografiju!

— Ah, bibliografiju!

— Ne, Paparrigopulose, ostavite te bibliografije! Kažite mi na najkonkretniji način, koliko se uopće može i koje je vaše mišljenje o ženskoj psihologiji?

— Trebalo bi započeti time, da se odredi prvo pitanje: da li žena uopće ima dušu.

— Zaboga!

— Nije dovoljno sve to tako apsolutno isključiti . . .

— Pa dobro, a šta onda mislite o onome, što u ženi zamjenjuje dušu?

— Obećajete li mi, gospodine Pérez, da ćete zadržati u potpunoj tajnosti sve ono, što ću vam kazati, premda vi niste nikakav naučenjak.

— A šta, zapravo, hoćete time da kažete?

— Da vi niste jedan od onih, koji kradu iz usta pojedinca posljednju stvar, koju su ti pojedinci učinili, pa da ju kasnije učine svojom . . .

— A zar smo već dotle dotjerali?

— Gospodine Pérez, svaki je erudit po svojoj prirodi pomalo kradljivac. O tome vas uvjeravam ja, koji sam i sàm takav . . . Mi eruditi krademo

jedan drugome sitne stvarčice, koje istražujemo, da nas drugi ne bi pretekli.

— Razumije se: tko ima svoj vlastiti dućan, taj zavidnije pazi i čuva svoju robu, nego onaj, koji je pravi. Treba čuvati vodu u bunaru, a nikako onu, koja izbija iz izvora.

— Kazat ću vam, premda niste učenjak, da sam u onom zaboravljenom i skoro nepoznatom holandijskom piscu XVIII. stoljeća otkrio vrlo interesantnu teoriju o duši žene.

— Da čujemo!

— Ovaj pisac kaže, i to u latinskom jeziku: kao što svaki muškarac ima svoju dušu, da tako sve žene zajedno imaju jednu jedinu kolektivnu dušu, koja je razdijeljena medju sve ostale. I nadodaje, da razlika, koje se kod svake žene zapažaju u smislu osjećanja, slušanja i ljubljenja, proilaze samo iz razlikâ tijela, koje uglavnom dolaze od rase, klime, hrane i t. d., i da su te razlike upravo stoga neznačajne. Žene, po navodima ovoga pisca, liče medjusobno mnogo više nego muškarci, jer su one sve skupa samo jedna žena.

— Eto, gospodine Paparrigopulosu, sada vidite, zašto sam se ja, kad sam se zaljubio u jednu ženu, zaljubio i u sve ostale!

— Prirodno je! I ovaj vrlo interesantni, a skoro uopće nepoznati ginekolog nadodaje, da žena ima u sebi mnogo više individualnosti, a mnogo manje ličnoga od muškarca.

— Da, da. Čini mi se, da razumijem...

— Zato je, gospodine Pérez, ista stvar proučavati jednu ili sve žene. Radi se o tome, da se do dna prouči žena, kojoj vi posvećujete svoje proučavanje.

— A ne bi li bilo bolje uzeti dvije ili više njih, pa da se izvede tako neki komparativni ogled?

— U stvari znanost i jest uporedjivanje. Ali u ovom specifičnom slučaju žene nije potrebno uporedjivati. Tko upozna dobro jednu, konačno poznaje i sve ostale. A osim toga, vi vrlo dobro znate, da sve ono, što se dobiva u ekstenzivnosti, može da se postigne u intenzivnosti.

— Pa ja baš i hoću da se posvetim intezivnom, a ne ekstenzivnom proučavanju žene. Ali mi se čini, da su mi potrebne barem dvije!

— Ne, dvije nikako! Ni na koji način! Ako se baš ne možete nikako zadovoljiti s jednom, a vi uzmite tri. Samo ne dvije! Zato što dualitet nikada ne zatvara prostor.

— Molim, jasnije!

— Sa dvije linije ne može se nikada zatvoriti jedan prostor. Najjednostavniji poligon je trokutan, pa zato morate uzeti barem tri žene.

— Ali trokut gubi na dubini. Najjednostavniji poliedar je četverostručan, tako da bi bile potrebne četiri!

— Samo ne dvije! Nikako i nikada! Ako vam nije dovoljna jedna, onda uzmite makar i tri. Ali nastojte, da prodrete u tajanstvo jedne.

— To i jest moja namjera.

XXIV

Dakle, trebam da se odreknem jedne od one dvije ili da potražim još treću«, — govorio je August, izilazeći iz kuće filozofa Paparrigopulosa. — »Doduše, kao sasvim idealni treći termin uporedjenja mogla bi mi vrlo dobro poslužiti i Liduvina. Tu su, dakle, tri: — Eugenija, koja godi mojoj imaginaciji i glavi; Rosarita, koja godi mome srcu i kuharica Liduvina, koja ugadja mom želudcu! Glava, srce i želudac tri su osebine duše, koje su drugi nazvali inteligencijom, osjećajem i voljom. Misli se glavom, osjeća se srcem, a traži se želudcem. To je jasno!

»A sada mi«, — nastavljao je August u mislima, — »pada na pamet sjajna, vrlo sjajna ideja! Prenavljat ću se tako, kao da se mislim zaručiti s Eugenijom, i to samo tako, da mi ona posluži za moj psihološki eksperimenat, jer znam, da će se ona opirati. Pa i ne bi se moglo naći nešto suprotnije iza našeg zadnjeg razgovora! To je žena čvrste riječi! ... A imaju li uopće žene riječ? Zar žena, koja dijeli vlastitu dušu na milijune više ili manje lijepih ženskih tjelesa, mora držati riječ? Nije li držanje riječi specijalno muška stvar? A ako me Eugenija, umjesto da me odbije, prihvati ne samo za zaručnika, već i za muža? ... Ne! Ona to ne će. Pa i zašto bi me ona mogla ljubiti? Pa ako me ne bude htjela prihvatiti, onda ću morat rezignirati. Čini se, da je najteža znanost opredijeliti se ravnodušno sreći. Ne kaže li nam i sam Pindar, da sve Tantalove nesreće dolaze otuda, što on nije mogao da probavi vlastitu sreću! A ako mi Eugenija kaže »da«, bit će to znak, da je pobijedila psihologija! ... Ali ne! Ne! Ona me ne će nikako prihvatiti!«

— Čeka vas Rosarita.

S ovom izrekom, izrečenom s osjećajem, Liduvina je prekinula gospodarov monolog.

— Liduvina, vjeruješ li ti, da žene drže svoju riječ?

— Kako kada ...

— To je obična uzrečica tvoga muža! Ali odgovori direktno, ne onako, kako običavate da odgovarate vi žene. To jest: vi ne odgovarate nikada na ono, što vas čovjek pita, nego na ono, što vi držite, da vas je čovjek htio zapitati.

— A što ste me vi htjeli pitati?

— Ja te pitam, da li vi, žene, kad zadate riječ, umijete da ju i održite.

— Prema tome, kakovu riječ zadajemo.

— »Kakovu riječ«?

— Dakako! ... Ima riječi, koje se daju, da se održe, a ima i takvih, koje se za to ne daju.

— Dobro. Dobro. Kaži Rosariti, neka udje.

A kad je Rosarita ušla, August joj je rekao:

— Kaži mi, Rosarita, da li žena mora da održi zadanu riječ?

— Ja se ne sjećam, da sam ikome zadala kakovu riječ.

— Ne radi se o tome! Ja te pitam, da li žena smije da održi zadanu riječ ili ne smije.

— Ako time aludirate na drugu ... Na onu ženu ...

— Ostavi na stranu aluzije i kaži mi, što ti o tome misliš.

— Pa ja se ne razumijem u izvjesne stvari ...

— Ništa za to!

— No ako vam je već baš stalo do toga, da saznate moje mišljenje, kazat ću vam, da je najbolja stvar uopće ne davati riječ.

— A ako je već dana?

— Nije smjela da ju dade.

»Ne možeš istjerati pauka iz rupe!« — pomisli August u sebi. — »Ali kad smo već tako blizu, hoću da bacim cijelu psihologiju u igru i da napravim eksperimenat«.

— Pridji bliže i sjedni ovamo, — reče on i ponudi joj svoja koljena.

Djevojka je, po svom običaju, mirno poslušala, ali August kao da je ostao zbunjen, ne znajući, otkud bi zapravo započeo izradjivati svoj psihološki eksperimenat. A kako nije znao, šta bi kazao, grlio je Rosaritu i privlačio ju na svoja prsa, obasipajući je poljubcima.

»Doći ću dotle, da ću izgubiti ravnotežu, potrebnu za psihološko proučavanje«.

Konačno, kao da se smirio. Odalečio je od sebe Rosaritu i kazao joj iznenadno:

— Zar ti ne znaš, da ja ljubim drugu ženu?

Rosarita nije odgovorila. Pogledala ga je uporito i sva se u sebe prikupila.

— Ne znaš? — ponovi on.

— Pa šta se mene to tiče?

— Kako da te se ne tiče?

— Sada ne! Čini mi se, da vi sada mene ljubite?

— I meni se čini, ali . . .

A onda se dogodilo nešto neobično, nešto, što nije nikako ulazilo u Augustova predvidjanja, u njegov program psihološkog eksperimentiranja žene: — Rosarita mu je odjedanput obvila ruke oko vrata i uzela da ga naglo i skoro napadački, ljubi u lice.

Jadnik je imao tek toliko vremena, da se zamisli:

»Sada se na meni izvodi eksperimenat . . Ova djevojka izvodi sama eksperimente iz muške psihologije!«

I ne znajući, što zapravo radi, on poče draškati meso Rosaritino. Nato ustane. Digne djevojku s obje ruke i prisloni je na divan. Ona mu je zažarena lica dopuštala, da radi s njom, što hoće. A on, držeći je neprestano nepomičnu svojim rukama, uze je promatrati produljenim pogledom u oči.

— Nemoj ih, Rosarita, zatvarati! Rastvori ih! Tako . . . još više . . . Pusti, da se ja u njima, ovako sitan, ogledavam . . .

Ali čim je vidio sebe u onim očima, kao u ogledalu, osjetio je, da mu se prvi zanos stišava.

— Pusti me, da se u njima ogledam i da se vidim ovako sitan . . . Samo kroz ovakva dva ženska oka moći ću da se uistinu vidim.

Ogledalo ga je promatralo na čudnovat način.

Rosarita je mislila:

»Ovaj mi se čovjek ne čini, kao drugi. On mora da je lud!«

August se od nje odbije.

— A sada, Rosarita, oprosti mi!

— Da vam oprostim? A zbog čega?

Bilo je u glasu jadne Rosarite više straha, nego kakvog drugog osjećaja. Bila bi najradije pobjegla misleći u sebi:

»Ovaj bi čovjek mogao da me ubije u nastupu ludila«.

I u njenim se očima zasvjetlucaše dvije suze.

— Vidiš li? — kazao je August. — Vidiš li? Da, oprosti mi, Rosarita. Nisam znao, što radim. Ali sada, idi, idi!

— Zar me tjerate?

— Ne, ne tjeram te! Hoću samo, da se obranim. Ne tjeram te! Bože sačuvaj! Ako hoćeš, otići ću ja, a ti ćeš ostati ovdje. I to zato, da ti dokažem, kako te ne tjeram.

Ona ga je sažaljevala. »On se stalno ne osjeća dobro«, — govorila je u sebi.

— Idi, idi i nemoj me zaboraviti! — rekao je zagrlivši je. — Ne zaboravi jadnog Augusta!

Nato ju poljubi.

Dok je izlazila, djevojka ga je vrlo čudnovato pogledala, skrivajući u sebi neki tajanstveni strah.

Čim je izišla, Augusta saletješe misli:

»Ona me bez sumnje prezire. Bio sam smiješan. Ali i ona jadnica, šta može ona znati za neke stvari? Šta ona zapravo zna o psihologiji?«

Da je jadnik August znao i mogao čitati u duši Rosaritinoj, bio bi se još više razjadio. Naivka je, naime, govorila:

»Hoću da još jedan ovakav dan provedem na račun one druge! . . .«

August ponovo poče da se zanosi. Osjećao je, da se rijetko kada dešava prilika, koju puštamo, da nam ovako klizne iz ruku. Spopao ga je bijes protiv sama sebe. I ne znajući, što zapravo radi, pozvao je k sebi Liduvinu. Kad ju je ugledao onako svježu i dežmekastu, dok mu se ona zlobno smijala, zahvatio ga je tako nenadani osjećaj neuravnoteženosti, da je otjerao od sebe i Liduvinu. Nato je izišao iz kuće i čim je sišao na ulicu, počeo se smirivati. Mnoštvo svijeta upravo je kao šuma: nagoni pojedinca, da se zadube u svoju nutrašnjost.

»Tko zna, da li je moja glava baš u redu?« — pitao se August. — »Dok držim, da hodam ulicama kao normalan čovjek (a što je zapravo: normalan čovjek?), možda nesvijesno pravim takve geste i toliko se krivim, misleći, da me svijet gleda, a stvarno mi se ruga ili me sažaljeva? Pa nije li možda ovo kod mene ludost? ... No, da sam doista lud? Sensibilan čovjek, koji ima srca, ako ne poludi, on je svakako glupan. Tko nije lud, taj je glupan ili zločinac. Time ne mislim kazati, da glupani i zločinci takodjer ne polude ... Ono, što sam učinio sa Rosaritom, bilo je naprosto smiješno. No, konačno, što se mene tiče, kako neka djevojka misli o meni? Jadnica! ... Ali sa koliko je naivnosti dopuštala, da sve ono radim! Fiziološko je to biće. Savršeno fiziološko i bez psihologije! Bilo bi, dakle, izlišno uzeti je za psihološki eksperimenat, pošto bi ona u tom poslu poslužila manje od indijskog praščića ili obične žabice. Mogla bi, možda, poslužiti za fiziološki eksperimenat? Pa zar je psihologija, a osobito ona ženska psihologija, nešto više od filozofije ili, ako baš hoćete, fiziološke psihologije? Ima li žena dušu? Da se dadem na psihofiziološko eksperimentiranje, fali mi tehnička sprema ... Osim toga nemam ni tehničkih sredstava. A psihofiziologija zahtijeva tehnička sredstva!«

Kad se je sav usred rastresene svjetine, indiferentne za njegove brige, istrošio u ovim skitničkim meditacijama, osjeti se smionim i povrati se kući.

XXV

August podje do Viktora, da poljubi zakašnjelog sinčića i da se malo ojača u novoj sreći Viktorovog domaćeg ognjišta, te da se, konačno, posavjetuje s prijateljem o stanju svoga duha. I kazao mu je:

— A šta si učinio od one *nivole*, od one fantazije, koju si spremao? ... Držim, da si sada s porodom djeteta sve to napustio.

— Naprotiv! Baš sada, kad sam otac, dao sam se ponovo na posao i ulažem u tu stvar svu svoju dobru volju i svu svoju snagu.

— Hoćeš li mi nešto pročitati iz te pripovijesti?

Viktor poče da čita.

— Ali, dragi prijatelju moj, ja tebe nikako više ne mogu da prepoznam! — iznenadi se August.

— Zašto?

— Jer u toj pripovijesti ima stvari, koje mirišu na pornografiju, a neke čak prelaze sve granice ...

— Pornografija?! Ni razgovora o tome. U životu ima okrutnosti, a katkada golotinje. Najzad ima i realizma.

— Da, ima realizma ...

— Ima i cinizma!

— Ima.

— Ali cinizam nije pornografija. Ove okrutnosti predstavljaju jedan način, kao i drugi, da se uzbudi imaginacija i da se imaginacija privede na dublje ispitivanje realnosti. To su pedagoške okrutnosti.

— Ne poričem, da su malo groteskne. Svidja mi se šala.

— Koja je, u svojoj suštini, uvijek tamna.

— Baš zato. Smijeh zbog samog smijeha meni je odvratan, a pomalo me i straši. Smijeh nije ništa drugo nego pripremanje na tragediju.

— Mene se, naprotiv, sve šale doimaju vrlo neugodno.

— Zato, što si samotar. Ja ih pišem zato, što me to zabavlja, pa ako se oni, koji ih čitaju, takodjer zabavljaju, to je meni dovoljno. Ali u isti mah mogu da povratim na put ozdravljenja i one, koji su kao ti ili još više od tebe samotari i bolesnici.

— Ali, Viktore...
— Naslućujem, šta ćeš mi kazati. Nije li istina. Htio bi da zatražiš od mene savjet s obzirom na svoje duhovno stanje, koje od nekog vremena postaje sve strašnije.
— Pogodio si.
— Pa dobro, Auguste: oženi se što prije!
— Ali koju ću da uzmem?
— Zar ih imaš više?
— Odakle to znaš?
— Ta, sâm si rekao: »Koju ću da uzmem?« pa sam razumio: koju od one dvije, koju od one tri i t. d.
— Istina je.
— Uzmi jednu od onih, u koju si zaljubljen, ne razmišljajući previše! Možeš se ugledati u mene!
— Ali sam se tek dao na proučavanje ženske psihologije.
— Jedini psihološki eksperimenat žene jest brak. Tko se oženi, ne će nikada moći da psihološki eksperimentira dušu žene.
— Ali tu star ne mogu više prekidati.
— Pa ti svoj eksperimenat ne moraš prekidati. Tko god hoće da eksperimentira neku stvar, ako prije toga nešto ne iskusi i ne proživi izvjestan dogadjaj, ne će nikada doznati ništa precizno. Pouzdaj se samo u onog kirurga, koji je samoga sebe amputirao!... Oženi se, ako hoćeš da naučiš nešto psihologije.
— Time želiš kazati, da neženje...
— Ono, što neženje znaju, nije psihologija! To može biti samo metafizika, dakle stvar, koja prelazi samu fiziku i sve ono, što je prirodno. Zato, ako ne ćeš da ostaneš u tami, a ti se oženi.
— Ali šta ćeš, kad mi se nagomilavaju tolike sumnje?
— Toliko bolje, mali moj Hamlete. Sumnjaš? Dakle misliš! Misliš? Dakle jesi!
— Sumnjati znači misliti.

— A misliti znači sumnjati. Ništa drugo nego sumnjati. Vjeruje se, zna se, imaginira se, a da se i ne sumnja. Vjera, savjest i imaginacija ne pretpostavljaju sumnje. Sumnja ih čak ruši. Ali se nikako ne može misliti, a da se pri tome ne sumnja. Čak sama sumnja iz vjere i iz saznanja, koje predstavljaju nešto uzneseno, smireno i mrtvo, stvara misao, koja je dinamička, uznemirena i živa.
— A imaginacija?
— Pa i u njoj postoji sumnja, jer imaginirati znači misliti. Ja ne znam, što bih trebao učiniti, da prisilim lica moje *nivole*, da govore ili da rade. Osim toga, kad sam ih već prisilio na to, da govore ili rade, sumnjam, da li sam to dobro učinio i ne znam, koliko je kod toga istine —

Dok su se August i Viktor ovako romantički razgovarali, ja, autor ove novele ili n i v o l e, koju ti, čitatelju, sada držiš u rukama i čitaš, zagonetno sam se posmjehivao, promatrajući s uživanjem, kako moja lica potpuno zastupaju moju namjeru, opravdavajući pri tome moj postupak.

I šaputao sam sâm sebi:

»Koliko su samo ovi nesretnici daleko od toga, da promisle, da ja ne činim ništa drugo, nego to, da prema njima opravdam svoje držanje. Tako, kad čovjek traži razloge, da se opravda, ne čini u stvari ništa drugo, nego to, da opravdava Boga. A ja sam Bog ovih jadnih nesretnika moje priče«.

XXVI

August ode da pohodi Eugeniju, ne bi li izveo zadnji psihološki eksperimenat, koji bi imao biti definitivan. Bojao se, da će biti odbijen. Susreo je Eugeniju na stubama, koja je upravo htjela izaći.
— Zar vi ovdje, gospodine Auguste?

— Ja glavom. Ali jer vi mislite izaći, ja ću se drugi put povratiti.

— Moj tetak ostaje kod kuće.

— Ali ja nisam mislio govoriti s gospodinom Ferminom, nego s vama. Odgodimo, dakle, naš razgovor na drugi dan.

— Ne, ne. Treba savijati gvoždje, dok je vruće.

— Ali ako je vaš tetak...

— On je anarhist, ne ćemo mu se ni javiti. Podjimo gore...

Bijednik August, koji je pošao da eksperimentira, osjetio se sam obraćen u životinju za eksperimentiranje, kao indijski prasić ili žaba.

Kad su se našli sami u salonu, Eugenija, ne skidajući ni šešir s glave, zapita Augusta:

— No, pa što ste mi htjeli reći?

— Ja... ja... mucao je jadnik.

— Da vi... vi!

— Ne. Htio sam vam samo reći, da nemam mira... da unatoč onome, što smo zadnji put, kad smo se vidjeli, jedno drugom kazali, ne mogu nikako da se zadovoljim...

— A što vas to ne zadovoljava?

— Ugovoreno »prijateljstvo«...

— Zar vam se to čini premalo ili previše?

— Ne, Eugenija, to ne.

— Nego?

— Bože moj, ne tjerajte me, da živim u trpljenju i patnji.

— A što biste htjeli?

— Zar treba još i da vam kažem? Htio bih, da postanemo muž i žena!

— A riječ, koju ste zadali?

— Nisam uopće znao, što sam govorio...

— A Rosarita?

— Ah, Eugenija, nemojte nju ni spominjati!

Eugenija nato skine šešir, odloži ga na stolac i opet sjedne. Zatim mirno, ali svečano, uze govoriti, kazujući mu »ti«:

— Dobro dakle, Auguste! Ako se već ti, koji si konačno muškarac, ne smatraš obvezanim, da održiš riječ, onda se još manje ja, koja sam konačno žena, smatram obvezanom, da je održim. Osim toga, kako mi se čini, ti hoćeš da se riješiš Rosarite i svih ostalih djevojaka. Ono, što nisu mogli da postignu ni zahvalnost ni prezir, to je, kako vidiš, postiglo sažaljenje. Da, dragi Auguste, ti izazivlješ u meni saučešće i žao mi te je! — Izrekavši ove posljednje riječi, ona ga lako taknu po koljenima.

— Eugenija! — on ispruži ruke, da je obujmi oko prsiju.

— Samo polako! — dočeka ga ona, odbivši ga od sebe.

— A zašto si to onoga puta dozvolila?

— Onda je to bila stvar indiferentna!

»Čini mi se, da sad uistinu glumim indijskog prasića!« — pomisli u sebi eksperimentalni psiholog.

— Da, — nastavi Eugenija, — dragi prijatelju; običnom prijatelju mogu se dopustiti izvjesne sitne slobode... slobode, koje se ne mogu dopustiti zaručniku!

— Ne razumijem.

— Kad budemo vjenčani, onda ću ti to objasniti. A sada se smiri!... Idem, da pozovem tetka.

— A čemu?

— Da mu najavim naše zaruke.

— Govoriš li ozbiljno? — krikne August od velikog iznenadjenja.

Fermino odmah dodje.

— Têčo! — poče Eugenija. — Gospodin August Pérez došao je, da isprosi moju ruku. Ja sam pristala.

— Veličanstveno! Hodi ovamo, slatka moja! Dopusti, da te zagrlim. Veličanstveno! Mili mi se

način, na koji ste vas dvoje sami i bez posrednika riješili problem... Živjela anarhija! Veličanstveno!

U taj čas netko zakuca na vratima.

— Evo tetke! — reče Eugenija.

Čim je ušla u salon, gospodja Ermelinda je smjesta sve razumjela.

— Dakle, stvar je svršena? Tome sam se i nadala.

August poče u sebi razmišljati:

»Uistinu sam pravi indijski prasić! Uhvatili su me i spravili u gajbu!«

— Danas ćete ostati s nama na večeri, da proslavimo veliki dogodjaj, — reče gospodja Ermelinda.

— Kako bih mogao to odbiti? — izlane spontano ili bolje nesvijesno neznatni prasić.

XXVII

Za Augusta se sada započeo nov život. Skoro svakog dana dolazio je u kuću svoje zaručnice, pa nije više proučavao psihologiju, nego estetiku.

A Rosarita? Rosarita se nije više povratila u Augustovu kuću. Neka druga žena donosila je odsad rubeninu. August se nije usudjivao ni zapitati, zašto više ne dolazi Rosarita. Možda je i sam naslutio razloge. Medjutim se je on osmjeljivao na slobodnije zahvate s Eugenijom, premda je njoj uvijek na ustima bila ista opomena:

— Polako, polako! K sebi ruke!

Jedanput joj je rekao:

— Spopada me velika želja, da napišem nekoliko slobodnih stihova, koje bih posvetio tvojim očima.

— Pa zašto ih ne napišeš? — odgovori mu ona.

— Ali da se dadem na taj posao, trebala bi ti da mi malo zasviraš na glasoviru, pa bih se odmah raspoložio.

— Znaš li ti, Auguste, otkako sam, hvala tvojoj plemenitosti, ostavila glasovir, nisam više ni jedanput zasvirala? Upravo prezirem glasovir? On me je stajao tolike muke i dosade.

— Ništa zato, Eugenija! Zasviraj mi, da se nadahnem.

— Dobro, ali samo ovaj put!

Eugenija podje prema glasoviru i dok je svirala, August je pisao:

Moja je duša lutala, daleko od moga tijela
izgubljena u hladnoći misli,
zamračena u notama glazbe,
za koje kažu, da i sfere pjevaju.
I ležalo je moje samotarsko tijelo,
bez duše i žalosno, skićući se zemljom.
Rodjeni, da zajednički oru polje života,
oni nisu živjeli, jer On bijaše materija,
a Ona nije bila drugo nego duh,
i nastojali su da se sljube, slatka Eugenija!
Ali tvoje su oči, kao izvori svjetlosti
nikle na mojoj stazi,
i one su obuzele moju dušu i prenijele je
sa neodredjenog neba na sumnjivu zemlju;
prisilili su je, da udje u moje tijelo i od tada,
tek od tada ja stvarno živim, Eugenija!
Oči su tvoje kao gorući čavli,
koji drže pripojeno moje tijelo uz moju dušu;
one čine, da u meni vri grozničava krv
i preobraćaju u meso moje misli.
Kad bi se ova svjetlost mojega života utrnula,
ja bih se razjedinjenom dušom i tijelom
u studeni nebesa i u proždrljivim tmicama
bez dna izgubio.

— Šta misliš? — zapita ju August, čim joj je pročitao svoje stihove.

— Ti su stihovi, upravo kao i moj glasovir, malo ili ništa muzikalni. A osim toga, ona me se »slatka Eugenija« doima kaćiperski namješteno i suvišno?

— A zar si ti suvišna?

— U ovim stihovima jesam... Šta više, sve mi se to čini previše...

— Previše romantički i kao za *nivolu,* htjela si možda reći?

— A šta je to *nivola?*

— Ništa. To je neka tajna izmedju mene i Viktora.

— Zapamti, Auguste, kad budemo vjenčani, ja ne ću, da u mojoj kući bude tajnâ! Ni tajna, ni pasa. Baš sam mislila, da bi bilo dobro, da se ti već sada odlučiš, šta misliš učiniti sa svojim Orfejem?

— Eugenija moja, pa ti znaš život one jadne životinje... Orfej je moj pouzdanik! Na njega upućujem sve svoje monologe...

— Kad se vjenčamo, ne želim imati monologâ u mojoj kući. Pas mi se čini suvišan!

— Ali barem, dok ne budemo imali djece?

— Ako ih uopće budemo imali...

— Svakako ćemo ih imati! Ako ne budemo imali, nije li pas najvjerniji prijatelj čovjeka?

Sutradan Eugenija reče Augustu:

— Čuj me, Auguste, htjela bih ti povjeriti vrlo važnu stvar. Ali te molim, da mi odsad oprostiš sve, što ću ti govoriti.

— Govori, Eugenija!

— Sjećat ćeš se zaručnika, koga sam imala...

— Da, Mauricija.

— A ne znaš, zašto sam morala napustiti toga bezobraznika?

— Ne znam, niti bih htio znati.

— To ti služi na čast. Morala sam napustiti onu skitnicu, ali...

— Možda te on još i danas progoni?

— Da, progoni me.

— No ja ću mu već namjestiti ledja!

— To ne bi imalo smisla. On me, doduše, progoni, ali nipošto iz razloga, na koje ti misliš.

— A koji bi to bili razlozi?

— Nemoj se uznemirivati! Nije potrebno. Mauricije je pseto, koje laje, ali ne ujeda.

— Pa šta te se onda tiče?

— Mislim, da bi se našlo neko bolje sredstvo.

— Koje?

— Bilo bi najbolje, da mu nadjemo kakav položaj za življenje. Nekakvo namještenje. On traži jedino to, pa će me, kaže, ostaviti na miru. Inače...

— Inače?

— Prijeti se, da će me i dalje progoniti i kompromitirati me.

— Bezobraznik!

— Samo se nemoj uznemirivati! Najbolje će biti, ako učinimo ono, što sam ti kazala: da mu potražimo kakvo mjesto, od kojega bi mogao živjeti, i to što je moguće dalje od nas. Uostalom, vjeruj mi, malo mi ga je i žao.

— Možda imaš pravo! Odmah ću sutra razgovarati s jednim svojim prijateljem, pa se nadam, da ćemo ga svakako namjestiti.

I doista mu je našao namještenje u nekom vrlo udaljenom mjestu.

XXVIII

Jednog jutra, kad je Liduvina javila Augustu, da ga traži neki mladić, on se razljutio, što u svom salonu mora primati Mauricija. Htio je da ga odmah otpremi, ali ga je taj čovjek, koji je nekada bio zaručnik Eugenijin, koga je ona voljela, a možda ga je i dalje voljela, — taj čovjek, koji je poznavao Augustu nepoznate intimnosti one žene, taj ga je čo-

vjek neobično privlačio. Bilo je nešto izmedju njih, što ih je spajalo.

Mauricije je vrlo zbunjeno kazao:

— Došao sam, gospodine, da vam zahvalim za veliku uslugu, koju ste, zauzimanjem Eugenije, izvoljeli iskazati meni.

— Nemate na čemu da mi zahvaljujete. Naprotiv, sada mogu biti siguran, da ćete ubuduće ostaviti na miru onu, koja će doskoro postati mojom ženom.

— Pa ja joj nisam ni u kojem pogledu dosadjivao!

— Ali ja znam, što govorim.

— Otkako me je Eugenija odbila, što je, uostalom, vrlo dobro učinila, jer ja nisam nikako čovjek za nju, nego sam se samo trudio, da ju što bolje utješim. Ali sam, na svaki način, poštivao vaše odluke. Ako vam je Eugenija kazala kakvu drugu stvar...

— Molim vas, da ne spominjete ime žene, koja ima da postane mojom ženom. Osim toga ne trpim podmetavanja! Utješite se sami, kako najbolje znate i ostavite nâs na miru.

— Ali sam htio, da vam svakako zahvalim za usluge, koje ste mi učinili time, što ste mi našli onu službu. Snaći ću se prema svojim sredstvima, ne uznemirivajte se! Ali namjeravam, da sa sobom povedem jednu djevojku.

— To su sve stvari, koje se mene ništa ne tiču!

— Ali gospodin poznaje djevojku, o kojoj govorim...

— Čini mi se, da vi — —

— Molim... To je neka Rosarita, koja služi kod neke pralje...

August preblijedi.

»Zar je ovaj čovjek o svemu informiran?« — pomisli August, ali se odmah sabere i odgovori:

— A šta vi to sada izvlačite?

— Čini mi se, — nastavi Mauricije, — da unesrećeni ljudi imaju pravo, da se medju sobom tješe!

— A što ste htjeli time reći? — zapita rasrdjeni August.

— Ne uznemirivajte se! Htio sam samo da vas upozorim na neku vrlo neznatnu sitnicu. Ona, koju vi ne dozvoljavate, da ja spominjem, poslala je k vragu mene, a ja sam susreo i prihvatio onu, koju su drugi poslali k vragu...

August više nije mogao da se suspregne. Spopao je za prsa Mauricija, bacio ga na divan i počeo da ga, onako nesvijesno i kao u magli, tuče... Ali Mauricije, kad se osjetio bačen na divan, upozori vrlo hladnokrvno Augusta:

— Gospodine Auguste, pogledajte se u mojim zjenicama, pa ćete opaziti, kako ste samo sitni i neznatni...

Ponovio je, dakle, iste riječi, koje je August rekao Rosariti. Bilo je to previše!

Bijedni August nije više ništa vidio. Pričinilo mu se, kao da mu se soba ispunila maglom. Pomislio je da sanja, ali je onda opet pred sobom vidio Mauricija, kako mu se uporito i ironički smije.

— Ali nije bilo ništa! Ništa nije bilo! Oprostite mi, gospodine Auguste... nisam znao, što govorim... Hvala vam za sve, što ste za mene učinili!

Čim je Mauricije izišao, August je pozvao Liduvinu. Nije mogao vjerovati, da je doista govorio sa zaručnikom Eugenije. Činilo mu se još uvijek, kao da je sanjao. Morao je posredovati Orfej, da ga uvjeri, da je uistinu sanjao.

»Dodji ovamo, Orfeju!« — pozva ga, — »dodji k meni! Jadniče. Preostaje ti još samo nekoliko dana, da ostaneš sa mnom. Ona te nikako ne želi zadržati u kući. Kome ću te povjeriti? Možda ćeš i umrijeti! Samo pseto može da umre, kad se nadje bez gospodara. A ja sam bio više nego tvoj gospodar: tvoj otac, tvoj Bog! Ona te ne će u kući. Hoće, da te rastavi od mene! Možda ti, kao simbol vjernosti, smetaš u mojoj kući? Tko zna!... Možda pseto uhodi i saznaje najtajnije misli ljudî, s kojima

živi, premda o tome nikome ne govori. Ja se moram oženiti! Nema drugog lijeka za mene! Inače se ne ću nikako osloboditi ovog sna, koji me još uvijek obavija! Treba da se probudim!

»Ali zašto me ovako promatraš? Čini se, kao da plačeš bez suza! Hoćeš li, da mi nešto povjeriš? Gledam te, kako se mučiš, jer nemaš riječi... Mi smo ljudi zato ljudi, što ima pasa, mačaka, konja, volova, ovaca i svakovrsnih životinja; osobito domaćih. Da nije bilo domaćih životinja, na koje se prebacilo breme životnog životinjstva, zar bi ikada čovjek dosegao svoje čovječanstvo? Da čovjek nije udomaćio konja, zar ne bi polovina roda ljudskoga hodila na ledjima druge polovine? Da, vama dugujemo civilizaciju! Vama i ženama! Nije li možda žena druga domaća životinja? A da nema žena, zar bi ljudi uistinu bili ljudi? Orfeju moj, onaj, koji te tjera iz ove kuće, dolazi izvana!«

Privine ga na svoja prsa, a psetance, koje je izgledalo kao da plače, uze mu lizati vrat.

XXIX

Sve je već bilo pripremljeno za ženidbu. August je htio da se vjenčanje obavi vrlo jednostavno i bez pompoznosti, dok Eugenija nikako nije bila istog mišljenja.

Kako se već približavao veliki dan, zaručnik se sav grizao od čežnje, da se posluži izvjesnim slobodama, ali se Eugenija neprestano držala rezervirana i vrlo ozbiljna.

— No budući da ćemo već i tako za koji dan pripadati jedno drugome!

— Baš zato, — odgovarala je Eugenija, — treba započeti s uzajamnim poštovanjem.

— Ali poštovanje isključuje ljubav.

— To kažeš ti, jer si muškarac!

August je, naime, u njoj opažao nešto neobično i usiljeno. Po neki put mu se pričinilo, kao da je Eugenija izbjegavala njegove poglede. Tada se on sjetio svoje majke i tjeskobe, koja je obuzimala onu jadnu ženu pred pomišlju, da se njezin sin ima jedanput oženiti. A pošto je on imao da se ženi Eugenijom, strašno ga je mučila misao, što se Mauricije imao oženiti Rosaritom. Bio je ljubomoran. Bio je osim toga ljutit, što se na taj način izložio smiješnosti djevojke.

»Sad će me zajedno ismjehavati«, — govorio je u sebi. — »A on će se još više smijati, što mi je natovario Eugeniju, a uzeo mi Rosaritu!«

Bio bi najradije ostavio Eugeniju, da se opet povrati na osvajanje Rosarite.

— A šta se dogodilo s onom Rosaritom? — pitala ga je nekoliko dana prije vjenčanja Eugenija. — Zar nisi ništa o njoj doznao?

— Ništa...

— A tko zna, tko će je osvojiti ili tko hoće da ju osvoji? — reče i odvrati pogled od zaručnika nekako čudnovato i neodredjeno.

Kroz Augustovu su glavu prostrujale vrlo sumnjive misli:

»Možda i ona nešto zna?«

Zato je zapitao:

— Možda znaš i ti nešto o tome?

— Ja? — odgovori ona, kao da se nje to ne tiče.

Izmedju njih prodre sjena tajanstva.

— Držim, da si je zaboravio, — doda ona.

— Ne mogu nikako da shvatim tvoje nastojanje, da saznaš...

— A što bih ja mogla saznati? Reci mi samo, molim te, šta prolazi kroz mozak jednog muškarca, kad mu drugi muškarac oduzima ženu, za kojom je on žudio i koju mu taj drugi odnosi?

Kad je to August čuo, zaprepastio se. Spopala ga je želja, da izidje i podje u potragu za Rosaritom, da ju ponovo osvoji, pa da se onda povrati Eugeniji i da joj kaže:

»Evo je ovdje! Ona je moja, a nije Mauricijeva!«

Za tri dana imalo se obaviti vjenčanje.

August je, vrlo zabrinut, izišao iz Eugenijine kuće. Te noći uopće nije mogao spavati.

Sutradan ujutro, čim se probudio, ušla mu je u sobu Liduvina.

— Donijeli su pismo za gospodina. Čini mi se, da je od gospodjice Eugenije.

— Pismo od nje? Je li doista od nje? Ostavi ga ovdje, pa možeš izaći.

Liduvina izadje.

Augusta obuze drhtanje. Srce mu je uzbudjivala strašna neka nemirnost. Sjetio se Rosarite, a onda Mauricija. Ali se nikako nije htio dotaći pisma. U velikom strahu pogleda na naslov. Nato se digao, oprao, odjenuo i doručkovao. Zatim reče u sebi:

»Ne ću da ga ovdje čitam«.

I izadje iz kuće. Pošao je u najbližu crkvu i ondje otvorio pismo, koje je bilo ovako složeno:

Dragi Auguste!

Kad pročitaš ove riječi, ja ću biti s Mauricijem već daleko na putu prama mjestu, koje mu je dosudila tvoja dobrota, a kojoj i ja dugujem dar kuće. S rentom od kuće i s Mauricijevom plaćom moći ćemo dosta ugodno živjeti. Ne tražim od tebe, da mi oprostiš, jer ćeš se poslije ovoga ipak uvjeriti, da te ja ne bih nikako učinila sretnim, a ni ti mene. Kad se smiriš, pisat ću ti, zašto sam sada učinila ovaj korak. Mauricije je silom htio, da se dademo u bijeg baš istoga dana, kad se imalo obaviti moje vjenčanje, i to u času, kad smo trebali da izidjemo

iz crkve. Ali je njegov plan bio previše kompliciran, a osim toga pričinio mi se i izlišnom okrutnošću. Vjerujem, da ćemo uza sve to ostati prijatelji.

Tvoja prijateljica

Eugenija Domingo Del Arco.

P. S. Rosarita ne polazi s nama. Ona ostaje ovdje, pa se ti možeš s njom tješiti.

August, sav skršen, pade na klupu. Malo zatim kleknuo je i počeo se moliti.

Kad je izišao iz crkve, izgledao je miran, ali ono, što se s njim dogadjalo, bilo je više poremećenje negoli mirnoća. Pošao je do Eugenijine kuće, gdje je zatekao njene starce ožalošćene. Sinovica je i njima pismom najavila odluku i već od jučer nije dolazila kući. Mladenci su otputovali iste noći, koje je Eugenija razgovarala s Augustom.

— A šta ćemo sada? — zapita gospodja Ermelinda.

— Šta možemo da učinimo? — odgovori August.

— Ovo je svakako sramotna stvar, — prosvjedovao je Fermino, — i zasluživala bi oštru kaznu!

— Zar vi tako govorite, gospodine Fermino?

— Dabome. To, što je ona učinila, nema ništa zajedničko s anarhijom. Ne vara se ovako jedan muškarac!

— Ali onog drugog nije prevarila! — doda vrlo hladno August.

— Ali će ga prevariti... prevarit će ga... Ne sumnjajte ni najmanje o tome!

August osjeti djavolsko zadovoljstvo u pomisli, da bi Eugenija mogla prevariti Mauricija.

»Ali ne sa mnom!« — dodao je u sebi.

Rastao se od gospodje Ermelinde i od Fermina. Bojao se samoga sebe i svega, što se s njim dogadjalo, odnosno, što se nije dogadjalo. Ona hladnoća,

iako prividna, kojom je primio udarac najveće poruge, ona smirenost silila ga je, da posumnja čak i u svoju vlastitu opstojnost.

»Kad bih ja, uistinu, bio čovjek, kao i drugi ljudi«, — mislio je raskidano, — »kao i ljudi, koji imaju srca; kad bih uistinu bio čovjek i kad bih u istinu postojao, nikako ne bih mogao primiti taj udarac, kako sam ga primio!«

Zatim je, sasvim nesvijesno, počeo da na glas govori i da se grize.

Ali u taj čas osjeti, kako ga netko poteže za nogu. Bio je to Orfej, koji je dolazio pred njega, da ga utješi...

I čim je August vidio Orfeja, osjetio je u srcu veliku radost, pa ga je zagrlio.

»Budi veseo, Orfeju! Veselimo se oboje! Ne će te nitko otjerati iz kuće! Ne će te odvojiti od mene! Živjet ćemo zajedno do smrti. Eto vidiš: nema zla bez nekoga dobra! Ti si, Orfeju moj, vjeran! Katkada ćeš, doduše, poći u potragu za svojom ženkom, ali me zato ipak ne ćeš zapustiti. Ti si jedini vjeran!«

Ušao je u kuću. Na njegovu se dušu svalila čitava oluja. Bio je obuzet osjećajem, u kome je bilo tuge, prezira, a najviše stida. Osjetio je teret smiješnosti.

— Ubila me! — rekao je Liduvini.

— Tko?

— Ona!

I zatvorio se u sobu.

Uporedo sa prikazama Eugenije i Mauricija ukazivala se pred njegovim duhom i vizija Rosarite. Ali mu se i ona rugala! Sjetio se svoje majke i bacio se na postelju. Zagrizao je u jastuk. Nije mu polazilo za rukom, da si rekne šta konkretno. Zamuknuo je... Osjećao je, kako mu se duša suši i briznuo je u plač. I plakao je, plakao, plakao... I u tihom plaču rasplinjavala se njegova misao...

XXX

Viktor je zatekao Augusta, gdje sjedi u kutu divana tmuran i uronjen u teške misli. Činilo mu se, kao da gleda ispod zemlje!

— Šta se to s tobom dogadja? — zapita ga potapšavši ga po ramenima.

— Pitaš me, šta mi je. Ne znam ni sâm, što se to sa mnom dogodilo.

— Ja znam, ali samo po spoljašnjosti. Znam i šta ti je ona sve učinila. Ali ne znam, šta se dogadja u tvojoj nutrašnjosti? Osim toga ne znam, zašto ti čitavu tu stvar shvaćaš tako tragično!

— Nevjerojatno!

— Izgubio si ljubav A, a zar ti ne ostaje ljubav B, ili C, pa Z?

— Nije ovo vrijeme za šalu.

— Nasuprot, meni se čini, da je baš ovo vrijeme za šalu.

— Ne žalostim se niti tugujem zbog ljubavi, već zbog poruge, koju su mi nanijeli! Izrugali su mi se, ismijali me i učinili smiješnim. Htjeli su mi dokazati, kako ja za njih uopće i ne postojim.

— Pa to je velika sreća.

— Nemoj mi se još i ti rugati!

— A zašto ti se ne bih smio rugati? Jadni Auguste! Ti si je htio smatrati kornjačom, a uloge su se izmijenile! Zarini se u glib, pa krekeći i živi!

— Molim te...

— Da se više ne šalim? Naprotiv, ja hoću da te ismjehavam. Čini mi se, da se u ovakovim prilikama čovjek mora šaliti.

— Tvoja šala znači u stvari bockanje.

— Pa i treba bockati i pobuniti san bdijenjem, fikciju realnošću, istinito nejasnim; pomiješati sve u magli. Dječak se smije tragediji, a starac plače pred komedijom. Htio si da učiniš eksperimenat,

pa si eksperimentiran. Eksperimentiraj sada samoga sebe!

— Htio bih da se ubijem.

— Bilo bi to, doduše, riješenje kao i svako drugo, ali ne bi bilo najbolje.

— Trebalo bi dakle, da im uhvatim trag i da ih ubijem?

— Ubiti, da se ubije, to je besmislica. Najviše, što bi mogao uraditi, jest, da se oslobodiš od mržnje, koja ti samo kvari dušu. Ima slučajeva, kad je većina ljudi, koji su krili u sebi mržnju na nekoga, ozdravila od te mržnje i osjetila samilost, pa čak i ljubav za svoju žrtvu, čim su iskalili i udovoljili svoju mržnju i svoj bijes prema svojoj žrtvi. Rdjav čin oslobadjava od lošeg osjećaja. Zato zakon stvara grijeh.

— Pa što bih trebao da učinim?

— Svakako si slušao, da nam na ovom svijetu ne preostaje drugo, nego progutati ili biti sâm progutan . . .

— Da, rugati se drugima ili biti sam izrugavan.

— Ne! Ima još i jedno drugo riješenje: — progutati samoga sebe! Rugati se samom sebi. Progutaj se! Izjedi se! Tko guta, taj i uživa, ali on misli na konac svoga uživanja i postaje pesimist; tko je progutan, taj pati, ali se nada koncu svojih muka i postaje optimist. Progutaj samoga sebe, pa će se slast za jelom i gutanjem pomiješati i obesnažiti sa zalošću, koja proizlazi iz toga, da čovjek bude progutan: tako ćeš postići savršenu ravnodušnost duše i postati nešto više nego samo prizor za samoga sebe.

— Zar mi baš ti, Viktore, kazuješ ovakve stvari?

— Da, Auguste, ja, upravo ja ti to kazujem.

— Ali nekada nisi tako mislio . . . Mislim: nisi mislio tako trpko i žustro.

— Ali onda nisam bio otac.

— A kakvog posla ima to u ovoj stvari?

— Kad čovjek postane ocem (samo ako nije ludjak ili slaboumnik), u njemu se probudi ono, što je najstrašnije i najteže: osjećaj odgovornosti. Ja prenosim na svog sina vječno poslanje čovječanstva. Samo kroz meditaciju o tajanstvu oca može čovjek da poludi. A jer većina otaca ne poludi, to je zato, što su budale — ili uopće nisu oci. Raduj se, dakle, Auguste, što ti je Eugenijinim bijegom izmakla mogućnost, da postaneš otac. Ženidba je eksperimenat . . . razumije se: psihološki. Ali je očinstvo bez sumnje patološki eksperimenat.

— Ali, Viktore, tragika je baš u tome, što me je ona ipak učinila ocem!

— Učinila ocem?!

— Da ocem samoga sebe! Sada stvarno vjerujem, da sam se rodio samo zato, da trpim i da umrem.

— Doista, drugo rodjenje, ono pravo i istinito rodjenje, znači rodjenje iz žalosti. Ali ako si postao svoj vlastiti otac, ti si isto tako postao i svoj vlastiti sin.

— Gotovo mi je nemoguće pretpostaviti, da poslije svega, što mi se dogodilo, mogu uopće da s mirom slušam to tvoje cjepidlačenje, to igranje s pojmovima, i da još kod toga mislim, da me to nadmudrivanje može rastresti . . . Ja se bunim protivu sebe!

— Komedija je to, Auguste, koju mi glumimo pred samim sobom. I to na onome, što se zove naš nutrašnji forum, na pozornici svijesti, predstavljajući u toj našoj igri u isto doba i glumce i gledaoce. U sceni žalosti predstavljamo žalost, a podjedno nas spopada volja, da se smijemo. I to da se smijemo baš u času, dok nas najviše pritište bol. Kakova je samo komedija bol!

— A ako komedija boli, ne vodi li nas ona onda u samoubijstvo?

— Onda je to komedija samoubijstva!

— A ako netko uistinu umre?

— Onda je to čista komedija!

— A ono, što je realno, istinito i proćućeno?

— A tko ti je kazao, da komedija nije realna, istinita i proćućena?

— A da šta je?

— Sve je zbrka. Pa i ovo brbljanje, cjepidlačenje i igranje riječima nije ništa drugo nego trošenje vremena!

— Ali oni tamo utrošit će ga vrlo dobro!

— A ti zar ne ćeš? Jesi li se ikada vidio interesantnijim, nego što si sada?

— Dobro, pa što bi sada mogao učiniti?

— Raditi... raditi! Već i sâm osjećaš, da si lice drame ili novele. Zadovoljimo se time, da budemo samo lice... *nivole!* Raditi... raditi! To je ludilo i pohlepa za radom, odnosno za pantomimom! Kažu, da se u drami dešavaju mnoge stvari, kad glumci prave velike geste i velike korake... kad hine bol i... Pantomima, ponomima! Govore previše! Kao da govoriti ne bi značilo i raditi. A u početku je bila riječ i iz riječi je sve nastalo. Kad bi sada n. pr. neki pisac, skriven iza onog ormara, stenografski bilježio sve ovo, što mi govorimo i kad bi on to sve doslovce iznio, bez sumnje bi čitatelji kazali, da se ovdje ne dogadja ništa.

— Ali kad bi mogli da mene pogledaju iznutra, uvjeravam te, da ne bi mogli kazati ništa slično.

— Iznutra? A koga unutri? Zar tebe ili mene? Mi nemamo nutrašnjosti. Kad bi mogli da se pogledaju u svojoj nutrašnjosti, vrlo bi lako kazali, da se ondje ništa ne dogadja. Duša jednog lica u drami ili u romanu nema druge nutrašnjosti izvan one, koju mu ona sama daje.

— Njen autor.

— Ne, njen čitatelj.

— Ali uvjeravam te...

— Ne uvjeravaj me... i izjedaj se!

— I izjedam se. Kroz čitav niz godina lutao sam, kao fantazma, kao magličasta lutka i kao sjena, a da nisam vjerovao ni u svoju vlastitu opstojnost, uvjerivši se, da sam fantastičko lice, koje je nepoznati genij stvorio, da se zabavlja ili oslobodi od bijesa. Ali sada, poslije svega, što su mi učinili, poslije sprdnje, ove okrutne sprdnje, koju su mi nanijeli, sada osjećam i ne sumnjam više u svoju stvarnu opstojnost!

— Komedija!... Komedija! Komedija!

— Kako?

— Pa i to je svojstvo komedije, da se smatra kraljem onaj, koji predstavlja to lice.

— Ali šta si upravo htio da kažeš?

— Htio sam samo da te rastresem. Inače, kako sam ti maločas rekao, kad bi nas neki nepoznati pisac slušao i bilježio sve ovo, što govorimo, pa jednog dana to i objavio, ja držim, da bi čitatelj, barem na časak, posumnjao u svoju vlastitu opstojnost i pomislio, da je i on, baš kao i mi lice ovog romana.

— Zašto?

— Radi svog vlastitog otkupljenja.

— Najplemenitiji i najuzvišeniji je momenat u umjetnosti, kad se zaboravi na vlastitu opstojnost. Ima onih, koji zarone u čitanje romana, da se rastresu i zaborave na vlastite muke.

— Nasuprot, najplemenitiji i najuzvišeniji je dio u umjetnosti onda, kad se posumnja u opstojnost.

— A šta zapravo znači opstojnost?

— Eto, vidiš. Već ozdravljuješ i započinješ se gristi. To, uostalom, dokazuje i tvoje pitanje: »*Biti ili ne biti?*«

— Meni se ova Hamletova fraza pričinjala uvijek ispravnom.

— Koliko su fraze dublje, toliko su praznije. Nema veće dubljine od one, koju ima bunar bez dna. A šta ti se čini najvjernijim od svega ostalog?

— Najveća istina: »*Mislim, dakle jesam*«.

— Nikako: A = A.

— Ali to nije ništa!

— Baš zato je najistinitije, što nije ništa. Ali zar onu drugu Descartesovu izlišnost smatraš tako neprepornom?

— A kako bih?

— Pa dobro, nije istina. Descartes bio je samo fiktivno biće, invencija historije... Nije uopće postojao... niti mislio!

— A tko je to kazao?

— Nitko.

— Ali ono, što je on bio i mislio, bila je sama misao?

— Prirodno je. A to znači, da *biti* izjednačuje *misliti* i da ono, što *ne misli*, i *nije*.

— Naravski!

— Pa dobro, Auguste, onda ti ne misli! Čemu si utuvio u glavu tu prokletu misao?

— Dakle, ti me savjetuješ, da se ubijem?

— U tu stvar ne ulazim nikako. Zbogom!

Viktor izadje, ostavivši Augusta zamračena i izgubljena u ovim zapletajima misli i razmišljanja.

XXXI

Vihor u Augustovoj duši pretvorio se u veličanstvenu tišinu i odluku, da počini samoubijstvo. Htio je na svaki način da dokrajči sa samim sobom u dubokom saznanju, da je sam sebi bio izvor svih svojih nedaća. Ali prije no što je htio da izvrši svoju odluku, kao brodolomac, koji se hvata i posljednjeg drvceta, došao je k meni, da se posavjetuje, kao s autorom ovog romana. August je, naime, pročitao neki moj članak, u kojemu sam ja onako uzgred, pisao o samoubijstvu, kao i druge moje stvari, tako te nije htio da ostavi ovaj svijet, a da se prije sa mnom ne upozna. Došao je, dakle, u Salamanku, gdje ja živim već dvadeset godina i tu me pohodio.

Kad su mi ga najavili, zagonetno sam se nasmijao i primio ga u svojoj biblioteci. Ušao je, kao fantazma, pogledao moj uljeni portret, koji predsjedava svim knjigama moje biblioteke, i sjeo naspram mene.

Počeo mi je govoriti o mojim književnim radnjama, više ili manje filozofskim, dokazavši, da ih dovoljno poznaje. Nije propustio, da me propisno pohvali, našto mi je počeo pričati čitav svoj život, ne skrivajući mi ni jedne od svojih muka. Odgovorio sam mu opomenuvši ga, da je mogao skratiti svoje pričanje u pojedinostima, i to zato, što sam ja njegov život poznavao isto tako, kao i on, kako sam mu to, uostalom, vrlo zorno i dokazao. On me je pogledao u velikom strahu, kao što se promatra neko vrhunaravno biće. Pričinilo mi se, da opažam, kako se njegovo lice napreže i gubi boju. Čak je i drhtao. Ja sam ga opčarao.

— Čini mi se nevjerojatnim! — govorio je — ne znam, da li sam budan ili sanjam.

— Nisi ni budan, niti sanjaš, — odgovorio sam mu.

— Ne mogu nikako sebi objasniti stvar, — dodao je, — ali pošto i vi već znate o meni upravo toliko, koliko i ja, onda ćete možda pogoditi moju namjeru...

— Da, — odgovorio sam mu. — Ti si, potišten od kojekakvih nedaća, došao na demonsku ideju, da se ubiješ, a prije nego što to učiniš, došao si da se posavjetuješ sa mnom. Do takve odluke dovelo te je čitanje nekih mojih posljednjih članaka.

Jadnik je drhtao, kao da pati od drhtavice i gledao me kao uzeti čovjek. Pokušao je da se digne, želeći se ukloniti mome pogledu i mojoj nazočnosti. Ali nije mogao. Bio je bez ikakove snage.

— Ne, ne miči se! — zapovjedio sam mu.

— Ali... ti... ali ti, — mucao je.

— Ne možeš se ti ubiti, makar to i htio.

— Kako?

— Ne. Jer da se netko ubije, znaš li, šta mu je potrebno?

— Potrebna mu je odvažnost!

— Ne, — odgovorio sam mu, — potrebno je, da onaj, koji hoće da počini samoubijstvo, bude živ... A ti to nisi!

— Kako da nisam živ? Zar sam mrtav?

— Ne, ti nisi ni mrtav, ni živ.

— Objasnite mi to, molim, — govorio je sav rastrgan, — jer se bojim, da bih mogao poludjeti.

— Ne možeš se ti, dragi Auguste, ubiti, — odgovorio sam mu najsladjim glasom, što se može zamisliti. — Ne možeš se ti ubiti, jer nisi, kako rekoh, ni živ ni mrtav, pa jer zato i ne postojiš.

— Kako da ne postojim?

— Ne, ti postojiš samo kao biće fikcije. Ti si, jadni Auguste, samo plod fantazije moje i mojih čitatelja, koji čitaju priču tvojih lažnih avantura i nesreća. Ti nisi ništa drugo, nego lice novele. Osim toga ti i tako poznaješ svoju tajnu...

Kad je to čuo, jadnik me je pogledao jednim od onih pogleda, za koje se čini, kao da idu korak po korak i gube se postepeno i nezapaženo. Zatim se sabrao i kazao mi polagano:

— Pazite, Don Miguel, da se ne prevarite i da ne bude sve protivno od onoga, što vi kažete.

— Kako protivno? — zapitao sam ga opazivši, kako oživljava.

— Pripazite, Don Miguel, da niste vi sami fiktivno neko biće?... Vi biste mogli naći izliku, po kojoj bi moja historija mogla prodrijeti u svijet.

— Još i to! — dodao sam malo ljutit.

— Ali, umirite se, gospodine Unamuno. Vi ste izvoljeli izraziti neke sumnje s obzirom na moju opstojnost.

— Sumnje nikako. Ja sam, naprotiv, apsolutno uvjeren, da ti ne postojiš, osim u mojoj romantičkoj zamisli.

— Dobro. Ali se nemojte uzbudjivati, ako ja, umjesto u svoju opstojnost, posumnjam u vašu. Ta niste li vi sami više puta kazali, da su Don Kihot i Sančo Pansa ne samo realne ličnosti, nego još i više realne od samog Cervantesa?

— Ne poričem. Ali sam ja to govorio u drugom smislu.

— Predjimo na druge stvari! Kad neki pospani i lijeni čovjek sniva u postelji, šta onda više postoji: ili on kao svijest, koja sanja ili njegov san?

— A ako sanja, da on sam postoji? — primijetim ja.

— Uostalom, smatrajte, da u momentu, kad vi mene prihvaćate u ovoj diskusiji, vi u isto doba u meni priznajete opstojnost, nezavisnu od vaše.

— Ne, to ne! To ne! — rekoh ja vrlo užurbano. — Meni je potrebno diskutiranje. Bez diskusije i bez kontradikcije ja ne mogu živjeti. Pa i sami tvoji monolozi nisu ništa drugo, nego dijalozi s imaginarnim licima.

— Još jedno pitanje: šta vi mislite o mom samoubijstvu?

— Ja držim, pa to i ponavljam, da ti postojiš samo u mojoj fantaziji. Mislim, da ti ne možeš učiniti ništa drugo nego ono, što je moja volja, a moja volja je, da ti ne počiniš samoubijstvo, i zato se nemoj ubijati! Jesi li razumio?

— Uostalom, i t. zv. bića fikcije imaju svoju vlastitu nutrašnju logiku.

— Da, poznajem tu frazu.

— Faktično, ni novelist, a ni dramaturg ne mogu s licem, koje stvaraju, učiniti sve ono, što im padne na um. Biće romantičke fikcije ne može po pravilima umjetnosti učiniti ono, što nijedan čitatelj ne bi očekivao da učini...

— Možda neko romantičko biće...

— A onda?

— Ali fantastičko biće...

— Ostavi se tih uvredljivih šala! Uostalom ja držim, da imam svoj karakter, svoju nutrašnju logiku, a ova logika iziskuje, da ja učinim samoubijstvo.

— To ti samo tako držiš, ali si na krivom putu.

— Zašto bih bio na krivom? Dokaži mi, u čemu se sastoji moje krivo shvatanje! Kako je najteža znanost baš u poznavanju sama sebe, može vrlo lako ispasti, da ja griješim i da samoubijstvo nije najlogičnije riješenje mojih neprilika. Ali dokaži mi! Jer ako je ovo spoznanje sebe samog vrlo teško, postoji i drugo spoznanje, koje mi se ne čini manje teškim.

— A koje bi to bilo?

Pogledao me je sarkastički i zagonetno, pa mi je odgovorio:

— Za novelista ili dramskog autora mnogo je teže upoznati svoja lica, negoli sama sebe.

Ja sam bio pri kraju strpljivosti, kad je on dodao:

— No kad bih vam dopustio i tu pretpostavku, da ste me vi stvorili, i to fiktivno stvorili, ipak mi vi, iz čiste kaprice, ne možete zapriječiti samoubijstvo.

— Dosta! Dosta! — viknuo sam udarivši šakom o divan! — Šuti! Ne govori neučtivosti! Moje dijete!... Pa da se to dijete buni protiv oca!... To je doista već previše! A jer i onako ne znam, što bih s tobom radio, odlučio sam se na drugo riješenje. Umjesto da se ubiješ, ubit ću te ja sâm. Umrijet ćeš u najskorije vrijeme!

— Kako? — vikne August iznenada. — Hoćete da me na silu usmrtite? Vi hoćete da me ubijete? To ne! Nikada!

— A kako to: prije si bio spreman, da se sam ubiješ, a sada ne ćeš da te ubijem ja? — I nastavio sam promatrajući ga sa sažaljenjem i u srdžbi. — Htio si, da si oduzmeš život, a ne daš da ti ga oduzmem ja?

— Pa to nije ista stvar.

— Ali je bilo analognih slučajeva. Neki je nepoznati čovjek jedne noći izišao iz kuće s namjerom, da se ubije, ali, napadnut od lopova, koji su ga htjeli okrasti, počeo se braniti, pa je jednog od njih ubio. Ostali su pobjegli. A on, kad je vidio, kako je smrću onog jednog kupio svoj život, odrekao se svoje namjere.

— Razumije se, — primijeti August, — bitno je kod toga bilo, da se ubije jedan čovjek, a jer je već morao da ubije onoga, zašto bi baš morao ubijati sama sebe? Najveći dio neuspjelih ubijstva: ubijaju same sebe zato, što im ponestaje odvažnosti, da ubiju druge.

— Razumijem te, Auguste. Time mi želiš kazati: da kad bi ti imao odvažnosti, da ubiješ Eugeniju ili Mauricija ili oboje, onda sâm ne bi više mislio na samoubijstvo...

— Ali ja njih ne bih htio ubiti!

— Pa koga bi onda zapravo htio da ubiješ?

— Vas! — i pogleda mi direktno u oči.

— Zar mene? — zapitam ja i uzrujano se dignem. — Kako ti je palo na pamet, da mene ubijaš? Ti, pa da ubiješ mene!

— Umirite se! Zar vi, Don Miguel, držite, da bi to bio prvi slučaj, da je »fiktivno lice«, kako ste me vi izvoljeli nazvati, ubilo onoga, koji mu je dao fiktivan život?

— To je ipak previše! — rekao sam ja uzrujan, šetajući se gore-dolje po svom kabinetu. — To prelazi sve granice! To se ne dogadja nigdje, nego...

— Nego u romanima! — zaključi on.

— Dosta! Dosta! — Ne mogu to dalje podnositi. Dolaziš, da se sa mnom posavjetuješ, a počinješ sumnjati u moju vlastitu opstojnost! Ja imam pravo da učinim s tobom, što god hoću.

— Nemojte, Don Miguel, biti toliko Španjolac!

— Ludače! A što mogu, kad sam Španjolac: Španjolac po rodjenju i po odgoju, Španjolac tijelom i dušom, jezikom i čak zvanjem. Španjolac na-

dasve i prije svega. Španjolstvo je moja vjera. Ja vjerujem u božanstvenu i vječnu Španiju. I moj Bog je naš gospodin Don Kihot!

— Zaboga! — prekine me on, podsjetivši me, da se povratim na realnost.

— Spomenuo si ideju, da me ubiješ. Ti da mene ubiješ! Da ja umrem od svoje rodjene djece? To nikako! A da kaznim tvoju smionost i oborim tvoje destruktivne, opasne i anarhističke ideje, koje si mi ovdje iznio, odlučio sam, da svakako umreš. Čim stigneš kući, umrijet ćeš. Ponavljam ti: umrijet ćeš!

— Ali, Bože sveti! — krikne August sav blijed i drhćući od straha.

— Nema Boga, koji bi te mogao spasiti!

— Ali, Don Miguel, ja hoću da živim!

— A zar se nisi htio ubiti?

— Što se toga tiče, gospodine Unamuno, kunem vam se, da se ne ću ubiti i da si ne ću oduzeti život, koji ste mi vi i Bog dali... Kunem vam se! Sada, pošto vi hoćete da me pod svaku cijenu ubijete, hoću da živim...

— Život, uostalom...

— Svejedno mi je! Ja hoću da živim, makar morao da nanovo budem ismjehivan, pa makar mi i druga Eugenija i drugi Mauricije ponovo prebili srce. Hoću da živim!

— Nije više moguće...

— Hoću da budem ja!

— Ali ti si ono, što ja hoću, da budeš i ništa drugo.

— Hoću da živim!

— Nije moguće...

— Gospodine Miguele, preklinjem vas vašom djecom, vašom ženom i svim onim, što vam je najmilije...

I pade na koljena pred moje noge.

— Don Miguele, hoću da živim!

— Nije moguće, jadni Auguste, — rekoh i uzeh ga za ruke, pomogavši mu da se digne, — nije

moguće! Već je napisano i neoporecivo. Ne ćeš više živjeti. Ne znam uopće, što bih dalje s tobom radio. Pa i Bog, kad više ne zna, što bi s nama, ubija nas. Osim toga, ne mogu nikako zaboraviti, da je tvojim mozgom prošla misao, da me želiš ubiti...

— Ali, ako ja, Don Miguel...

— Ne pomaže ti ništa. Ja znam, što govorim. A osim toga slutim, da ćeš me ti svakako ubiti, ako ja ne ubijem tebe.

— A nismo li se sporazumjeli, da — —

— Nije moguće, Auguste: stigao je tvoj čas! Pisano je i ne može se ukloniti! Umrijet ćeš. A i šta će ti više život?

— Bože moj...

— Nema Boga, koji bi tebe mogao spasiti! Otidji!

— Dakle, ne ćete nikako, da me ostavite u životu; ne ćete mi dozvoliti, da izidjem iz magle, da živim, da samoga sebe slušam, da se opipavam, da osjećam i da jadikujem?... Hoćete da umrem kao biće fikcije! Pa dobro, moj gospodine stvoritelju, ali ćete i vi umrijeti. I vi ćete, da se povratite u ništa, odakle ste i došli... Bog vas ne će više sanjati! I vi ćete umrijeti, a umrijet će i svi oni, koji budu čitali ovu pripovijest o meni. Svi, svi! Ne će preostati ni jedan. To vam kažem ja, August Pérez, fiktivno biće, kao što ste i vi fiktivno, novelsko, odnosno nivolsko biće. Jer i vi ste, moj gospodine i moj stvaratelju, don Miguele, isto tako fiktivno biće, kao što su fiktivna bića svi vaši čitatelji i kao ja, August Pérez, koji sam vaša žrtva...

— Žrtva?

— Da, žrtva! Vi ste me stvorili, da me kasnije ubijete i prisilite, da umrem! I vi ćete umrijeti! Tko stvara, taj se i stvara, a tko se stvara, taj i umire. Umrijet ćete i vi i umrijet će svi. Dakle u smrt!

Ovaj najviši napor želje za životom i tjeskobe za besmrtnošću izmorio je bijednog Augusta.

Morao sam ga gurnuti na vrata, kroz koja je izišao poniknute glave. Nato se počeo opipavati, kao da je već sada sumnjao u vlastitu opstojnost. Ja sam otr'o suzu, koja mi se kradom spustila s ruba oka.

XXXII

One iste noći August je otputovao iz Salamanke. Otišao je noseći smrtnu osudu u srcu, uvjeren, da se više ne može ubiti, — kad bi to i pokušao. Jadnik, sjećajući se moje osude, nastojao je, da se što kasnije povrati kući, ali neko tajanstveno privlačenje, neki unutrašnji impulz gurao ga je prema njegovom obitavalištu. Njegovo je putovanje bilo pravo mučeništvo. U vlaku je brojao minute... Sve njegove nedaće, sav žalosni san njegovih ljubavi s Eugenijom i s Rosaritom, sva tragikomična priča njegova promašena braka izbrisali su se iz njegove uspomene i rasplinuli u maglu. Jedva je u dodiru sa sjedalom, na kojemu je sjedio, osjećao teret svog vlastitog tijela.

»Je li istina da doista ne postojim?« — mislio je. — »Ima li pravo onaj čovjek, kad kaže, da sam plod njegove fantazije i čisto biće fikcije?«

Njegov je život u ovo posljednje vrijeme bio vrlo žalostan i upravo strašan, ali je za njega mnogo turobnije bilo pomisliti, da je sve to bilo samo san, i to ne njegov, nego moj. Praznina mu se ukazivala strašnijom od samog bola.

»A zašto ja ne bih ipak mogao postojati?« — govorio je u sebi. — »Zašto? Pretpostavivši, da je istina sve ono, što mi je govorio onaj čovjek, zar ja ne živim u drugima, u onima, koji čitaju pripovijest moga života?... A ako već živim u fantaziji različitih ljudi, nije li realno ono, što pripada mnogima, a ne jednom jedinom čovjeku? A zašto baš, kad

već i onako nastajem iz stranica knjige, u kojoj je ispričana pripovijest moga fiktivnog života ili iz mozgova onih, koji me čitaju — i iz vaših, koji je sada čitate — zašto ne bih mogao da postojim kao vječna i vječno ožalošćena duša? Zašto?«

Bijednik nije mogao da se odmori. Prolazile su ispred njegovih očiju kastiljanske samoće, hrastovi, čempresi. Promatrao je i uživao u promatranju snježnih *sierra* i gledao iza sebe zavijene u magli spodobe svojih suputnika. Osjećao je, kako polazi u smrt...

Stigao je ipak do kuće. Pokucao je na vrata, a Liduvina, koja mu ih je otvorila, odjedanput je preblijedjela kao krpa.

— Šta je tebi, Liduvina? Čega si se preplašila?

— Isuse moj!... Gospodin izgleda više mrtav nego živ... Izgledate kao sablast!

— Silazim s drugog svijeta... Ili bolje: odlazim na drugi svijet.

— Ah, Bože sveti! Vi ste poludjeli. Domingo! Domingo!

— Ne dozivaj svoga muža. Ne, nisam poludio! Nisam još umro, ali ću naskoro umrijeti, iako nisam živ...

— Šta to, zaboga, govorite?

— Liduvina, ja ne postojim. Ja sam samo fiktivno biće, kao lica romana ili novele.

— Sve su to priče iz knjiga! Uzmite nešto okrepljivo, odmorite se, pokrijte se dobro i zaboravite na te fantazije!

— Zar ti, Liduvina, držiš, da ja postojim?

— Ostavite šalu na stranu, večerajte i otidjite na spavanje! Sutra će već biti drukčije.

»Mislim, dakle jesam«, — govorio je August. — »Sve ono, što misli, to i postoji, a sve, što postoji, to i misli. Jesam, dakle mislim!«

Nije nikako bio raspoložen da večera, no iz običaja i da bi konačno udovoljio navalama svoje vjerne služinčadi, zatražio je samo dva jaja. Ali

dok je jeo, rastao mu je apetit, neki neobičan apetit i pohlepa, da sve više jede. Zatražio je još dva jaja, a iza toga pečeno meso.

— Vrlo dobro! — govorila je Liduvina. — Jedite, samo jedite. Sve je to bez sumnje posljedica slaboće! Tko ne jede, taj umire!

— Da umire, ali ne umire od gladi.

— Umrijeti od gladi ili od bolesti, pa to je jedna ista stvar.

Zatim je pomislio:

»Ali ne, ne! Ja ne mogu da umrem; umire samo onaj, koji je živ, koji postoji, a kako ja ne postojim, ne mogu ni da umrem... Ja sam besmrtan! Nema besmrtnosti, koja bi bila slična mojoj. Ja se nisam rodio, pa i ne postojim. Fiktivno je biće ideja, a ideja je uvijek besmrtna...«

— Ja sam besmrtan! Ja sam besmrtan! — pjevušio se August.

— Šta kažete, gospodine? — zapita ga Liduvina.

— Htio bi, da mi doneseš malo butine, slanine ili nešto, što već imaš... Spopao me strašan glad!

— To mi se svidja, kad vas gledam, da tako slatko i tako mnogo jedete. Tko ima apetita, taj je zdrav, a tko je zdrav, taj i živi!

— Ali ja, Liduvina, ne živim!

— Šta kažete?

— Prirodno je: ja ne živim. Besmrtnici ne žive. Ja ne živim, već se nadživljavam.

Počeo je motati butinu.

»Pa kad jedem, kako da ne živim?« — mislio je. — »Jedem, dakle postojim! Nema sumnje! Ali otkuda mi samo ovaj veliki apetit?«

U taj se čas sjeti, da je negdje čitao, kako se ljudi, osudjeni na smrt, u času, kad prolaze pokraj kapele, posvete sasvim jelu.

»Tu stvar nisam nikada mogao shvatiti. Razumljivo je na pr. ono, što kaže Renan: da se u čovjeku ili u ženi, koji su osudjeni na smrt, prije nego

što podju na stratište, probudi instinkt za nadživljenjem putem obnove. Ali volja za jelom!... Uostalom, to je tijelo, koje se hrani. Duša može da se ožalosti ili da se uznese, ali tijelo, i to zdravo tijelo, osvaja apetit. Jer i tijelo postaje svijesno... Da! Moje ju tijelo brani. Ja uistinu jedem, dakle ću i umrijeti!«

— Liduvina, donesi mi sira, voća i slatkiša!

— To će ipak biti previše, gospodine! Može vam naškoditi!

— Zar nisi govorila, da onaj, koji jede, taj i živi?

— Da, ali ovako ćete pokvariti želudac! Pazite! Više ljudi pogine od grkljana, nego od sablje!

— Sablja me ne može ubiti.

— A zašto ne bi mogla?

— Zato, što sam ti kazao: ja niti živim, niti postojim.

Liduvina ode, da pozove svoga muža: »Domingo, čini mi se, da je gospodin pošenuo pameću. Priča vrlo čudnovate stvari... Stvari iz knjiga. Kaže, da ne postoji... i šta ti ja sve znam!

— Šta je vama, gospodine? — zapitao ga je Domingo.

— Domingo moj, strah me je poći u postelju.

— A vi ne podjite!

— Ali moram, jer se ne mogu držati na nogama.

— Čini se, da je gospodin previše jeo.

August pokuša, da se digne sa sjedalice.

— Vidiš li, Domingo? Ne mogu ni da se stavim na noge.

— Popijte kupicu kave i uzmite čašicu likera. Možda će vam to olakšati probavu? Kasnije ćemo se malo prošetati. Ja ću vas pratiti, pa ćete vidjeti, da će vam sve to proći.

— Ali kad ne mogu ni da se uspravim... Počekaj... Naslonit ću se na tvoja ramena... Noćas

ćeš spavati u mojoj sobi... Donesi ovamo svoju strunjaču!

— Bolje će biti ako ne spavam, nego samo prislonim glavu na naslonjaču.

— Ne, ja hoću, da legneš i da spavaš! Hoću, da čujem, kako spavaš i kako hrčeš...

— Kako vam je po volji...

— Donesi mi list papira. Napisat ću brzojavku, koju ćeš otposlati, čim umrem.

— Ali, gospodine!

— Učinit ćeš to, što sam ti rekao.

Domingo posluša. Donio mu je papira, pero i mastilo. August je napisao:

„Salamanca.

Unamuno.

Postigli ste svoj cilj. Ja sam umro.

August Pérez".

— Otpremit ćeš ovu brzojavku, čim umrem.

— Kako vam je po volji! — odgovori sluga, da više ne mora raspravljati s gospodarom.

Obojica podjoše u sobu. Bijedni August toliko je drhtao, da se nije mogao svući.

— Svuci me! — zamolio je Dominga.

— Gospodine, hoćete li, da pozovem liječnika?

— Izlišno je.

— Hoćemo li ugrijati krevet?

— Zašto? Svuci me sasvim i ostavi me onako, kako me je majka rodila.

— Nemojte tako govoriti!

— A sada me sâm položi na krevet, jer se ja ne mogu ni maknuti.

Dobri Domingo, sav izvan sebe, položio je na postelju svog jadnog gospodara.

— A sada, Domingo, očitaj mi oče naš, zdravu Mariju i zdravu Kraljicu... Tako... Polako... Samo polako!

A pošto je ponovio sve molitve iza Dominga, reče:

— Prihvati mi desnu ruku i izvuci je napolje! Čini mi se, kao da sam je izgubio. Podupri me, da se prekrstim... Tako... tako! Ova je ruka već mrtva... Opipaj mi bilo! A sada me ostavi, da vidim, da li ću moći malo usnuti... Ali pokrij me, pokrij me dobro!

— Da. Bolje je da spavate, — svjetova ga Domingo, dok ga je pokrivao ponjavama. — Vidjet ćete, da će vas u snu sve proći.

— Da! Sve će ovo proći... Ali molim te, ja i nisam kroz čitav život radio drugo, nego spavao i sanjao. Sve ovo nije bilo ništa drugo nego magla!

— Ostavite to! To su sve same »knjiške stvari«, kako kaže Liduvina.

— Stvari iz knjiga? Poznaješ li ti, Domingo, gospodina Miguela de Unamuna?

— Poznajem. Čitao sam, naime, nešto od njega u novinama. Kažu, da je to vrlo čudnovat gospodin. Uživa da govori neke istine, koje se ne bi smjele govoriti.

— Ali poznaješ li ga?

— Ja? zašto?

— Jer je, i sâm Unamuno knjiška stvar... Svi smo mi samo stvari iz knjiga... I on će umrijeti! I još kako! A to će biti moja osveta. Ne dozvoljava mi, da živim! Ali će i on konačno umrijeti!

— Dobro, dobro. Samo vi ostavite na miru toga gospodina: neka umre, kad Bog bude to smatrao potrebnim, a vi sad samo spavajte!

— Spavati... sanjati. Umrijeti... možda sanjati... Majko moja... Eugenija... Rosarita... Unamuno! — i on usne.

Malo zatim on se uspravi u postelji. Bio je blijed, beskrvan i raskolačenih očiju. Progledao je u tamu i kriknuo:

— Eugenija! Eugenija!

Domingo pritrča. August spusti svoju glavu na njegova prsa i — ostade mrtav...

— Srčana kaplja! — kazao je liječnik, koji je konstatirao smrt.

Domingo nije nikako vjerovao. Za njega je razlog ležao u tome, što se August prejeo. Za Liduvinu, naprotiv, razlog je proizlazio iz neke stvari, koja je bila skopčana s glavom.

— Srce, želudac i glava tri su stvari, a i jedna sama stvar, — konstatirao je liječnik. — Želudac naime, razradjuje sokove, koji stvaraju krv; poplavljuje njima glavu i srce, da bi ovi radili, a glava upravlja pokretima želudca i srca. A ovaj je gospodin umro iz sva tri razloga.

— Ja držim, — kazala je Liduvina, — da je moj gospodin utuvio sebi u glavu, da mora umrijeti, a onaj, koji utuvi u glavu sličnu stvar, mora bezuvjetno da umre... To nije bilo ništa drugo nego samoubijstvo. Večerati onako, kako je on večerao i to u stanju, u kome se nalazio, nije bilo ništa drugo nego samoubijstvo!

— Možda je pored toga imao još i neprilika?

— Teških, vrlo teških neprilika!... Žene!

— Razumijem... Ali mu sada više nema lijeka. Ne preostaje nam drugo, nego da učinimo pripreme za prenos.

Domingo je plakao.

XXXIII

Kad sam primio brzojavku, koja mi je javljala smrt bijednog Augusta i doznao sve njene potankosti, razmišljao sam, da li sam uopće dobro učinio, što sam mu one noći kazao, kad je došao k meni, da se sa mnom posavjetuje o svom namjeravanom samoubijstvu. Zar sam morao dopustiti, da se ubije?

»Hoću da ga uskrsnem«, — pomislio sam, — »pa neka kasnije učini, što god ga bude volja«.

I s tom namjerom, da ga uskrsnem, usnuo sam.

Nekoliko dana kasnije August mi se pojavio u snu. Bio je sav blijed, kao oblak. Pogledao me uporno i oslovio me:

— Evo me opet tu!

— Šta si došao?

— Da se oprostim od vas, Don Miguele, da se oprostim od vas zauvijek i da vam naložim, da napišete novelu moga života i mojih avantura!

— Već je napisana!

— Znam. Sve je napisano. Želim vam još kazati, da je vaša ideja, da me ponovo uskrsnete, da bih kasnije sâm sebi oduzeo život, samo ludost i čak nemoguća stvar.

— Nemoguća stvar? — zapitao sam ga u snu.

— Da, nemoguća. Sjećate li se one večeri, kad smo se po prvi put vidjeli i kad smo razgovarali u vašem kabinetu, dok ste vi bili budni, a ne u snu kao sada, ja sam vam kazao, da mi, koje vi zovete fiktivnim licima, posjedujemo svoju logiku, a vi ste na to uzvratili, da onaj, koji nas je stvorio, može od nas činiti, što ga je volja i što mu padne na pamet. Sada, iako ste toliko Španjolac, ne ćete moći učiniti, što vas je volja i što vam padne na pamet.

— Sad nemam volje ni za šta.

— Tko spava i sanja, nema, dakako, volje ni za šta. Ali vi i vaši sunarodnjaci spavate i sanjate, i sanjate da imate volje, ali je nemate.

— Zahvalite Bogu, da spavam, — kazao sam mu, — inače...

— Bilo bi svejedno! Vi me nikako ne bi mogli uskrsnuti. Fiktivno biće, kao i biće od mesa i od kostiju, ono, što vi nazivljete čovjekom od mesa i kostiju, a ne fikcijom od mesa ni fikcijom od kostiju, može da se oplodi i ubije, ali kad se jedanput ubije, ne može više da se uskrsne. Načiniti smrtnog i karnalnog čovjeka, čovjeka od mesa i od kostiju, da udiše zrak, to je laka, vrlo laka i čak, na nesreću, i suviše laka stvar... Ubiti smrtnog i karnalnog čovjeka, čovjeka od mesa i od kostiju, koji udiše zrak, i to je laka, vrlo laka i čak, na nesreću, i suviše laka stvar... Ali uskrsnuti ga, stvar je nemoguća!

— Stvarno je, doista, nemoguća! — potvrdio sam ja.

— Dogadja se slično i s onim, što vi zovete fiktivnim bićem. Lako je nama dati život, možda i previše lako; i lako je, vrlo lako, ubiti nas, možda, na nesreću, i suviše lako, ali uskrsnuti nas! Nema nikoga, tko bi ozbiljno mogao da uskrsne neko fiktivno biće, koje bi uistinu umrlo. Zar vi držite mogućim uskrsnuti Don Kihota?

— Priznajem, da je nemoguće!

— Ja se nalazim u istom slučaju, kao i sva ostala fiktivna bića.

— A kad bih htio da te ponovo snivam?

— Ne sanja se dvaput isti san. A sada, dok vi spavate i sanjate i dok to priznajete, i dok ja spavam i sanjam i to priznajem, ja sada ponavljam one iste riječi, koje su vas večeras toliko razljutile. Pazite, Don Miguele, da i vi niste fiktivno biće! Pripazite na to, da vi niste samo izlika, po kojoj bi moja pripovijest, kao i sve ostale, slične mojoj, tre-

bale da se rasprostru svijetom. Pripazite čak i na to, da vam mi, kad umrete, ne raznesemo dušu! Ne, ne! Ne dižite se, već spavajte i sanjajte, jer vi još živite! A sada zbogom!

I u magli se raspršì crna magla.

Ja sam iza toga sanjao, da umirem. I u času, dok sam sanjao da izdišem zadnji dah, probudio sam se gotovo ugušen od mòrê, koja me je gušila na prsima.

Ovo je priča o Augustu Pérezu.

POSMRTNA BESJEDA UMJESTO EPILOGA

Običaj je, da se pri završetku novele ili romana, pošto umre glavni junak ili se oženi protagonist, donese vijest o sudbini, koju su dočekala ostala lica. Ali se mi ne ćemo povoditi za tim običajem, pa zato ne ćemo ništa doznati o sudbini Eugenije i Mauricija, Rosarite, Liduvine i Dominga, gospodje Ermelinde i Fermina, Viktora i svih ostalih, koji su se kretali oko Augusta. Ne ćemo spomenuti ni kako ih se dojmila njegova neobična i iznenadna smrt, pa ni ono, što su oni možda o njoj mislili. Naprotiv, dozvolit ćemo si samo jednu jedinu iznimku, i to baš u korist onoga, koji je, svakako, najdublje i najiskrenije osjetio smrt Augusta; iznimku — u korist njegova psa Orfeja.

Orfej je, u stvari, ostao siroče. Kad je, skoknuvši na krevet, onjušio mrtvog gospodara, njegov se pseći duh ovio dubokom crnom oblačinom. Imao je i on neko iskustvo u smrti. Toliko je, naime, puta doživio smrt drugih mrtvaca, pomirisao i vidio polipsale pse i mačke, zadavio sâm po nekog štakora, optrčavao oko lešina mrtvih ljudi, ali je svog gospodara smatrao besmrtnim. Za njega je, naime, njegov gospodar bio kao Bog. I opazivši ga sada mrtva, on je osjećao, da se u njegovom duhu kidaju i lome osnovi njegove vjere u život i u svijet, tako da ga je zahvatila teška žalost i tuga.

Šćućuren pred nogama svog mrtvog gospodara, razmišljao je:

»Jadni moj gospodar! Umro je! Sve umire. Jadni moj gospodar! Ovaj, koji ovdje leži ovako blijed i hladan, koji zaudara po truleži, po mesu, koje ne može da se jede, nije više moj gospodar. Ne, nije! Pa kamo je otišao? Onaj, koji me je milovao i koji me je razgovarao?

»Kakva je samo neobična životinja čovjek! Miluje nas, a da ne znamo zašto, tjera nas ili tuče. Nema načina, da se dozna, šta on zapravo hoće. Možda ni on sâm ne zna, šta hoće? Ne gleda ono, što gleda. Rastresen je. Kao da postoji neki drugi svijet za njega. I prirodno je; ako već postoji neki drugi svijet, onda ne postoji ovaj.

»A zatim govori ili laje na vrlo zamršen način. Mi takodjer lajemo i da ga oponašamo, učimo se lajati, ali ni tako ne možemo da se razumijemo, dok on laje i govori. Kad čovjek cići ili viče ili prijeti, shvaćaju ga vrlo dobro druge životinje. I to zato, što onda nije rastresen!... Ali on laje i govori na svoj način, a ovo mu je poslužilo, da izmisli ono, čega nema. Kad je nadjenuo ime nekoj stvari, on ne vidi više tu stvar. Ne čini ništa drugo nego sluša ime, koje joj je dao i promatra napisano. Jezik mu služi, da laže, da izmišlja ono, čega nema i da napravi zbrku. I sve je kod njega izlika, da govori s drugima i sa samim sobom. Toliko je to istina, da smo i mi psi potpali pod njegovu moć!

»Čovjek je, bez sumnje, bolesna životinja. I to uvijek bolesna! Čini se, da uživa ipak samo malo zdravlja, dok spava i to ne uvijek, jer katkada govori i dok spava! Pa i nas je time okužio! Otrovao nas je raznim stvarima!

»Osim toga on nas i vrijedja! Zove psećim svaki nečovječni čin, on, koji je sam najsavršenija hipokritska životinja! Jezik ga je učinio hipokritom. I na svaki način htio je da učini i nas pse hipokritima! Mi psi, koji nismo bili od čovjeka udomaćeni silom, ali koji smo pristupili k njemu slobodno i sa dvostrukom namjerom, da izrabimo lov, mi otkri-

vamo divljač, da ju on može loviti i nama darovati naš dio. I tako je nastalo ovo društvo.

»A on nas je nadario prostituirajući nas i napadajući nas. Htio je, da od nas učini komedijaše. I neki izmedju nas hodio je uistinu neučtivo na stražnjim nogama!

»I prirodno je: pseto, koje se diže na stražnje noge, pokazuje bestidno svoju sramotu! To je isto učinio i čovjek, kad se pretvorio u vertikalnog sisavca. Posramio se i osjetio odjedanput potrebu da se pokrije. Zato su izumjeli odijelo, da se pokriju sramote! A kako su u početku muževi i žene bili svi jednako pokriveni, nisu se medjusobno razlikovali. Otuda i sve ljudske bestijalnosti. Ljudi su baš ti, koji su učinili perverznima i pse i koji su nas pretvorili u hipokrite i cinike. Cinizam je naime kod psa hipokrizija, kao što je kod čovjeka hipokrizija cinizam. Okužili smo se jedni drugima.

»Ali, konačno, svaka je vrsta dobila svoje odijelo. I hlače nisu ništa drugo, nego posljedica činjenice, što je čovjek htio da ide na dvije noge.

»Kakva je čudnovata životinja taj čovjek! Ne nalazi se nigdje, gdje treba da se nadje, a govori i odijeva se samo da laže!

»Jadni moj gospodar! Domala će ga zakopati u mjesto, odredjeno za ove stvari. Ljudi čuvaju ili postavljaju u skladišta svoje mrtvace, da ih psi ili gavranovi ne bi proždrli! I to zato, da ostane jedina stvar, koju svaka životinja, počevši od čovjeka, ostavlja na ovom svijetu: — kost. Pohranjuju u skladišta svoje mrtvace! Bijedni čovjek!

»Jadni moj gospodar! A koliko mi je samo — a da on nije ni znao ni ikada na to pomislio — dugovao! Koliko sam ga samo poučio svojom mukom, svojim plaženjem jezika, dok mi je on pričao i pričao. »Razumiješ li me?« govorio mi je. Logično je, da sam ga ja razumijevao, dok mi je govorio i dok je govorio sâm sebi! Dok je on govorio, govorio je

u isto doba i psu, koga je krio u sebi. Ja sam zadržao živim njegov cinizam.

»Živio je psećim životom! A upravo pasju su mu uslugu učinili i Eugenija i Mauricije! Jadni moj gospodar!

»A sada leži ovdje blijed i hladan, nepomičan, odjeven, ali bez riječi. Nemaš više, gospodaru, ništa da ispovjediš svom Orfeju, a ni Orfej nema više šta da tebi rekne svojim mûkom.

»Jadni moj gospodar! Šta će sada biti s njim? Kamo je otišao onaj, koji je u njemu govorio i sanjao? Možda je otišao onamo gore, na čisti svijet, na onu zemaljsku površinu, sa koje se roni skupocjeni kamen, gdje stanuju čisti i očišćeni ljudi, koji piju zrak i udišu eter. Ondje stanuju i čisti psi; i to pas Svetog Humberta lovca, Svetoga Dominika Guzmanskog i Svetog Roka. Ondje u čistom platonskom svijetu, u svijetu utjelovljenih ideja živi i čisti pas, koji je uistinu cinik. Ondje je i moj gospodar!

»Osjećam, kako se moj duh čisti u doticaju s ovom smrću, s ovim očišćenjem moga gospodara i kako teži za maglom, u kojoj je sâm nestao, iz koje je izišao i u koju se povraća. Orfej osjeća kako se spušta tmasta magla ... I odlazi skakućući i mašući repom prema svom gospodaru ... Gospodaru moj! Gospodaru moj! Jadni čovječe!«

Nato su Domingo i Liduvina digli i psa, koji je kod nogu svog gospodara ležao mrtav, očišćen i upravo kao i njegov gospodar zavijen u crnu i tamnu maglu. Čim je to vidio bijedni Domingo, razneżio se i zaplakao. A ne zna se pouzdano, da li se rasplakao nad smrću gospodara ili nad smrću psa, iako je vjerojatnije, da se rasplakao pred veličanstvenim primjerom vjernosti. I rekao je:

— I još kažu, da se od boli ne umire!

Konac romana.

TRI UZORITE NOVELE S PROLOGOM

TRES NOVELAS EJEMPLARES Y UN PROLOGO

P R O L O G

I

T r i u z o r i t e n o v e l e i j e d a n p r o l o g! Bilo bi svejedno, kad bih nazvao ovu knjigu »Četiri uzorite novele«. Četiri? A zašto baš četiri? Naprosto zato, što je i ovaj prolog novela. Htio bih da shvatite »novela«, a ne n i v o l a; prava novela.

Ova kovanica n i v o l a), kojom sam nazvao svoj roman — i samo kakav roman! — »M a g l u«, bila je u svoje vrijeme uzeta u pretres od mojih — kako bi ih nazvao? — kritičara! Jest, neka i ovo prodje: od mojih kritičara! Oni su neobično pohvalili taj naslov zato, što je on golicao njihovu mozgovnu lijenost. Kako dobro znate, mozgovna je lijenost, da se isključivo sudi na osnovi predjašnjega, najličnija oznaka onih, koji se posvećuju kritici.*

Imat ćemo prilike, da u ovom prologu — koji je i sam novela ili n i v o l a ili što god hoćete — raspravljamo o n i v o l i. I kažem: imat ćemo prilike, da raspravljamo načinom biskupa i visokih crkvenih dostojanstvenika zato, što moramo, kao za svako raspravljanje, biti dvojica: ti, čitatelj, i ja, pisac, odnosno m i.

A sad pristupimo pitanju druge riječi; u z o r i t e.

Uzorite? Pa zašto su baš ove novele uzorite?

*) Kako sam već spomenuo, ovo je samo igra riječi, koja obilježava Unamunovo nastojanje, da izvrne uobičajeni naziv. — Prev.

Miguel Cervantes je nazvao uzoritima svoje novele, koje je objavio poslije »Don Kihota«, jer kako nam je on sam objasnio u svom prologu, svaka od tih novela može da nam pruži vrlo koristan uzor. A malo dalje, dodao je on; »Ja namjeravam, da u slavu naše republike, prostrem trpezu raskošnih i nježnih fantazija, uz koju može svatko da bez predrasuda sjedne. Kad kažem: bez predrasuda, mislim: bez predrasuda duševnih i tjelesnih, jer su poštene i ugodne vježbe mnogo više korisne negoli štetne«. I malo dalje: »Ne smije se uvijek klečati u crkvi, niti ispunjavati oratorijume, a ni sasvim se trošiti u poslovima, makar kako oni bili veličanstveni. Postoje časovi otpočinka, u kojima se zamoreni duh odmara, pa eto ljudi, koji sade jablane, ili pretražuju izvore, ili sa strašću i s umijećem obrađuju vrtove.« Pa još nadovezuje: »Usudit ću se, da ti otkrijem još i ovu misao: — kad bih ja, na bilo kakav način, došao do uvjerenja, da će čitanje ovih novela potaknuti čitatelje na kakvu rđjavu misao ili žudnju, ja bih si radije odsjekao ruku, kojom sam ih napisao, nego što bih dozvolio, da one dopru do čitatelja. U ovim mojim godinama — ta već mi je na ledjima pedeset i pet, a kad je čovjek nabrojao pedeset karnevala, može polako već oblačiti postole za putovanje! — ne može se više zbijati šala sa životom budućnosti«.

Iz svega ovoga proizlazi: prvo, da je Cervantes tražio u svojim novelama uzoritost, koju bismo danas nazvali prije estetika nego moral, nastojeći, da u njima pružimo časove otpočinka, u kojima bi zamoreni ljudski duh imao da otpočine, a drugo, da je on osjetio potrebu, da ih — ne prije, nego pošto ih je napisao — nazove »uzoritima«. A taj je slučaj i kod mene s ovim novelama.

Ovaj je prolog u stvari epilog ovim novelama, pred koje je stavljen, da ih objasni, upravo kao što i gramatika slaže pravila i objašnjava već gotov jezik, i kao što moralka prikazuje učinjena i neučinjena dobra ili zla djela. Zato je i ovaj prolog, sâm sobom, u neku ruku novela: novela mojih novelâ! I tu, dakle, leži sve objašnjenje mojih novela, ili ako baš hoćete: mojih n i v o l a.

Novele ove zovem »uzoritima« zato, što ih prikazujem i pružam kao uzor — kako i sama riječ kaže — kao uzor života i realnosti.

Upravo kao uzor realnosti i čiste realnosti!

Protagonisti, odnosno borci (ili ako hoćete, nazovimo ih čak i »lica«) ovih novela realni su, vrlo realni i to, razumije se, realni u onoj najintimnijoj realnosti, koju oni sami pružaju u svojoj čistoj želji, da postoje ili da ne postoje — a ne u onoj realnosti, koju njima daje čitatelj.

II

Ništa u književnoj umjetnosti nije više neobrađeno i više sumnjivo od onoga, što se izvoljelo prozvati realizmom. Jer, kažite mi, u čemu se sastoji realnost ovog realizma?

Istina je, da se ovaj realizam — pojam sasvim spoljašnji, površan, naturen i anegdotičan — odnosi tek na književnost, a nikako na poeziju niti na stvaranje.

Kod eposa — a eposi su svakako najbolje novele i romani — kod stvaranja, realnost nije nipošto ono, šta kritičari nazivaju realizmom!

Kod stvaranja realnost je intimna i stvaralješka realnost volje. Pjesnik ne gradi svoja stvorenja — svoja živa stvorenja — načinom i oblikom tako zvanog realizma. Figure realistâ obično su odjevene lutke, koje se pomiču povučene užetom i koje skrivaju u prsima fonograf, koji ponavlja fraze, što ih je njihov »Mastro Pedro« skupio po ulicama, po trgovima, po kavanama i zabilježio u svojoj bilježnici.

A koja je intimna realnost, realna realnost, vječna realnost, pjesnička ili stvarateljska realnost jednog čovjeka? Bio on od mesa i od kostiju ili fiktivno neko lice, to nema nikakve važnosti. Don Kihot je, naime, isto toliko realan, koliko i Cervantes; Hamlet ili Macbeth, koliko i Shakespeare; a moj je August Pérez imao potpuno pravo, kad mi je na koncu primijetio, da sam ja samo sredstvo, po kojemu ima njegova priča kao i priča drugih, kao i moja osobna priča, da dopre do čitavog svijeta.

Koja je, dakle intimnija, stvarateljskija i realnija strana čovjeka?

Ovdje hoću da se još jedanput uteknem onoj vrlo ingenioznoj teoriji Olivera Wendela Holmesa — koja se nalazi obrađena u njegovom »The autocrat of the breakfast table« — a koja govori o trostrukom Ivanu i o trostrukom Tomi. Kaže, dakle, Wendel Holmes: — dok govore dva lica, Ivan i Tomo, zapravo govori šest lica; i to ide precizno ovako:

Tri Ivana:

1. *Ivan realni; poznat samo svome administratoru.*
2. *Ivan, ideal Ivana; nimalo realan; i čak u stanovitim časovima vrlo različan od pravog Ivana.*
3. *Ivan, ideal Tomin, koji nije realni Ivan, niti Ivan Ivanov, već je čak katkada neobično različit od njih obojice.*

Tri Tome:

1. *Tomo realni.*
2. *Tomo, ideal Tome.*
3. *Tomo, ideal Ivana.*

U biti: ono, što netko jest, ono, što misli, da je i ono, što o njemu misli netko drugi. Zatim Oliver Wendel Holmes prelazi na diskusiju o vrijednosti svakoga od njih.

Uprkos toga, ja hoću da podjem drugim putem od onoga, što ga je izabrao američki intelektualist Wendel Holmes i kažem: osim onoga, što svaki od nas nešto jest za Boga — pretpostavivši, da svi mi ipak nešto jesmo za Boga — i što svaki od nas jest za druge i za sama sebe, postoji još i to, što bi svaki od nas htio da bude. I da je to, što netko hoće da bude, u sebi samom i u vlastitoj nutrašnjosti, stvaratelj, t. j. najzgoljnija realnost. I prema tome, što smo htjeli da budemo, a ne prema onome, što smo bili, mi ćemo se spasiti ili izgubiti. Bog će nas prema tome, što smo htjeli da budemo, kroz čitavu vječnost nagradjivati ili kažnjavati.

Postoji još i onaj, koji hoće da bude i onaj, koji ne će da bude, a to se dogadja isto toliko kod realnih ljudi od mesa i od kostiju, kao i kod realnih ljudi, utjelovljenih u fikciji novele ili nivole. Postoje, dakle, heroji, koji ne će da budu, a to su heroji t. zv. negativne volje.

Ali prije nego što nastavim, potrebno je, da objasnim, kako nije ista stvar htjeti ne biti i ne htjeti biti.

Dobivaju se, tako, četiri pozicije; dvije pozitivne: a) htjeti biti, b) htjeti ne biti; i dvije negativne: c) ne htjeti biti, d) ne htjeti ne biti. Sve to možemo još ovako da razbistrimo: vjerovati, da postoji Bog; vjerovati, da ne postoji Bog; ne vjerovati, da postoji Bog; i ne vjerovati da ne postoji Bog. A kako ne vjerovati, da ne postoji Bog, nije jedna ista stvar, kao i ne vjerovati, da postoji Bog, tako i htjeti ne biti nije ista stvar, što i ne htjeti biti. Iz jednoga, koji ne će da bude, vrlo se teško izvuče pjesničko stvorenje za novelu; ali iz jednoga, koji hoće da bude, to ide sasvim lako. A onaj, koji hoće, da ne bude, jasno je: taj je samoubojica.

Onaj, koji hoće da ne bude, hoće naprosto zato, što hoće da bude. Šta? Zar vam se to čini nekom pustolovinom? Ali ako vam se to pričinja pustolovinom, a vi niste kadri ne samo da je shvatite, niti da je osjetite strastveno i tragički, onda ne ćete nikada doprijeti dotle, da stvorite realna stvorenja ni da

uživate u ikojoj noveli, kao ni u samom svom životu. Zna se, naime, da onaj, koji uživa u jednom umjetničkom djelu, uživa upravo zato, što on to djelo stvara u sebi i što ga ponovo stvara, stvarajući ponovo i sama sebe u tom djelu i kroz to djelo. Zato je baš Cervantes u prologu svojim uzoritim novelama govorio o »časovima otpočinka«. A ja sam se ponovo stvorio uporedo s njegovim otjeranim Vidrierom, stvorivši ga iznova u sebi samom u času, dok sam se odmarao. Ja sam naime, bio otjerani Vidriera.

III.

Ostanimo, dakle, — jer mi se čini, da smo se tu zaustavili, — kod pitanja o realnijem čovjeku (— r e a l a n, t. j. više r e s, više stvar, t. j. više razlog — jer samo ono postoji, radi i djeluje); o onom čovjeku, koji hoće da bude ili koji hoće da ne bude, o čovjeku stvaratelju. Samo ovaj čovjek, koga bi mogli, da po Kantovu uputstvu, nazovemo n o u m e n o m, ovaj idejni i volitivni čovjek — koji dolazi iz ideje, iz volje ili iz snage — ima pravo da živi u svijetu f e n o m e n a, u prividnom i racionalnom svijetu onih, koji se zovu realistima. I ima pravo, da sanja život, jer život je san. Otuda, iz ovog sudara realnih ljudi, iz ovog sukoba jednih sa drugima, izviru i tragedija i komedija, i roman i novela . . . i n i v o l a. Ali realnost je uvijek nutrašnja. Realnost ne mogu da naknade ni scenerije, ni dekoracije, ni kostimi, ni pejsaž, ni pokućtvo, ni čuvstva, ni . . .

Približite Don Kihota Sigismundu, ova dva sanjara života. Realnosti u životu Don Kihota nisu nikako bile vjetrenjače, već giganti. Vjetrenjače su bile fenomeni, prividjenja; giganti su bili, naprotiv, noumeni, bitnosti. San je život, realnost, stvaranje. Pa i sama vjera, prema riječima sv. Pavla, nije ništa drugo nego bit stvari, koje nas iščekuju. A ono, što

se iščekuje, to je san. A vjera je izvor realnosti, jer je život. Vjerovati isto je, što i stvarati.

Ta zar je »Odiseja«, ova epopeja, koja nije ništa drugo nego novela i to realna i vrlo realna novela, manje realna zato, što nam priča junaštva sna, koja bi svaki realist isključio iz svoje umjetnosti?

IV.

Ja već poznajem pjesmicu onih kritičara, koji su se dohvatili pitanja n i v o l e i koji su mi primijetili, da su takove novele filozofske, simboličke teze; personificirani pojmovi i ideje; eseji u obliku dialoga i t. d.

Ali ipak je čovjek, i to realan čovjek, koji hoće da bude i koji hoće da ne bude, simbol. A simbol može da se napravi čovjekom. Pa čak i pojam, gospodo, može da postane čovjek, može da postane lice! Ja čak vjerujem, da i dio jedne hiperbole teži za tim, da dotakne svoju asimptotu, i da on u tome ne uspijeva. I da bi geometar, koji osjeća ovu očajnu težnju hiperbole, da dotakne svoju asimptotu, htio da nam stvori ovu hiperbolu, kao živo i kao tragično lice. Čak vjerujem, da krivulja teži za tim, da ima dvije osi. Vjerujem i u tragediju i u novelu Newtonova binoma. Ono, što ne znam, to je: da li je Newton osjetio tu tragediju.

Kad kritičari ne shvate neki problem, oni odmah povuku u diskusiju čiste pojmove i fiktivna bića!

Uvjeravam te, čitatelju: ako je, kako kažu, Gustav Flaubert osjetio simptome trovanja, dok je pisao, odnosno stvarao svoju »Bovary« (roman, koji uživa ime najsavršenijeg od svih realističkih romana), to sam isto i ja, dok je moj August Pérez jecao preda mnom — ili bolje: u meni: — »Ali ja, Don Miguele, hoću da živim, ja hoću da živim« — to sam, ponavljam, takodjer i ja osjećao, kako umirem.

»Pa i prirodno je«. — odgovorit će mi se; — »August Pérez si bio ti sâm!« Ali ostavite to! Druga je to stvar, kad vlastitim licima, svojim protagonistima, koje sam ja stvorio, ulijem nešto od svoje duše, od svoje intimne realnosti, to je onda jasno, da su oni svi ja. Jer zapravo — šta sam ja? Tko je taj, koji se potpisuje »Miguel de Unamuno«? Pa to je jasno: — Jedno od mojih lica, jedno od mojih stvorenja, jedan od mojih protagonista. Ali tko je ovaj posljednji, intimni i uzvišeni ja, ovaj transcedentalni — ili imanentni ja? Bog bi znao! Možda to, uistinu, sâm Bog znade?

I kažem vam, da ova sutonska lica — koja nisu podnevna ni ponoćna — koja ne će da budu, niti hoće da ne budu, a koja se puštaju, da se hvataju i love iz kaprice — kažem vam, da sva ova lica, koja ispunjavaju naše suvremene španjolske romane, nisu sa svim svojim vlasima i znakovima, sa svim djevahirama, gestama i hirovima, koja ih razlikuju i obilježavaju, ništa drugo, nego u svojoj velikoj većini lica, koja nemaju intimne realnosti zato, što ne postoji ni jedan jedini čas, u kojem bi oni sasvim ozbiljno ispraznili i razgolili svoju vlastitu dušu. Naprotiv, istinski se čovjek otkriva u jedan jedini čas, u jednoj frazi i u jednom kriku. Tako u Shakespeare-u. I netom ga ovako otkriješ i stvoriš, upoznat ćeš ga bolje nego što on samoga sebe poznaje.

Ako, dakle, čitatelju moj, hoćeš da stvoriš umjetnička lica, tragične, komične ili fantastičke heroje, nemoj nagomilavati pojedinosti, nemoj se upuštati u opisivanje spoljašnjih dijelova onih, koji žive s tobom, već ih, ako možeš, oduhovi, uzbudi, ali svakako ih ispituj i sačekaj, da jednog dana — a možda i nikada! — iznesu na svijetlo golu dušu svoje duše, ono što hoće da budu i to kroz jedan krik ili čin ili frazu. I brzo pograbi ovaj njihov momenat, skrij ga u sebe i pusti, neka se kao klica razvije u tebi u pravog junaka i u lice, koje će, uistinu, biti realno. Možda ćeš tako ti sam doprijeti dotle,

da bolje od tvog prijatelja Ivana i od tvog prijatelja Tome shvatiš ono, što hoće da bude Ivan i ono, što hoće da bude Tomo, ili ono, što svaki od njih hoće da ne bude. Balzac nije živio svjetovnim životom, niti je provodio svoje vrijeme u bilježenju onoga, što je vidio i što je slušao. On je svoj svijet nosio u svojoj nutrašnjosti.

V.

Ovo je zgoljna činjenica: svaki čovjek nosi u sebi sedam kreposti i sedam smrtnih grijeha. Ponosan i ponosan, proždrljiv i trijezan, drzak i čist, zavidan i milosrdan, škrt i rasipan, lijen i marljiv, srdit i miran. I u samom sebi krije on jednako i tiranina i roba, i zločinca i sveca, Kajina i Abela.

Ne kažem, da su Don Kihot i Sančo iz jednog istog izvora, jer ne postoje suprotnosti izmedju njih, a Don Kihot je — kako sam ja, uostalom, dovoljno dokazao u »Životu Don Kihota i Sanča« — bio sančopančevski, kao što je i Sančo Panča bio kihotski nastrojen.

Možda postoji netko, koji bi mi ipak mogao primijetiti, da Don Kihot i Sančo u mom djelu nisu nimalo slični Cervantesu, ali ja to i sâm previše dobro znam. Ja čak smatram, da Don Kihot i Sančo nisu moji, već su svojina svih onih, koji ih sami stvaraju.

Ili bolje: oni su svojina njih samih, a mi smo, dok ih promatramo i stvaramo, njihova svojina. A ja ne znam, da li je moj Don Kihot različit od Cervantesova ili ako je jedan isti, to sam onda ja u njegovoj duši otkrio dubine, koje Cervantes, koji nam ga je prvi otkrio, nije uspio da otkrije. Jer ja sam, izmedju ostaloga, sasvim siguran, da Cervantes nije dovoljno držao važnim sve ono, što je u snu Viteza turobnog izgleda htjela da znači ona opasna i ta-

janstvena ljubav Aldoncom Lorenco. Niti je Cervantes posvema prodr'o u kihotizam Sančo Panse.

Konačno, svaki ljudski čovjek nosi u sebi sedam kreposti i sedam oprečnih grijeha; i pomoću ovih može da stvori svakovrsne protagoniste.

Oni nesretnici, koji se boje tragedije, one sjene od ljudi, koje čitaju knjige, da ne vide istinu ili da ubiju vrijeme — uvjereni da ubijaju vječnost — kad se u kakvoj tragediji ili u kakvoj komediji, u kakvom romanu ili kakvoj noveli sretnu s jednim čovjekom (sa ništa manje nego čitavim čovjekom) ili s jednom ženom (sa ništa manje nego jednom ženom), pitaju se: otkuda je, zaboga, ovaj autor izvukao ove krparije? Na to zaslužuje da mu se odgovori samo ovo: »Iz tebe, pouzdano, nisam!« A kako ga nisam izvukao iz njega, iz svagdašnjeg i sutonskog čovjeka, to je izlišno, da mu se bilo šta objašnjava, kad ga on i onako ne poznaje, niti priznaje za čovjeka. Ili je čak kadar, da ga nazove simbolom ili alegorijom.

A ovaj moj svagdašnji i prividni sadržaj, ovo, što izlazi iz tragedije, to nije nikako moj »san jedne sjene«, kako je Pindar izvolio da nazove čovjeka. U najbolju ruku, to bi mogla da bude »sjena sna«, kao što je kazao Tasso. Jer onaj naime, koji je san sjene i koji je svijestan o tome, on trpi u tome, pa htio on da bude ili htio da ne bude, on će svejedno biti tragično lice, kadro da u samom sebi stvori tragična ili komična lica, kao što će takodjer moći do postane i autor novele. I da reknem, u jednu riječ: on je pjesnik i zato baš on i uspijeva, da uživa u jednom romanu ili noveli, koje su zapravo poema.

VI.

Je li jasno?

Borba, da učinimo jasnijima svoja vlastita stvorenja, jest, konačno, druga tragedija.

Eto, zašto je i ovaj prolog sâm po sebi zasebna novela. To je zapravo novela mojih novela, roman mojih romana, od »M i r a u r a t u«, »L j u b a v i i P e d a g o g i j e« pa do mojih priča — koje su takodjer romani i novele — preko »M a g l e« i »A b e l S a n c h e z a« (najtragičnije od svih mojih novela), pa sve do »T r i j u u z o r i t i h n o v e l a«, koje evo sada, čitatelju, imaš da pročitaš, ako ti možda ovaj prolog nije oduzeo svaku volju, da ih pročitaš.

Razmisli se, dakle, čitatelju, zašto ja zovem ove novele »uzoritima«. Daj, Bože, da one, uistinu, nekoga pouče!

Znam, da u Španiji danas konsumiraju novele i romane jedino žene. Ili bolje: ne žene, već gospodje i gospodjice. I znam, da ove gospodje i gospodjice vole najviše one romane i novele, koje im savjetuju ispovjednici, kao i one, koje im se zabranjuju. Ili mekušaste, mliječne i medenaste slatkiše ili pornografski plod, koji zaudara po gnilježu. Nije istina, da one bježe od onoga, što ih nagoni na mišljenje, već bježe od onoga, što ih sili, da se ganu. Osim ako se ne radi o onom ganuću, koje ih zanosi na — —

Ali bolje je, da se o tome ne govori!

Ove gospodje ili gospodjice prelaze u ekstazu pred odijelom, izloženim na manikenu, ako je odijelo po modi, ili pred nuditetom ili seminuditetom; ali se čiste, plemenite i otvorene golotinje gnušaju i odbijaju. Ove gospodje ili gospodjice naročito ne vole golotinju duše.

I neka kroči tako i napreduje naša noveljerska književnost!

Književnost . . . jest . . . književnost! I ništa drugo nego književnost. Kao svaki drugi predmet, književnost je takodjer podvrgnuta zakonu ponude ili potražnje, izvozu ili uvozu i carinskom i poreznom registru.

Evo vam dakle, čitatelji i čitateljice, gospodo, gospodje i gospodjice, ove tri uzorite novele, koje će, iako se čini, da njihovi junaci žive osamljeni i nepoznati, ipak živjeti. Ja pouzdano znam, da će one živjeti! Za to sam čak toliko siguran, koliko i za to, da ću i ja živjeti. Kako? Kada? Kuda? To sam Bog sveti zna.

NIŠTA MANJE NEGO ČITAV ČOVJEK

Po čitavoj pokrajini, koja je okruživala stari grad Renadu, govorilo se o ljepotici Juliji, kao da je ona bila službena ljepota ili jedan od živih i svježih arhitektonskih spomenika prestolnice.

Neki su čak govorili:

— Idem u Renadu, da vidim katedralu i Juliju Yanez... Ali se u očima te ljepotice opažalo kao neko predosjećanje na tragediju. Njena ljepota i njezin stas mučili su sve one, koji su je gledali. Starci su se neobično žalostili, kad je ona, prolazeći pokraj njih, privlačila pogled sviju. A mladići su te noći s teškom mukom uspijevali da usnu.

Usprkos toga, što je Julija bila svijesna o svojoj moći, ona je ipak osjećala, da ju tišti sudbonosna budućnost. Činilo joj se, kao da joj neki neodredjeni glas iz najveće dubine njene podsvijesti govori: »Tvoja će te ljepota upropastiti«. I da ne bi više čula taj glas, ona je nastojala da se rastrese.

Otac ove regionalne ljepotice, Don Viktor Yanez, bio je čovjek vrlo sumnjivog značaja i sve je nade za svoje ekonomsko otkupljenje polagao u svoju kćer. Kao poslovni agent, izgubio je gotovo sve svoje imanje na apsurdne spekulacije. A kao posljednji posao i sidro spasa preostajala mu je još samo ta kći.

Imao je još jedno dijete, koje je bilo muško, ali ono nije nikako davalo glasa o sebi.

— Preostaje nam jedina Julija, — govorio je vrlo često svojoj ženi, — i naša i njena budućnost leži u njoj. Sve zavisi od toga, kako će se ona udati

ili kako ćemo je mi udati. Ako počini kakovu glupost, kao što se i nadam da će je počiniti, onda smo propali.

— A šta to znači: počiniti glupost?

— Ti uvijek tako, po svom starom običaju! Ali draga Anakleto, čini se, da zdrav razum nije tvoje najbolje svojstvo!

— Ah, mili moj, ja ne mogu ni naslutiti, što bi to mogla učiniti? Mi svi iščekujemo od tebe, koji jedini medju nama imaš malo pameti, da nam riješiš tu zagonetku.

— Već sam ti sto puta govorio, da u prvom redu moramo paziti, što radi. Zato treba da svakud ideš za njom i da onemogućiš svako glupo upoznavanje, u kojemu gotovo sve djevojke iz Renade izgube vrijeme, čast, pa čak i zdravlje. Ne ću nikako, da se skupljaju ljudi pred kapijom, ni da se šeću pod prozorima. Hoću da prestane sa zaručnicima-djacima!

— Pa što da radim?

— Što da radiš! Moraš joj objasniti, da blagostanje svih nas, i tebe i mene, zavisi jedino od nje. I ne samo blagostanje, već i naša čast... Razumiješ li? I naša čast!...

— Razumijem.

— Ne, ne razumiješ! Shvati me: čast porodice zavisit će od njene udaje. Ti imaš, da učiniš sve, da dodje do dobre udaje!

— Jadna moja kćeri!

— Zašto jadna? Treba da djevojka već jedanput prekine s tim apsurdnim zarukama i blesastim romanima, koje neprestano čita... Te joj knjige pune glavu samo dimom!

— Pa šta ja mogu u tome da učinim?

— Treba da budeš oprezna i svijesna, što Julija stvarno posjeduje u svojoj ljepoti, pa kad se pruži zgodna prilika, da te njene odlike korisno izrabiš.

— No ti znaš, da sam ja, kad sam bila u njenim godinama...

— Anakleto, ostavi se toga i ne govori gluposti! Kad god otvoriš usta, ispadaju same bestijalnosti! Kad si ti bila u njenim godinama... i kad sam te ja upoznao...

— Da, na moju veliku žalost!...

Kći Julija, koja je poznavala svu nečistoću očevih kombinacija, strašno je trpjela.

— Hoće da me proda pod svaku cijenu, — govorila je, — da spasi svoje kompromitirane poslove i da se možda oslobodi tamnice.

Tako je i bilo.

Iz instinktivne potrebe da se opre, prihvatila je prve zaruke.

— Ali, zaboga, kćeri moja! — govorila joj je majka. — Već znam, šta će se iz toga izleći. Opazila sam, da se oko kuće klatari jedna skitnica, koji ti je davao neke znakove... Osim toga znam pouzdano, da si primila jedno pismo, na koje si čak i odgovorila...

— A šta mogu drugo da učinim? Zar da živim, kao ropkinja u tamnici, dok se na pragu naše kuće ne pojavi sultan, kome će me otac prodati?

— Ne govori tako, kćeri moja!

— Zar ja ne mogu imati zaručnika, kao što ga imaju i druge?

— Možeš, kćeri moja, ali samo neka taj zaručnik bude ozbiljan!

— A kako bih mogla doznati, da li je ozbiljan ili nije? Glavno je kod svega toga, da se započne... Da se mladi ljudi uzmognu voljeti, treba da se najprije upoznadu.

— Voljeti se... Voljeti!

— Zar ja doista moram čekati kupca?

— S tobom se ne može govoriti kao ni s tvojim ocem. Takva je porodica Yaneza! Proklet onaj dan, kad sam za njega pošla!

— Vidiš, ja ne bih nikako htjela, da kao i ti, proklinjem »onaj dan«.

Nato je majka pustila kćerku samu, a djevojka je silazila u podrum, da se kroz jedan skriveni prozor razgovara sa svojim zaručnikom.

»Kad bi nas moj otac zatekao ovako« — mislila je u sebi, — »mogao bi da počini kakvu bestijalnu gestu! No možda bi to bila prava sreća? Samo na taj način doznalo bi se, da sam ja uistinu žrtva i da se sa mnom i s mojom budućnosti prave prljave spekulacije!«

Još je više prislonila žaluzije i na onom prvom susretu s Henrikom, mladim dandy-em, u travi Renade, ispričala mu svu moralnu bijedu svoje kuće. Tražila je od njega, da je oslobodi. Ali Henrik, iako je bio u nju zaljubljen, osjetio je odmah, da se sav njegov unutrašnji žar gasi.

»Ovoj se djevojci«, — mislio je, — »svidja tragičnost. Zacijelo čita sentimentalne romane«. — Njemu je imponiralo, da čitava Renada govori o tom, kako on jedini ima pristup do Julijina prozora. A kad je bio posve siguran, da je svijet dobro informiran o njegovoj avanturi, nastojao je, da nadje izliku, kako bi se čim prije oslobodio i riješio svojih obećanja.

I nije dugo čekao.

Jednog jutra Julija sidje u podrum, sva uznemirena i s očima, još uvijek crvenima od plača.

— Mili moj, ja nikako ne mogu više ostati ovdje i podnositi to, što podnosim. Moja je porodica pakao. Ne znam, kako je moj otac doznao za naš odnos, pa je upravo pobjesnio. Pomisli, da me je sinoć, kad sam se usudila braniti, gotovo htio ubiti!

— Barbar!

— Ali ti još i ne znaš sve. Još je kazao, da će s tobom osobno obračunati!

— Neka samo dodje! — odgovori Henrik. — Još bi trebalo samo to.

A u sebi je kazao: »Sad je vrijeme, da sve prekinem. Kad onaj medvjed opazi, da mu netko odnosi jedino njegovo blago, mogao bi da počini koješta. A kako ja ne ću da upadnem u mrežu . . .«

— Voliš li me uistinu? — pitala je Julija Henrika.

— Kakvo pitanje!

— Odgovori. Da li me voliš?

— Sa svom dušom i svim tijelom svojim, draga.

— Doista?

— Kako te ne bih volio!

— Jesi li spreman na sve za mene?

— Na sve!

— Onda me odnesi, ukradi! Pobjeći ćemo. Samo daleko, daleko, gdje nas moj otac ne može stići.

— Ali umiri se, drago dijete!

— Ukradi me! Ako me ljubiš, onda me ukradi! Ukradi mom ocu jedino blago i spriječi ga, da me proda! Hoću da budem ukradena! Ukradi me!

I stvoriše osnovu za bijeg.

Ali sutradan u doba, koje je bilo utvrdjeno za bijeg, Julija, koja je bila spremila svu svoju prtljagu, čekala je u kočiji uzalud Henrika. Henriku ni spomena . . . »Besramnik! Više nego besramnik! Kukavica, i gori od kukavice!« — cičala je Julija, dok se u strašnom bijesu bacala po krevetu i grizla jastuke. — »I još mi je pričao o tome, kako me ljubi! Ne, nije on ljubio mene, već samo moju ljepotu! A možda ni to? Samo je htio, da se pohvali pred čitavom Renadom, kako sam ga ja, Julija Yanez — ja, baš ja! — prihvatila za zaručnika. A sad će se naokolo banit, kako sam mu ja predložila da pobjegnemo! Bezobraznik! Bezobraznik! Bezobraznik! bezobraznik, kao i moj otac! Razbojnik kao najgori čovjek!«

I zapade u najteže očajanje.

— Vidim, kćeri moja, — govorila joj je majka, — da se sve, Bogu hvala, svršilo. Poslušaj sad moj

savjet. Tvoj otac nema sasvim krivo. Ako nastaviš ovako, potpuno ćeš se diskreditirati!

— Ako nastavim, kako?

— Tako da prihvaćaš prvoga, koji ti dolazi. Govorit će se o tebi, kao o lakoj ženi, koja se vrlo lako podaje ljubavi...

— Pa tim bolje, majko! Tako će me mladići više tražiti. Naročito, ako ne izgubim ono, što mi je Bog dao.

— Ah, kćeri moja, s tobom se nikako ne može izaći na kraj! Ti si upravo kao i tvoj otac!

I doista Julija se, kratko vrijeme iza toga, upustila u razgovore i s drugim pretendentom, kome je izvoljela saopćiti iste pouzdane izjave, koje je u svoje doba učinila i Henriku.

Ali je Petar imao srce malo tvrdje od Henrika. Gotovo istim riječima predložila je ona Petru, da pobjegnu.

— Ja se tome ne protivim, — odgovorio je Petar. — Pomisli samo, kako bih bio sretan! Ali kad pobjegnemo, šta ćemo onda, kuda ćemo i od čega ćemo živjeti!

— To će doći samo od sebe!

— Ne će. Treba prije dobro promisliti. Sada, u prilikama, u kojima se nalazim, ja te ne mogu izdržavati. U moju nas kuću ne će primiti. A šta se tiče tvoga oca, znaš i sama!... Dakle, odgovori: šta ćemo raditi, kad pobjegnemo?

— Ne mislimo na ono, što će doći kasnije!

— Ali šta može doći kasnije?

— Ti gubiš srčanost!

— Pitam te: šta ćemo onda?

— Ako baš hoćeš, ubit ćemo se!

— Zaboga, Julijo, ti si poludjela!

— Jesam. Poludjela sam od očaja, poludjela od gnušanja, od gadjenja nad ovim ocem, koji hoće da me proda... Ah, da samo i ti poludiš od ljubavi i od zanosa za mnom! Onda bi se zajedno sa mnom ubio.

— Ali pomisli, Julijo! Ti tražiš od mene, da toliko poludim od ljubavi za tobom, da se radi tebe još i ubijem. A ne kažeš, da se ti misliš ubiti od ljubavi za mnom... Ne! Ti se želiš ubiti skupa sa mnom zato, što te u očaj dovode tvoj otac i tvoja kuća! Ali to, draga prijateljice moja, nije ista stvar!

— Kako samo dobro govoriš! Kao da ne znaš, da se u ljubavi ne raspravlja!

I ovaj se odnos prekinuo. A Julija je govorila: »Ni Petar me ne voli. Svi se oni zaljube u moju ljepotu, ali nitko u mene«. I plakala je gorko.

— Vidiš li, kćeri moja? — mrmljala je majka. — Ovo je drugi, koji odlazi.

— Pa otići će ih još stotina! Možda i više od stotine, dok ne naidjem na pravog, koji će me uistinu zavoljeti i osloboditi od sviju vas! Hoćete da me prodate!

— To kaži svom ocu!

Gospodja Anakleta se povuče u svoju sobu, da se tamo isplače.

— Čuj me, kćeri moja, — rekao joj je napokon otac, — zatvarao sam oči nad svim tvojim dosadašnjim ljubavima i nisam se latio onih mjera, kojih sam se trebao latiti, ali odsada ne ću ni na koji način više da trpim ove gluposti. Ja te, dakle, obavještavam...

— Pa nije još sve svršeno! — viknula je kći tonom gorke flegme, tražeći očima od oca izazov.

— Što je? — viknuo je on, prijeteći se.

— Imam već drugog zaručnika.

— Drugog? A koji je to?

— Tko? Zar ne naslućuješ?

— Nemoj se šaliti! Govori i ne tjeraj me, da izgubim strpljenje!

— Nitko drugi nego Don Albert Menendez de Cabueringa.

— Kakvo barbarstvo! — dobaci majka.

Don Viktor poblijedi. Don Albert Menendez de Cabueringa bio je vrlo bogat posjednik, kapriciozan sa ženama, sa kojima je — samo da ih pridobije — znao utrošiti čitavo blago. Povrh toga bio je već oženjen i rastavljen od žene.

S njim su rodile već dvije žene, a on ih otpustio od sebe, odredivši im bogat miraz.

— Šta veliš na to, oče? Šutiš?

— Mislim, da si luda!

— Ne, nisam luda, niti je to neka utvara! On upravo sada obilazi našu kuću. Hoćeš li, da mu kažem, da se s tobom sporazumije?

— Ja odlazim, jer vidim, da će danas sve stvari poći zlim putem.

Otac nato izadje.

— Kažem vam, majko, da se ocu ove zaruke svidjaju i da je kadar prodati me Don Albertu.

— Ali, kćeri moja! — plakala je majka.

Volja se jadne djevojke lomila. Sada je već shvaćala, da bi i prodaja mogla biti njeno spasenje. Glavno je u svemu bilo to, da je ona morala izaći iz one kuće i makar kako otići od oca.

* * *

U to je vrijeme neki Indijanac, neki Aleksandar Gomez, kupio u blizini Renade pašnjak, i to najveći i najbogatiji, što se uopće mogao zamisliti. Nitko nije stvarno znao, otkud je taj čovjek dolazio i kakvo mu je poreklo. Nitko ga nikada nije čuo govoriti o njegovim roditeljima, o njegovim rodjacima, njegovoj zemlji i djetinjstvu. Tek se znalo, da su ga roditelji, dok je još bio dijete, odveli najprije na Kubu, a zatim u Meksiko, gdje je, a da se nije znalo kako, stekao silno blago. (Govorilo se o milijunima). Znalo se i to, da se poslije dvadeset i četvrte godine vratio u Španiju, odlučivši da ondje konačno i ostane. Govorilo se, da je udovac i bez djece. Na ovom njegovom bogatstvu pučka je fantazija isplela silu legendarnih priča. Tko ga je poznavao, tvrdio

je, da je bio vrlo ambiciozan čovjek, velikih osnova, žilav, radin i neprestano usredotočen u sama sebe. Osim toga je volio isticati i svoje plebejstvo.

— S novcem čovjek može da stigne, kuda god hoće, — običavao je govoriti.

— Ali ne uvijek, — odgovarali su mu, — i ne svi.

— Svi ne, ali oni, koji umiju da rade. Razumljivo je, da je jedan od onih gospodičića, grofova ili vojvoda, makar koliko milijuna naslijedio, ne može postići ništa. Ali ja? Ja, koji sam umio da svojim rukama saberem milijune? Ja? Ovim svojim šapama!

Trebalo ga je samo čuti, kako je izgovarao svoju markantnu riječ: »Ja«. U toj je ličnoj afirmaciji ležao čitav čovjek.

— Sve, što sam htio da pokušam, pošlo mi je za rukom, pa da hoću, mogao bih da budem i ministar! Ali nije to stvar za mene!

* * *

Jednog su dana Aleksandru Gomezu govorili o Juliji, toj monumentalnoj ljepoti Renade.

— Moram vidjeti tu ljepotu, — kazao je on, a čim ju je vidio, rekao je: »Ona mora biti moja!«

— Znaš li, tata, — reče Julija svome ocu, — da već duže vremena onaj glasoviti Aleksandar Gomez govori mnogo o meni. Znaš li? To je onaj, koji je kupio Carbajedo...

— Znam, znam.

— A znaš li, da me i on obilazi?

— Julijo, ti se valjda šališ?

— Ne, nisam raspoložena na šale. Taj mi se gospodin vrti oko kuće.

— I opet velim, da se samo šališ.

— Hoćeš li, dakle, da vidiš njegovo pismo?

Pri tome izvuče iz njedara zgužvan papir i rastvori ga pred očevim očima.

— Pa šta veliš na to? — zapita ju otac, kad je pročitao pismo.

— Kazat ću mu naprosto, da dodje k tebi i da s tobom ugovori cijenu!

Don Viktor srdito pogleda kćerku i izadje iz sobe, ne rekavši ni riječi.

Tako su prolazili dani tužnog ćutanja i muklog gnjeva. Julija je svom novom pretendentu odgovorila pismom, punim sarkazma i prezira. Odmah je dobila odgovor ispisan čvrstom rukom, a u velikim, uglastim i vrlo spontanim pismenima: »*Vi ćete ipak konačno biti moja. Aleksandru Gomezu polazi za rukom sve, što zamisli*«.

Čim je Julija pročitala ovu kratku poslanicu, pomislila je: »Ovo je pravi muškarac! Hoće li on biti moj spasitelj. Ili ću ja biti njegova spasiteljica?«

Nekoliko dana kasnije Don Viktor pozva pred sebe svoju kćer i zatvori se s njom u sobi. Oči su mu bile zalivene suzama. Na koljenima ju je molio:

— Kćeri moja, od tvoje odluke zavisi i naša budućnost i moja čast. Ako ne prihvatiš Aleksandra, ja za kratko vrijeme ne ću moći da otklonim našu propast. Stojim pred — —

— Nemoj mi tako govoriti!

— Ne ću više moći pokrivati svoje dugove. Rok svih mojih mjenica ističe i ja ću, uistinu, završiti u tamnici. Do danas sam mogao odolijevati tvojom pomoću, oslanjajući se na tvoje čisto i nezaprljano ime. Da, Julijo, tvoja je ljepota bila jedina moja obrana... Svi su te sažaljevali i govorili: Jadna kći!

— A ako prihvatim?

— Ako prihvatiš, kazat ću ti cijelu istinu. On znade za moju tragičnu situaciju, pa ako sam još na slobodi i ako uopće dišem, to sve dugujem jedino njemu. On je isplatio sve moje dugove i spasio me...

— Ne govori mi više! A sada?

— Zavisim od njega, kao što i svi mi zavisimo od njega. Živim na račun njegova džepa. Pa i ti, kćeri moja, od njega živiš!

— Već si me, dakle, prodao?

— On nas je sve skupa kupio.

— Dakle: htjela ja ili ne htjela, već sam njegova?

— Ne. On je plemenit. On to ne traži, niti išta od nas zahtijeva!

— Uistinu je plemenit!

— Julijo!

— Razumjela sam sve. Reci mu, dakle, što se mene tiče, može da dodje, kad ga je volja. — Ali odmah nakon ovih riječi, Juliju spopadne strašna drhtavica... Tko je izgovorio ove njezine riječi? Da li doista ona? Ne. Bila je to neka druga žena; demon neki, koji je živio u njoj, i koji ju je osudjivao i gurao.

— Hvala ti, kćeri moja, hvala!

Otac se digne, da poljubi svoju kćer, ali ga ona odbije grubo, povikavši:

— Ne, ne ću te! Ti me sramotiš!

— Ali, kćeri moja!

— Potrči, da izljubiš svoje papire. Ili bolje: prah ispred onih, koji bi te bacili u tamnicu.

* * *

— Nisam li vam rekao, Julijo, da Aleksandar Gomez mora postići sve, što zaželi? I još meni hoće da govore o nekim stvarima? Meni?

To su bile prve riječi, kojima se mladi i moćni Indijanac predstavio kćeri Don Viktora, u njenoj kući. Djevojka je uz ove riječi zadrhtala, osjetivši se prvi put pred pravim muškarcem. A taj muškarac prikazivao se skroman i manje neotesan, nego što je ona očekivala.

Kod trećeg posjeta roditelji su ih ostavili same.

Julija je drhtala. Aleksandar nije govorio. Njeno drhtanje i njegovo ćutanje trajali su nekoliko časaka.

— Čini mi se, Julijo, da je vama zlo, — promrmlja Aleksandar.

— Ne, naprotiv, dobro mi je!
— Pa zašto onda treperite?
— Možda mi je hladno.
— Ne, vas je strah.
— Strah? A od koga bi me bilo strah?
— Od mene!
— Zašto bih se trebala vas bojati?
— Ne znam, ali me se bojite.

Strah se obrati u veliki plač. Julija je očajno i iz svega srca plakala. Upravo se davila u jecajima. Gubila je dah i svijest.

— Šta, zar sam ja neki medvjed? — mrmljao je Aleksandar.

— Prodali su me, prodali! Napravili su od moje ljepote trgovinu! Prodali su me!

— A tko to kaže?

— Ja! Ali ja, gospodine, ipak ne ću biti vaša! Ili možda samo mrtva!

— Bit ćeš moja i voljet ćeš me... Zar ti da m e n e ne ćeš ljubiti? No to bih još trebao!

Takova je iskra vatre vrcala iz onog »mene«, da se odjedanput Julijin plač smirio, a srce joj prestalo tući.

Pogledala je čovjeka, dok joj je neki glas govorio:

»To je pravi muškarac!«

— Možete raditi sa mnom, što vas je volja...

— Što si htjela time da rekneš? — zapita on, govoreći joj postojano »ti«.

— Ne znam, što govorim...

— Ti znaš, da bih mogao s tobom raditi, što me je volja!

— Možete.

— Što god zaželim? (i taj je »zaželim« bio imperatorski izrečen). Dobro dakle: — hoću da te učinim svojom ženom!

Julija krikne. Njene velike i lijepe oči gledale su sa začudjenjem čovjeka, koji se smješkao i govorio:

— Imat ću najljepšu ženu u Španiji... A što si ti mislila?

— Ja sam mislila... mislila sam, da...

Julija ponovo zaplače daveći se u suzama.

Ali u taj čas dvije se usne priljubiše uz njezine i neki je glas šaputao djevojci: »Da, ti si moja žena... moja... moja... moja zakonita žena! Zakon će potvrditi moju volju! Ili moja volja zakon!«

— Da, tvoja sam!

Ona se predala, i tako je bilo pripremljeno vjenčanje.

* * *

Što je bilo u tom surovom i hermetski tajanstvenom čovjeku, koji ju je strašio, a ipak privlačio? A što je bilo najgore i najstrašnije: on joj je silom nametao neku neobičnu i čudnovatu ljubav. Julija je, naime, osjećala, da ne voli tog avanturista i skitnicu, koji se tako na očigled čitavog svijeta hvalio, da je pomoću svojih briljantnih milijuna kupio najljepšu djevojku Španije, ali je ona, i protiv svoje volje, osjećala u sebi potrebu, da se preda i da se podvrgne. Svakako se zaljubila u njega!

Julijina je ljubav bila nalik na ljubav, koja ima da se zažari u srcu ropkinje prema svom gospodaru, kupcu. Ali Aleksandar je nije kupio, nego ju je osvojio!

»Da li me on«, — govorila je Julija u sebi, — »uistinu ljubi? Zar on ljubi baš mene, kako kaže? I kako samo kaže! Kako on izgovara onaj svoj »ja«! Tko zna, da li me voli ili samo hoće da se pohvali mojom ljepotom? Tko zna, možda sam ja za njega samo neko vrlo rijetko i plemenito pokućtvo? Je li on uistinu zaljubljen u moju osobu? Zar mu ne će brzo dojaditi moja ljepota?... Na svaki način, (tješila se) on će postati moj muž, a ja ću konačno ipak izaći iz ove proklete kuće i osloboditi svoga oca. Jer otac ne će nikako poći sa mnom. Doznačit

ćemo mu mjesečnu penziju, a on neka se i dalje svadja s mojom majkom i vara služavke. Osujetit ćemo, da izvede još kakvu prevaru, a ja ću biti bogata, neizmjerno bogata«.

A ipak ju sve to nije zadovoljavalo. Julija je znala, da joj zavide gradjanke Renade, koje su sve govorkale o njenoj ludoj sreći, ističući, da joj je ljepota dala ono, što je trebala da joj dade. A da li ju je onaj čovjek doista ljubio?

»Morat ću da osvojim njegovu ljubav«, — govorila je Julija. — »Hoću da me on uistinu zavoli. Ne mogu da budem njegova žena, ako me on doista ne zavoli. Inače bi to značilo, da me je zbilja kupio, kad me ne bi volio. A da li ja njega uistinu volim?« — Ovo ju je pitanje vrlo često salijetalo, dok je neki nepoznati glas ozvanjao na dnu njene nutrašnjosti i govorio: »Ovo je pravi muškarac!« Svaki put, kad god bi Aleksandar izustio onaj svoj »ja«, ona bi mahom zadrhtala. Tresla se od ljubavi, iako je držala, da je to neki drugi osjećaj, koji ona nije poznavala.

* * *

Vjenčali su se i pošli da žive u Madridu. Aleksandrove relacije i prijateljstva bila su bezbrojna, ali neobična. Za većinu onih, koji su pohadjali njenu kuću, premda su bili u prvom redu aristokrati, Julija je imala impresiju, da su svi zaduženi kod njena muža i da oni svi po redu zavise od njega. Za Aleksandra se, naime, znalo, da pozajmljuje novac uz velike i osigurane garancije. Unatoč toga, ona ipak nije ništa znala o muževljevim poslovima, niti je uopće ikada o tome s njim govorila.

Ništa joj nije trebalo. Mogla je da zadovolji sve svoje, pa i najsitnije kaprice, ali joj je ipak nešto trebalo.

Nije joj trebala ljubav toga čovjeka, za koga je osjećala, da ju je podjarmio i učarao. Ona je od njega tražila samo stalnost njegove ljubavi. Mučilo

ju je gotovo uvijek pitanje: »Voli li me ili ne voli? On me obasipa svojom brižljivošću i pažnjom. Postupa sa mnom s najvećim poštovanjem. Okružava me svime, čim se okružava maleno i hirovito dijete. Vrlo često me zagrli i pomiluje. A da li me ljubi?. Bilo je izlišno i pokušati da se govori o ljubavi i o ljubavnom osjećanju s tim čovjekom.

— Samo glupani govore o tim stvarima, — odgovarao je Aleksandar. — »Draga«, »zlato moje«, »ljubavi moja«, »lijepa moja«, — sve su to riječi, koje ne mogu da predju preko mojih usana! Zar ja da uzimam u usta svoja takve riječi? Pa to su priče iz romana. Vrlo mi je dobro poznato, da si naročito voljela čitati romane . . .

— Pa i sada ih volim.

— Čitaj, koliko te je volja. Ako baš hoćeš, sagradit ću dolje u vrtu paviljon za biblioteku i nabavit ću ti sve romane, koji su napisani od Adamovih vremena do danas.

— Šta ti pada na pamet!

Aleksandar se oblačio vrlo jednostavno, a često i nehajno. Nije on to činio, da bi se naročito istakao, već jedino zato, što je volio da se prikazuje plebejcem. Neprestana promjena odijela za njega je bila muka, a najviše je volio odijela, koja je duže vremena nosio. I svaki put, kad god je oblačio koje novo odijelo, nastojao je, da se očešava uz zidove, samo da bi ostarjelo . . . Naprotiv, uporito je stajao na tome, da se njegova žena oblači sa mnogo elegancije, jer je volio, da se njena ljepota ističe. Nije odavao nikakove nevoljkosti kod isplaćivanja ženinih računa. Upravo su mu najmiliji računi bili oni, koje je isplaćivao modisticama i krojačicama njegove Julije.

Volio je neobično, da je ima pokraj sebe, da bi se tako opazila razlika u njihovu odijevanju. Bio je presretan, kad je vidio, da se na ulici zaustavlja svijet i promatra njegovu ženu. A da li je ona svojom naročitom zavodljivošću izazivala one poglede,

on to nije nikako opažao ili je barem hinio, da ih ne opaža.

Činilo se, kao da je čitavom onom svijetu, koji ga je gledao, govorio: »Ah, mili vam se! To mi je drago! Ali ovo je moja roba. Samo moja. I zato možete svi redom lipsati od bijesa!« A žena, koja je naslućivala ovaj njegov osjećaj, govorila je: »Ljubi li me ili ne ljubi ovaj čovjek?« Jer kad god je mislila na njega, neprestano je vidjela ovog »čovjeka«, »svoga muža«. Malo pomalo stvarala se tako u njoj duša haremske ropkinje, iako je ona sama ostajala uvijek jedina ropkinja u njegovom haremu.

Izmedju njih dvoje nije bilo nikakve dublje intimnosti. Julija se nije ništa zanimala za ono, što je interesiralo njenog gospodina muža. Ali se ipak katkada usudila da postavi poneko pitanje o njegovu poreklu i o njegovoj porodici.

— Porodica? — odgovorio je Aleksandar. — Ja nemam porodice izvan tebe, niti se uopće za to brinem. Moja porodica sam ja, ja i ti, koja si moja!

— Ali tvoji roditelji!

— Ne brini se za to, kao da ih nikada nisam ni imao. Moja se porodica počinje sa mnom. Ja sam se sam stvorio!

— Htjela bih, Aleksandre, da te upitam još o nekoj stvari, ali mi ponestaje srčanosti.

— Zašto bi ti ponestalo srčanosti? Zar misliš, da bih te ja pojeo? Zar sam se ikada uvrijedio na tvoja pitanja?

— Ne, ne mogu se potužiti, ali — —

— Prekinimo, dakle. Odluči se i pitaj!

— Ne, ne ću.

— Pitaj me!

Rekao je to takovim glasom i tako oštrom zapovijedi, da je Julija sva drhćući, (a bilo je u nje, u isto vrijeme, i straha i ljubavi, kao i u ropkinje favoritke) uzdahnula:

— Kaži mi, Aleksandre, jesi li ti udovac?

Aleksandrovo se čelo lagano namršti, kao neprimjetljiva sjenka. On odgovori:

— Da, udovac sam.

— A tvoja prva žena?

— Zar su ti nešto o njoj govorili?

— Nisu, ali...

— Odgovori. Nešto su ti o tome pričali?

— Pa dobro, jesu. Čula sam, gdje o tome nešto govore.

— A jesi li povjerovala?

— Ne, nisam.

— Pa, dakako. Tko me ljubi, kao što ti mene ljubiš, i tko je sav moj, kao što si ti moja, taj ne može vjerovati u kojekakove priče.

— Razumije se, da te ljubim, — doda Julija u nadi, da će time izazvati priznanje njegove ljubavi.

— Dobro. Već sam ti kazao, da mi se ni najmanje ne mile ove sentimentalne fraze. Što se ženama manje kazuje, da ih čovjek voli, to je bolje!

Poslije kratke stanke, nastavio je:

— Kazali su ti, da sam se oženio u Meksiku, dok sam još bio dijete i to ženom, koja je bila neobično bogata i starija od mene: nekom starom milijunarkom. Je li istina? Kazali su ti još i to, da sam tu ženu prisilio, da me učini svojim baštinikom i da sam je onda ubio. Nisu li ti i to kazali?

— Da, to su mi kazali.

— A jesi li povjerovala?

— Ne, ponavljam ti, da nisam ništa vjerovala. Ne mogu nikako pomisliti, da bi ti mogao ubiti svoju zakonitu ženu.

— Vidim, da si razboritija, nego što sam mislio. Kako sam mogao ubiti svoju ženu, ako je ona bila *moja stvar?*

Zašto je Julija uz ove riječi zadrhtala od straha? Ona nije bila svijesna o tom strahu, ali riječ »stvar«, izgovorena od njega u vezi s njegovom prvom ženom, bila je svakako razlog tome.

— Bila bi prava glupost, da sam to učinio! Šta sam imao da baštinim, kad sam ja uživao od njenog blagostanja, kao što i sada uživam! Ubiti rodjenu ženu? Nema tih razloga, koji bi mogli da opravdaju ubijstvo vlastite žene!

— A ipak je bilo muževa, koji su ubili svoju ženu, — pokušala je da doda Julija.

— Zašto?

— Iz ljubomore ili zato, što su bili prevareni.

— Ah! Ah! Ljubomora je stvar glupanâ. Samo glupani mogu biti ljubomorni, jer samo njih žene mogu da prevare. Ali mene? Mene? Ja ne mogu da budem prevaren od svoje žene. Nije se usudila da me prevari ona, pa ne ćeš ni ti!

— Ne govori, zaboga, o tim stvarima! Radije predjimo na drugi razgovor!

— Zašto?

— Teško mi je, kad te čujem, da tako govoriš! Kao da je meni kroz pamet ili kroz san prošla misao, da te prevarim...

— Znam. Vrlo dobro znam, a da mi to i ne kažeš! Ti me ne ćeš nikada prevariti.

— Nikada!

— I to zato, što me ne možeš prevariti. Mene! Zar da mene moja žena prevari? To je nemoguće! A što se tiče moje prve žene, ona je, kako sam ti već kazao, umrla od naravne bolesti, a ja je nisam ubio.

Bio je to rijedak i gotovo jedini slučaj, da je Aleksandar podulje razgovarao sa svojom ženom. Ali Julija je ostala sva u drhtaju i u stravi. Neprestano se grizla pitanjima: — »Voli li me ili ne voli ovaj čovjek!«

Jadna Julija! Novo je ognjište bilo isto toliko strašno, kao i očevo. Bila je slobodna, apsolutno slobodna. Mogla je raditi, što god joj se svidjelo. Mogla je izlaziti, vraćati se, primati svoje prijateljice, pa čak i svoje prijatelje. Ali ipak nikad nije saznala, da li je njen gospodar uistinu voli.

Nesigurnost ju je u ljubavi toga čovjeka držala kao utamničenu u sjajnoj i svijetloj ćeliji, zatvorenih vrata.

Ali kad je razabrala, da je noseća, kao da je neka svijetla sunčana zraka prodrla kroz uzburkanu tamu njene ropske duše. Sva je treperila od uzbudjenja.

— Sad ću, barem, doznati, da li me voli ili ne voli, — govorila je.

Kad mu je najavila radosnu vijest, on je samo lanuo:

— To sam i očekivao. Eto, dakle, baštinika, koga ću učiniti čovjekom, kao što sam ja. Ja sam to čekao! To je moralo doći!

— A da nije došlo? — zapita ona.

— Nemoguće. To je moralo doći. Ja moram imati sina!

— A ipak se mnogi ožene, pa nemaju djece...

— Drugi da, ali ja ne. Ja moram imati dijete!

— A zašto?

— Jer ti nisi mogla, a da mi ga ne daš.

Došao je sin, a otac je i dalje ostajao hermetski zatvoren. Nije htio, da majka doji dijete.

— Ne sumnjam, da ti nemaš snage i zdravlje, da to sama obavljaš, ali se majke, koje doje djecu, deformiraju i izgube nešto od svoje ljepote, a ja ne ću nikako, da ti izgubiš ljepotu. Moraš što dulje da se očuvaš mlada i lijepa!

Tek kad ga je liječnik uvjerio, da će Julija, kad bude dojila dijete, postati i ljepša i elegantnija. Aleksandar je popustio u svojoj odluci.

Otac nije htio da cjeliva dijete.

— Ovim se cmizdravim cjelivanjem djetetu samo dosadjuje, — govorio je on. Katkada bi ga samo uzeo na ruke i gledao mu dugo, dugo u oči.

— Nisi li me jedanput zapitala, koja je bila moja porodica? — pitao je Aleksandar okrenuvši se prema svojoj ženi. — Evo moje porodice: sin, koji će me naslijediti i nastaviti moje djelo.

Julija je htjela zapitati svoga muža, kakvo je to njegovo djelo, ali nije imala dovoljno odvažnosti. »Moje djelo!« Kakovo je moralo biti djelo jednog ovakvog čovjeka? Julija je već nekoliko puta prije čula istu riječ.

Pored osoba, koje su najčešće pohadjale njihovu kuću, bili su i grofovi Bordoviella, naročito grof sam, koji je s Aleksandrom, u pogledu nekih zajmova, imao poslovnih veza. Grof je igrao šaha s Julijom, kojoj se ova igra neobično svidjala. Igrajući s njom, grof se je pred svojom prijateljicom, a ženom svoga vjerovnika, tužio na svoje porodične nedaće.

Kuća grofova Bordoviella bila je maleni pakao. Grof i grofica nisu se nikako razumjeli. Svako od njih živjelo je na svoju ruku. O grofici se čak vrlo mnogo govorkalo. Kroz sva usta Madrida prolazila je priča: »Tko je sada na redu, da bude vitez grofice Bordoviella?«

Grof je vrlo rado pohadjao Julijinu kuću, da s njom odigra partiju šaha i da bi se nekako utješio, nastojao je, da kod drugih izazove sažaljenje.

— Držim, da je i danas došao onaj dragi grof? — pitao je Aleksandar svoju ženu.

— Onaj grof! Kakav grof?

— Kakav grof? Pa samo je jedan grof, jedan markiz, jedan vojvoda. Za mene su svi jednaki, kao da su svi oni jedan isti čovjek!

— Bio je.

— Milo mi je, jer te on zabavlja. A zašto bi inače i živjeli oni blesani?

— Ali, meni se čini, da je grof vrlo inteligentan i obrazovan čovjek. I vrlo simpatičan.

— Da, i to je jedan od onih, koji čitaju romane... Ali, konačno, ako te on zabavlja...

— Osim toga, on je jako nesretan.

— Pa šta ću mu ja? Sam si je kriv!

— Zašto?

— Samo se glupanima može dogoditi ono, što se dogadja njemu. Logično je, da čovjeku, koji svoje poslove svršava onako, kao on, žena nabija rogove! Pa to, stvarno, i nije čovjek! Ne mogu nikako razumjeti, kako je uopće mogao naći ženu, koja je pošla za sličnu »stvar«. Nema sumnje, da se gospodja grofica nije udala za njega, već za njegov naslov. Trebala bi meni da učini žena ono, što ona njemu čini!

Julija strelimice pogleda na svog muža i zapita:

— A kad bih ja tebi to učinila? Kad bi i tvoja žena učinila prestupak, sličan njenom?

— Gluposti! — nasmije se Aleksandar. — Ti bi htjela, da začiniš naš život solju iz knjiga. A ako baš hoćeš, da me učiniš ljubomornim, onda griješiš! Ja nisam čovjek toga kova. Zabavljaj se, koliko ti je drago, ismjehivanjem onog jadnog Bordovielle!

»Začudo, da se ovoga čovjek nikako ne prima ljubomornost!« — govorila je Julija u sebi. — »Da ga se baš ništa ne doima, što mi grof laska i što nastoji, da me osvoji? Je li to sigurnost za moju vjernost ili je ljubav? Možda je osjećanje njegove snage nada mnom? A možda je i indiferentnost?... Voli li me ili ne voli?«

Počela je tako iznova očajavati. Njen gospodar i muž grizao joj je srce.

Jadna je žena sve moguće radila, da u muža izazove ljubomornost, ali nije nikako mogla da uspije.

— Hoćeš li da podješ sa mnom grofu? — zapitala ga je jednom prilikom.

— A što ću tamo?

— Na jedan čaj.

— Na čaj? Zar misliš, da me boli želudac? U moje se vrijeme uzimala ova zamazana voda samo, kad je čovjeka bolio želudac. Na zdravlje! Idi sama, pa malo utješi grofa!... Možda će ondje biti i grofica sa svojim posljednjim prijateljem? Mislim: posljednjim po redu izmjene! Ah, to društvo! Ali, kad je već tu, dobra ti zabava!

Medjutim je grof nastavljao oblijetati Juliju. Hinio je, da ga zamara tjeskoba njegovih domaćih nedaća, u nadi, da će na taj način izazvati njeno sažaljenje, pa će ju to sažaljenje dovesti do ljubavi, do grešne ljubavi. Odavao je, da vrlo dobro poznaje sve ono, što se dogadjalo izmedju nje i njenog muža.

— Julijo, moja je kuća uistinu pakao, pravi pakao. A vi ste vrlo dobri, kad me sažaljevate. Ah, da smo se kojom srećom upoznali prije nego što sam se dao pod njezin jaram! A vi...

— A ja pod moj, zar ne?

— Ne, nisam htio to kazati.

— A da što ste htjeli?

— Prije nego što ste se vi vezali s drugim čovjekom, sa svojim današnjim mužem...

— Zar držite, da bih se bila s vama vezala?

— Dakako!

— Kako ste vi muškarci preuzetni!

— Preuzetni?

— Da. Vi, naime, svi od reda držite, da ste neodoljivi!

— Ja to ne držim.

— A da tko?

— Dozvoljavate li, da vam kažem?

— Recite, što god želite!

— Onda ću govoriti jasno. Nisam neodoljiv ja, već moja ljubav. Da, moja ljubav!

— Sasvim pravilna riječ, gospodine grofe! Ali vi zaboravljate, da sam ja udata žena, poštena žena, poštena i da volim svoga muža.

— To baš...

— Zar sumnjate? Pa ja njega uistinu duboko, nježno i iskreno ljubim.

— A on?

— Što mislite time kazati? Zar vam je netko rekao, da me on ne ljubi?

— Pa sami ste mi to kazali!

— Ja? A kada sam mogla kazati, da me Aleksandar ne voli? Kada?

— Kazali ste mi to očima, znakovima, gestikulacijom... i svojim načinom izražavanja.

— Još ćete mi reći, da sam vas ja izazvala na udvaranje!... Gospodine grofe, ovo je posljednji put, što mi dolazite u kuću!

— Šta to govorite, Julijo?

— Rekla sam: posljednji put!

— Dopustite mi barem, da vas dolazim gledati u tišini i da na vašem pogledu osušim suze svog unutrašnjeg plača...

— Doista, lijepa stvar!

— A što sam vam rekao, da sam vas toliko uvrijedio?

— Uvrijedili ste me, eto!

— A zar bih vas ja mogao vrijedjati?

— Zaboga, gospodine grofe!

— Sve, što sam kazao, bilo je i — da sam vas upoznao prije no što sam se oženio, a vi udali, bio bih vas zavolio s isto tolikom strasti, s kolikom vas sada volim... Dopustite, Julijo, da vam otkrijem svoje srce! Ljubio bih vas s istom mahnitošću, s kolikom vas danas ljubim, pa bih osvojio vaše srce. Ne svojim vrlinama, ne svojom vrijednošću, već jedino snagom svoga osjećaja... Ja ne spadam, Julijo, u vrstu onih ljudi, koji drže, da mogu osvojiti ženu svojim zaslugama. Ne spadam ni u one, koji traže da budu ljubljeni, ne dajući u zamjenu

svoj osjećaj. Nema u mene, jadnog propalog plemića, toliko ponosa.

Julija je malo pomalo srkala otrov...

— Ima, naime, ljudi, — nastavljao je grof, — koji ne mogu ljubiti, a ipak traže da budu ljubljeni i smatraju, da imaju pravo na ljubav i na vjernost onih nesretnih žena, koje im se pokoravaju. Ima i takvih, i oni, koji se ožene lijepom ženom, da bi je držali uza se, kao što bi držali lavicu! Oni čak i govore: »Moja lavica! Pogledajte samo kako mi se pokorava!«

— Gospodine grofe, vi silazite na teren...

Grof se Bordoviella približi Juliji toliko, da je mogla osjetiti na uhu (vrlo lijepoj i ružičastoj školjci od mramora, skrivenoj u svjetlucavim kestenjastim kosama) golicavost njegova daha, zašaputao je:

— Julijo, ja pomalo ulazim u tvoju savjest.

Uz ovaj iznenadni »ti« zacrvenilo se Julijino uho, dok su joj se grudi talasale, slične moru, kad ga pomiluje povjetarac.

— Da, Julijo, ponavljam ti, ja ulazim u tvoju savjest!

— Ostavite me, ako Boga znate, gospodine grofe! Ostavite me! Da sada dodje — —

— Ne, on ne će doći! Daleko je on od tvoga srca... Ostavlja nas nasamu, jer te on ni najmanje ne ljubi. Ne, Julijo, on te ne ljubi!

— On ima u mene apsolutno povjerenje.

— Ne u tebe, već u sebe! On je zaslijepljen samim sobom, pa drži, da njega... zato, što se zove Aleksandar Gomez, i što je bogat... ne ću da kažem, na koji se način obogatio... nijedna žena ne može prevariti. A što se moje osobe tiče, znam, da mene prezire.

— Da, on vas prezire!

— Znam. Ali zar misliš, da ne prezire i tebe isto ovako?

— Zaboga, šutite, šutite! Vi ćete me ubiti...

— Tebe će ubiti samo tvoj muž! I ne ćeš biti prva...

— To je, gospodine grofe, prosta infamnost! Moj muž nije ubio nijednu ženu. Odlazite, odlazite i nemojte se više vraćati!

— Odlazim... ali ću se ipak povratiti! Ti ćeš me sama pozvati.

Otišao je, ostavivši je s ranom u srcu.

»Govori li istinu ovaj čovjek?« pitala se Julija u sebi. — »Možda je ipak tako? On mi je možda otkrio istinu, koju sam dosad krila pred samom sobom. Je li istina, da me Aleksandar prezire? Je li istina, da me ne voli?«

* * *

Za vrlo kratko vrijeme proširila se priča, koju su zlobnici sve više širili, o odnosu Julije i grofa Bordovielle. Aleksandar se nije ništa za tu stvar zanimao ili je samo hinio, da se ne zanima.

Gdjekojemu od prijatelja, koji bi mu, onako iz daleka, natuknuo, što se šapuće u višim krugovima prestolnice, on je znao začepiti usta riječima: »Znam već, što hoćeš da mi kažeš! Ali su sve to brbljarije besposlena svijeta! Zar meni? Pa to bi bilo koješta! Treba ostaviti na miru današnje romantičke žene. A zar misliš, da bih ja mogao biti neki blesan i idiot?«

Ali jednog dana, kad se u Klubu netko usudio da se s njim našali u vrlo neodredjenom smislu, dotaknuvši pitanje rogova, on ga je udario bocom posred glave, da se odmah strovalio na zemlju. Skandal je bio i previše krupan.

— Zar sa mnom da se ovako šale? — govorio je smirenim glasom. — Kao da nisam vrlo dobro obaviješten o svim glupim i lažnim glasovima, koje šire ovi jadnici u vezi s naivnim kapricama moje sirote žene? Spreman sam, da jednim potegom iščupam sve korenje ovim brbljarijama!

— Ali ne na ovaj način, Don Aleksandre! — pokuša da ga opomene jedan prijatelj.

— A kako bih drugačije? Kažite mi vi!

— Da iščupate te brbljarije u samom korenju.

— Razumijem; trebao bih zabraniti grofu, da uopće zalazi u moju kuću.

— To bi bilo svakako bolje.

— Time bih samo dao pravo zlobnicima. Ja nisam tiranin. Ako moja sirota žena nalazi zabave u društvu toga grofa, za koga vam se kunem, da je savršena budala i idiot, zar ja da joj oduzmem tu zabavu, da bi kojekakve gradske budale mogle kazati: »Sad je sve dobro«?... Zar to da učinim? Ja, Aleksandar Gomez? Zar vi mislite, da bih ja mogao vjerovati, da me moja žena uopće može prevariti? Ti ljudi mene ne poznaju!

— Ali, Don Aleksandre, vi znate... vanjština...

— Ja ne živim od vanjština, ni od utvara, već od realnosti.

Sutradan su u Aleksandrovu kuću došla dva gospodina, da u ime uvrijedjenoga zatraže od njega zadovoljštinu.

— Kažite mu, — odgovori im Aleksandar, — neka mi pošalje račun liječnika i kirurga, koji su ga liječili, pa ću odmah sve isplatiti, kao i podmiriti svu štetu, koju sam mu nanio.

— Ali, Don Aleksandre...

— Šta vi uopće tražite od mene?

— Mi ništa. Ali uvrijedjeni traži zadovoljštinu, odštetu... Čast... i kako se to već kaže.

— Ne razumijem vas... ili bolje: ne ću da vas razumijem!

— Dvoboj.

— Vrlo dobro! Kad god zaželi. Kažite mu: kada god hoće. Ali je besmisleno, da se vi zbog toga zamarate. Ja ne trebam svjedoka. Kažite mu, neka mi javi, čim mu zacijeli glava. Otići ćemo, kuda god on odredi. Zatvorit ćemo se u sobi i tući ćemo

se šakama i rukama. Ne ću nikakvo drugo oružje. Vidjet će taj gospodin, tko je Aleksandar Gomez.

— Don Aleksandre, vi se s nama šalite! — primijeti jedan svjedok.

— Nipošto! Vi pripadate jednom svijetu, a ja drugom. Vi potječete od slavnih roditelja i pripadate uglednim porodicama, dok se za mene gotovo može reći, da nisam ni imao roditelja. Ja nemam nikakove druge porodice, osim ove, koju sam sâm sebi stvorio. Dolazim iz ničega i ne ću da ništa znam za sve laži i prevare t. zv. časnog zakonika. Time sam vam rekao, gospodo, sve, što sam imao da vam reknem.

Svjedoci se digoše. Jedan je od dvojice vrlo ozbiljnim tonom, s izvjesnom energijom, iako ne bez poštovanja (bio je to čuveni milijunar, tamnog porekla) glasno rekao:

— Dakle, gospodine Aleksandre Gomez, dozvolite mi, da vam kažem...

— Recite sve, što god vas je volja, ali mjerite svoje riječi, jer već držim u rukama i drugu bocu...

— Dakle, — nastavio je svjedok uzdignutim glasom, — vi, gospodin Aleksandar Gomez, niste vitez!

— Bez sumnje, da nisam! Jasno je: ja nisam vitez! A i tko bi me i kada učinio vitezom? Odgojio sam se kao oslar, a nikako kao vitez. I nisam ni na magaretu nosio ručak onome, koga su zvali mojim ocem, već sam išao pješice. Je li vam sada jasno, da nisam nikakav vitez? Viteštvo? Pa to je glupost! Zar meni da govorite o viteštvu? To je smiješno, gospodo! Ostavite se toga!

— Ostavimo se! — prihvati jedan svjedok okrenuvši se prama drugome. — Hajdemo! Ovdje se i tako ne može ništa svršiti... Ali ćete vi, gospodine Aleksandre, ponijeti sve posljedice ovog svog diskvalificiranog postupka.

— Razumio sam i ne plašim se nimalo posljedica. A što se tiče onog brbljavog viteza, kome sam

raskolio glavu, ponavljam vam, da ga izvijestite, neka mi što prije pošalje liječnikov račun, pa neka drugi put pripazi, što govori! A vi, kad još koji put budete trebali ovako jednog diskvalificiranog viteza — ta sve se u životu može dogoditi! — ili sličnog divljeg milijunara, koji ne priznaje nikakvo društveno pravilo, izvolite se obratiti osobno na mene, pa budite uvjereni, da ću vas vrlo dobro poslužiti, kao što sam poslužio i druge vitezove!

— Ovaj je čovjek strašan! Hajdemo! — reče jedan od svjedoka.

I tako odoše.

* * *

Te iste večeri Aleksandar je svojoj ženi ispričao prizor sa svjedocima, kao i čitavu pripovijest o boci. Ta ga je pripovijest i samoga neobično zabavljala.

Ona ga je slušala sa strahom.

— Zar ja da budem vitez! — viknuo je. — Ja, Aleksandar Gomez? Nikada! Ja nisam ništa drugo nego čovjek, ali čitav čovjek i ništa drugo nego čovjek.

— A što sam ja? — zapita Julija, samo, da nešto kaže.

— Ti? Ti si žena! I to žena, koja čita romane. A on, grofić, šahist, on je nitko i ništa i sto puta ništa! Zašto bih ti morao zabranjivati, da se s njim zabavljaš isto onako, kao što se zabavljaš sa psićem? Da ti kupiš psića, ili angorskog mačka, ili majmunića, da ih miluješ, pa čak i ljubiš, zar bih ja zato morao baciti kroz prozor i psića, i mačka, i majmunića? Pa to bi od mene bilo smiješno! Naročito onda, kad bi — onako bačeni kroz prozor — još pali na glavu kakvog prolaznika! Isto je i s grofićem, koji nije ništa veći ni manji od psića, mačke ili majmunića. Zabavljaj se s njim, koliko te je volja!

— Ali ipak, Aleksandre, imaju ljudi pravo, kad te savjetuju, da mu zabraniš pohadjanje naše kuće.

— Zar uistinu?

— Da. Trebao bi mu apsolutno zabraniti!

— Pa zabrani mu ti, ako baš hoćeš. No, pošto ti ne ćeš da mu to zabraniš, znak je, da se nije dotakao tvoga srca. Jer da si se ti počela za njega zanimati, bila bi ga i sama odbila od sebe i odstranila iz naše kuće, da se tako oslobodiš eventualne opasnosti.

— A da me on zanima?

— Pusti to, molim te; to su sad neka izmotavanja, da me učiniš ljubomornim. Zar mene? Pa kad ćeš se ti, ženo, uvjeriti, da ja nisam onakav čovjek, kakvi su drugi?

* * *

Julija je sve manje shvaćala pravi značaj svoga muža. Sve se jače osjećala podjarmljenom od njega i u sve većoj neizvjesnosti, da li ju muž stvarno voli ili ne voli. Aleksandar, koliko god je bio siguran za vjernost svoje žene ili bolje za to, da on, Aleksandar — koji nije bio ništa manje nego čitav čovjek! — ne može da bude prevaren od svoje žene, govorio je:

— Ovu je sirotu ženu unesrećio život velikog grada i čitanje romana.

I tako se jednog lijepog dana odluči on, da je povede izvan grada. Otišli su na jedno od svojih imanja, u blizini grada.

— Malo odmora i malo sela svakako će te osvježiti, — kazao je ženi. — Ladanje umiruje živce. Ali, ako držiš, da ćeš se dosadjivati bez svoga psića, a ti možeš pozvati grofića, da i on podje s nama. Ti i onako znaš vrlo dobro, da ja nisam ljubomoran na tebe i da u tebe imam najveće povjerenje.

Ali i na ladanju su se misli sirote Julije još jače uznemirile. I to, uglavnom, zato, što se tamo

strašno dosadjivala. Njen joj muž nije dozvoljavao ni da čita.

— Doveo sam te ovamo, da te oslobodim od knjiga i da prekinem u početku tvoju neurasteniju.

— Kakvu neurasteniju?

— Pa to zlo, koje nosiš u sebi, nije ništa drugo nego neurastenija. A krivnja sva leži u tim nesretnim knjigama.

— Zar više ne ću smjeti da čitam?

— Ne, to ne tražim od tebe... Ja uopće ne zahtijevam ništa od tebe, jer bih onda bio tiranin. Kad sam ja ikada od tebe išta tražio ili zahtijevao?

— Ne, nisi nikada ništa tražio od mene, pa ni to, da te ljubim.

— Dakako, jer se taj osjećaj ne može ni od koga tražiti. Osim toga, ja i previše dobro znam, da me ljubiš i da ne možeš ljubiti nikog drugog. Pošto si me upoznala i pošto si saznala, što je zapravo muškarac, ne možeš ljubiti drugog muškarca, makar to i htjela. Ja te uvjeravam... A o knjigama ne ćemo više govoriti. Više sam ti puta kazivao, da mi se ne svidjaju romantičnosti. To su gluposti, koje pristaju uz čaj i uz društvo kakvog grofića.

No kad je Julija saznala, da se njen muž upušta u odnošaj s priprostom služavkom, njena je tjeskoba prešla u očajnu muku. I jedne večeri, kad su se našli sami, ona mu je iznenada rekla:

— Nemoj misliti, Aleksandre, da nisam primijetila tvoje šaljenje sa Simonom...

— Pa ja to nisam ni skrivao. Stvar bez ikakvog značenja. Kad se dan na dan jede pečenje, kvari se želudac!

— Šta si htio time reći?

— Da si ti i previše lijepa za svaki dan!

Žena zadrhće. Bilo je to prvi put, da ju je njen muž tako otvoreno nazvao lijepom! (A da li ju je uistinu ljubio?)

— Ipak se ne bih nikada nadala, da bi ti se mogla svidjeti ona seljakinja! — odgovori Julija samo da nešto rekne.

— Vjeruj, da je to meni svejedno. Svidja mi se ona njena prostota. Osim toga, ne smiješ zaboraviti, da sam ja odgojen gotovo na jednom djubrištu, pa imam — kako je rekao jedan moj prijatelj — nostalgiju za djubretom. No poslije ovog divljačkog i seljačkog intermeza, umjet ću više cijeniti tvoju ljepotu, tvoju eleganciju i tvoju čistoću.

— Ne razumijem, da li mi laskaš ili me napadaš!

— To je znak, da si još uvijek u neurasteniji! A ja sam držao, da si već ozdravila!

— Dakle, vi muževi možete da činite, što god vam se svidi, pa da nas još i varate...

— A tko te je prevario?

— Ti!

— Zar ti to zoveš prevarom? To si naučila iz romanâ! I uvijek te proklete knjige! Mene Simona ni najmanje ne zaokuplja...

— Jasno je, jer je ona za tebe samo pseto, mačkica ili majmunče.

— Da, majmunče. Ništa drugo nego majmunče. I uistinu naliči neobično na tu vrstu životinja. To si vrlo dobro kazala: majmunče! Pa zar zato ne bih smio više da budem tvoj muž?

— Ili bolje: ja ne bih mogla više biti tvoja žena!

— Opažam, Julijo, da malo pomalo dolaziš k pameti.

— Razumije se: sve se prisvaja!

— Tako je. Ali se prisvaja od mene, a ne od psića!

— To se samo od sebe razumije. Od tebe.

— Dobro. Sad sam uvjeren, da te ovaj seljački incidenat ne će baciti u ljubomoru. Zar ti uopće možeš biti ljubomorna?... Ti? Moja žena? I to

zbog jednog majmunčeta? A što se tiče nje, kad ju isplatim, bit će zadovoljna.

— Dakako, jer se novcem svatko može prisiliti na šutnju...

— S novcem će se ona i udati. A s tim novcem će i mužu donijeti sina... A ako taj sin bude, kao njegov nezakoniti otac, t. j. ništa drugo nego čitav čovjek, onda će i zaručnik, odnosno muž, iz toga izvući dvostruku dobit.

— Šuti, molim te, šuti!

Sirota Julija briznе u plač.

— A ja sam držao, da ćeš ti na ladanju ozdraviti od neurastenije! Pazi, da ti se bolest još ne pogorša!

Nakon dva dana oni se povratiše u grad.

* * *

Kad je grof Bordoviella, iako s većim oprezom, ponovo započeo pohadjati Gomezovu kuću, Juliju zaokupiše stare njene tjeskobe. Pošto se bila već umirila iza muževa vjerolomstva, počela je slušati otrovne Bordovielline insinuacije, ponajviše zato, da nekako dade ovom prijateljstvu važnost pred mužem, koji se katkada samo ograničavao da rekne: »Morat ćemo se opet povratiti na ladanje, da se iznova liječiš«.

Jednoga je dana, na vrhuncu svoga očaja, Julija iznenada napala svog muža:

— Ti, Aleksandre, nisi nikakav čovjek! Ne, nisi čovjek!

— Ja? A zašto, molim te?

— Ne, nisi čovjek.

— Objasni se!

— Ti me ne voliš, pa ti uopće nije stalo do mene! Ja sam za tebe samo majka tvoga sina. Ti si me uzeo samo iz taštine, da se sa mnom i mojom ljepotom možeš podičiti...

— Dobro, dobro! To su priče! A zašto ja ne bih bio čovjek?

— Jer i previše dobro znam, da me ne ljubiš.

— Sto puta sam ti kazao, da ovo pitanje ljubljenja i neljubljenja, kao i sličnih gluposti, spada u konverzaciju uz čaj.

— Svejedno, ja ti kažem, da me ti ne ljubiš.

— Pa šta onda?

— Čovjek, koji dozvoljava, da grof ili »psić«, kako ga ti zoveš, dolazi u njegovu kuću, kad god hoće...

— Ali, ti to dozvoljavaš!

— Kako ne bih dozvoljavala, kad je on moj ljubavnik? Jesi li razumio? Moj ljubavnik... Psić je moj ljubavnik!

Aleksandar ostade nepomičan, zagledavši se u ženu. A ona, kad je vidjela, da se on ni najmanje ne uzrujava, još jače plane, kriknuvši:

— Dakle, zašto me ne ubiješ, kao što si i onu drugu ubio?

— Nije istina, da sam ubio onu drugu. A nije istina ni da je psić tvoj ljubavnik. Ti samo lažeš, da me izazoveš. Hoćeš od mene da napraviš Otela. Ali moja kuća nije pozornica. Pa ako nastaviš u ovom stilu, sići ćeš s pameti, pa ću te morat skloniti u ludnicu.

— U ludnicu? Pa zar sam ja luda?

— Da, luda, koju će trebati još i vezati. Kako samo možeš doći na misao, da imaš ljubavnika? Ili preciznije: da mene prisiliš, da to povjerujem? Zaboga, Aleksandar Gomez nije psić. On je samo čovjek! Ali čitav čovjek! Ne, draga, ne ćeš postići ono, šta tražiš! Zar ti misliš, da ja neprestano mogu slušati te priče iz romana? Moja kuća nije pozornica.

— Besramniče, besramniče! — kriknula je Julija, gotovo izvan sebe.

— Vidim, da se ovome mora stati na kraj, — reče muž.

* * *

Dva dana iza ovog prizora s Julijom, Aleksandar pozva ženu u svoj ured. Julija se sva zaprepastila.

U uredu, osim muža, bili su grof Bordoviella i još dva gospodina.

— Čuj me, Julijo, — rekao joj je muž sa strašnim mirom. — Ova su dva gospodina liječnici, koji su, na moj poziv, došli, da prouče tvoje stanje i da ti pripišu lijek. S tvojom glavom nije sasvim u redu, a u časovima jasnoće, ti to i sama uvidjaš.

— Šta ti, Ivane, veliš na to? — zapita Julija grofa, i ne osvrćući se na svoga muža.

— Kako vidite, gospodo, — reče Aleksandar Gomez, okrenuvši se prema liječnicima. — Ona i dalje ostaje u svojoj halucinaciji. Ne žaca se ni sada tvrditi, da je ovaj gospodin...

— Da, moj ljubavnik, — prekinu ga Julija. — Neka, uostalom, on sam potvrdi, da li je to istina ili nije!

Grof ostade poniknute glave, ne odgovarajući ni riječi.

— Vidite li, gospodine grofe, — reče Aleksandar grofu Bordovielli, — kako ona ostaje u svojoj ludoj ideji, jer je logično, da vi niste mogli imati nikakva odnosa s mojom ženom...

— Pa i nisam! — ustvrdi grof.

— Vidite li, dakle? — obrati se Aleksandar liječnicima.

— Zaboga! — viknula je Julija. — Zar se i ti, Ivane, ti moje psetance, usudjuješ poricati, da sam bila tvoja?

Grof je drhtao pod hladnim Aleksandrovim pogledom i napokon rekao:

— Umirite se, gospodjo, i saberite se. Vi i previše dobro znate, da ono nije istina. Znate, da sam ja pohadjao vašu kuću u svojstvu prijatelja isto toliko vašeg muža, koliko i vaš, i da ja, grof Bordoviella, ne bih nikada mogao nanijeti takvu uvredu jednom prijatelju, kao što je...

— Kao što sam ja, — dovrši njegovu rečenicu Aleksandar. — Zar meni? Aleksandru Gomezu? Nijedan grof ne može meni nanijeti sličnu uvredu, a nijedna žena ne može mene prevariti. Vidite li, gospodo, da je jadnica sišla s uma.

— Zar i ti, Ivane, zar i ti? Zar i ti, Ivane, psiću moj? — vikala je Julija. — Besramniče, besramniče! Moj ti je muž zaprijetio i ti se od straha, da, od straha, ne usudjuješ priznati golu istinu, nego se upuštaš u ovu lažnu i infamnu komediju! Zar i ti hoćeš da me proglasiš ludom? Besramniče, izdajico, nitkove! Zar i ti, kao i moj muž?

— Je li vam, gospodo, sada slučaj jasan? — zapita Aleksandar liječnike...

Sirota Julija ponovo zapade u nervozu i ostade gotovo bez svijesti.

— A sada, gospodine moj, — reče Aleksandar grofu — nas dvojica možemo otići. Ostavimo ovu gospodu nasamu s mojom ženom, da ju pregledaju.

Grof podje za njim. Kad su izišli iz sobe, Aleksandar mu je kazao:

— Dakle, gospodine grofe, sada vas ozbiljno obavještavam: ili moja žena ostaje i dalje luda ili ću ja vama prosvirati mozak. Izaberite!

— Moram vam odmah isplatiti sve, što vam dugujem, jer ne ću više da s vama imam ikakova posla.

— Ne; ono, što treba da učinite, jest, da privežete jezik. Ostanimo dakle pri tome, da je moja žena sasvim luda, a da ste vi budala i blesan. — Dok mu je ovako govorio, pokazivao mu je revolver.

Nekoliko časaka zatim liječnici izadjoše iz sobe.

— Pa to je čitava tragedija! — govorio je jedan od njih. — Šta ćemo učiniti?

— Ne možemo ništa drugo, nego da je pronadjemo i proglasimo ludom. U protivnom slučaju, ovaj će čovjek ubiti i grofa i nju.

— A naša savjest?

— Savjest nam u ovom slučaju nalaže, da uklonimo teže zločinstvo.

— Ne bi li, možda, bilo bolje proglasiti ludim Don Aleksandra?

— Ne, ne, on nije lud. To je kod njega neka druga stvar.

— *Ništa drugo, nego čitav čovjek,* kako on sâm kaže.

— Jadna žena! Bilo ju je teško slušati! A ipak bi mogla uistinu da poludi.

— Možda ćemo je, kad je proglasimo ludom, spasiti ili ju barem osloboditi ove kuće.

A tako je i bilo. Julija je bila proglašena ludom i muž ju je sklonio u ludnicu.

* * *

Kad se Julija našla u bolnici, spustila joj se tamna, maglovita i hladna noć bez zvijezda na dušu. Jedina joj je utjeha bila, da su joj svakog dana donosili sina. Uzimala ga je u ruke i svojim mu suzama kupala sitno lice.

Dijete je plakalo, i ne znajući zašto.

— Ah, sine moj — govorila je. — Kad bih mogla iz tebe isisati svu krv tvoga oca, jer on je ipak tvoj otac!

U toj je samoći bijedna žena osjećala, da će uistinu poludjeti. »Svršit ću najzad kao luda. A onda još i to, što me želi uvjeriti, da je moj odnos s onim grofom bio samo san i halucinacija! Nitkov onaj! Napustio me i stavio me u ovaj zatvor! Moj muž je ipak imao pravo: on i nije ništa drugo nego pseto! A zašto Aleksandar nije i mene i grofa ubio? Dakako, osveta je njegova bila strašnija! Htio je, da ponizi ono pseto, te ga prisili na laganje. Volio je, da me se grof odrekne, nego da me sam ubije. Kako je grof drhtao pred mojim mužem! Moj je muž uistinu čovjek! Ali zašto me nije ubio? Otelo bi me ubio. Otelo je bio rabijatan crnac, ali vrlo malo inteligentan, dok je Aleksandar... Aleksandar je čovjek potentne inteligencije, koji se pokorava svojoj paklenskoj plebejskoj ćudi! Ne, čovjek, kao on, nije trebao da ubije svoju ženu: on ju je samo prisilio da umre... Da umre od straha pred njim... Da mi je samo znati, da li me ljubi ili ne ljubi?«

U ludnici se naime iznova njeno srce počelo da cijepa i raskomadava pred dilemom: »Da li me ljubi ili ne ljubi?« Ali je za sebe s uvjerenjem govorila: »J a g a l j u b i m! D o l u d i l a g a l j u b i m!« Onda je jednog dana od straha, da uistinu ne poludi, počela hiniti, kao da je ozdravila, uvjeravajući ljude, da je njezin odnos s grofom Bordoviella bio puka halucinacija. O tome su obavijestili Gomeza.

Sutradan pozvali su je, da dodje u govornicu, gdje ju je čekao muž.

Kad je ušla, bacila se pred njegove noge i zajecala:

— Oprosti mi, Aleksandre, oprosti!

— Digni se! — i on ju sâm digne.

— Oprosti mi!

— A šta da ti oprostim? Javili su mi, da si ozdravila... i da su se tvoje halucinacije izgubile.

Julija sa strahom pogleda u hladne i duboke oči svoga muža. Sa strahom i sa ludačkim nekim čuvstvom promatrala je toga čovjeka, koji je nepomično stajao pred njom. Bila je to slijepa ljubav, koja je pomalo prelazila u slijepi strah.

— Imaš pravo, Aleksandre; bila sam luda, strašno luda. I samo da te učinim ljubomornim, izmislila sam onu ljubavnu priču. Bila je sve laž. Kako bih te uopće mogla prevariti? Ja? Tebe? Vjeruješ li mi sada?

— Jedanput si me, Julijo, — govorio je on hladnim glasom, — zapitala, da li je istina, da sam ubio svoju prvu ženu, a ja sam te, kao za odgovor, zapitao, da li držiš, da je to moguće. Sjeti se, što si mi kazala?

— Kazala sam ti, da ne vjerujem i da ne mogu vjerovati.

— Dobro. Sad ti opet kažem, da nisam nikada vjerovao, da bi se ti ikada mogla podati onom psiću, Je li ti to dovoljno?

Julija je drhtala, osjećajući se tek sada blizu ludila, ludila od straha i od ljubavi.

Jadna mu je žena, zagrlivši ga, šaputala u uho:

— Reci mi, Aleksandre, da li me ljubiš?

No čim je izrekla te riječi, opazila je u Aleksandru ono, što nikada prije na njemu nije mogla vidjeti. Otkrila je na dnu strašne i pritvorene duše usudnog čovjeka neku tajanstvenu stvar, koju je on držao ljubomorno zatvorenu. Bio je to kao blijesak svijetla, koji je na čas rasvijetlio crno i tamno jezero njegove duše, odražavajući se skulptorski i na njegovu krupnu licu. Iz njegovih su hladnih i kao nož britkih očiju provrele dvije suze. I on je, najzad, pomamno i u strasti kriknuo:

— Kako te ne bih ljubio, dijete? Kako te ne bih ljubio! Sa svom dušom, sa svim srcem i čitavim tijelom! Više nego samoga sebe! U prvo vrijeme, kad smo postali svoji, nisam te mogao zavoljeti, ali danas, da! Danas, da! Ljubim te slijepo! Više sam ja tvoj, nego što si ti moja! — i cjelivajući je s bestijalnim i grozničavim bijesom, uznemireno i oduševljeno je šaputao: — Julijo! Julijo! Boginjo moja, sve moje!

Tek sada, gledajući pred sobom tako razgoljenu dušu svoga muža, Julija je osjetila, da bi uistinu mogla poludjeti.

— Sada bi, Aleksandre moj, htjela da umrem, — šaputala mu je, naslonivši svoju glavu na njegova prsa.

Na ove riječi čovjek se kao probudio i skočio iza sna; i kao da je odjedanput progutao one dvije suze, kazao je mirno sa svojim hladnim i britkim očima:

— Julijo! Sve ovo neka se pokopa, kao da se nikada nije ni dogodilo. Ja nisam kazao ono, što sam kazao... Zaboravi!

— Zar da zaboravim?

— Ako ljubiš, a ti ne zaboravi, ali neka prodje, kao da i nisi čula!

— Šutjet ću...

— Pred samom sobom moraš šutjeti.

— Šutjet ću, ali...

— Dosta!

— Ali, Bože moj, pusti me časak... samo časak! Ljubiš li me radi mene same, pa kad bih pripadala i kome drugom... ili samo zato, što sam tvoja stvar?

— Već sam ti kazao, da moraš zaboraviti. I nemoj ostajati na tome! Ako budeš i dalje ostajala na tome, ja ću te ovdje ostaviti. Došao sam, da te oslobodim ludnice, ali moraš izaći odavde zdrava!

— Pa i ozdravila sam! — kliknula je žena sva razdragana.

Aleksandar je nato odveo svoju ženu kući.

* * *

Poslije nekoliko dana, pošto se Julija povratila iz bolnice, grof je Bordoviella primio ne poziv, već naredjenje od Aleksandra, da dodje u njegov stan na večeru.

»Kako ste, gospodine grofe, već izviješteni«, — govorio mu je u pismu, — »moja je žena izišla iz ludnice potpuno zdrava. A jer vas je jadnica u časovima delirijuma, iako bez ikakove rdjave namjere, neobično teško uvrijedila, smatrajući vas savršenim vitezom, nimalo podobnim da budete infamni, — moli me, da vas pozovem, da preksutra, u četvrtak, dodjete k nama na večeru, da vam dade onu zadovoljštinu, koja se duguje vitezu vašega značenja. Moja žena vas moli, a ja vam nalažem. Jer ako ne dodjete da primite zadovoljštinu i sva objašnjenja,

mogli bi vrlo lako da podnesete neobično teške posljedice. A vi i previše dobro znate, što je sve kadar učiniti

Aleksandar Gomez«.

Grof Bordoviella došao je na večeru sav blijed, drhtav i poremećen. Večera se provela u praznim i izlišnim razgovorima.

Govorilo se o najvećim frivolnostima — pred služinčadi! — uz više ili manje krupne Aleksandrove šale. Julija ga je podupirala u njegovim primjedbama. Poslije voća Aleksandar naloži slugi, da servira čaj.

— Čaj? — izlane grof.

— Da, gospodine grofe, — odgovori domaćin. — Ali ne zato, što bi me bolio želudac, već zato, da izgledam *chic*. Čaj je vrlo koristan kod objašnjavanja medju vitezovima.

A slugi je naložio: »Odlazi!«

Ostali su njih troje sami. Grof je drhtao. Nije imao srčanosti da prinese kupicu čaja svojim ustima.

— Posluži, Julijo, prije mene! — reče Aleksandar. — Ispit ću ga najprije ja, da dokažem gospodinu grofu, kako se u mojoj kući može sve piti s povjerenjem.

— Ali ja...

— Ne, gospodine grofe. Koliko god ja nisam nikakav vitez, ipak nisam još došao dotle, da učinim neke stvari. A sada moja žena namjerava, da vam pruži neka razjašnjenja.

Aleksandar pogleda Juliju, našto ona polako i glasom, koji je naličio na fantazmu, poče govoriti.

Bila je vanredno lijepa. Oči su joj se sjale, kao blijesak. Riječi su joj izilazile hladne i spore, premda se naslućivalo, da iza njih gori uništavajuća vatra.

— Zamolila sam, gospodine grofe, svoga muža, da vas pozove zato, što sam htjela, da vam dadem

neka objašnjenja u vezi s uvredama, koje sam vam nanijela.

— Zar meni, Julijo?

— Ne zovite me »Julija«! Da, vama! Kad sam poludjela od ljubavi za svojim mužem, tražeći, da na svaki način doznam, da li me on ljubi ili ne ljubi, htjela sam, da vas uzmem kao sredstvo ljubomore i moja je ludost došla dotle, da vas optužim, da ste me zaveli. To je bila laž. Bila bi to od moje strane infamija, da nisam bila luda, kao što sam bila. Nije li tako, gospodine grofe?

— Da, tako je, gospodjo Julijo.

— Gospodjo Gomez! — ispravi ga Aleksandar.

— Morate oprostiti i što vas je moj muž nazivao psićem!

— Oprošteno je.

— Sve, što sam vam onda kazala, bila je infamna i drska gesta prama jednom vitezu, kao što ste vi.

— Vrlo dobro, — doda Aleksandar, — vrlo dobro! Drska i infamna gesta prema jednom vitezu! Vrlo dobro!

— Iako bi mi se s obzirom na moje ondašnje stanje moralo sámo po sebi oprostiti, ja vas ipak molim za oproštenje. Hoćete li mi oprostiti?

— Hoću. Sve je oprošteno. Opraštam oboma, — uzdahnu grof, koji je bio više mrtav, negoli živ i koji je želio da što brže odmagli.

— Oboma? — prekinu ga Aleksandar. — Meni nemate šta da opraštate.

— Istina je... istina.

— No umirite se, — kazao je domaćin. — Čini mi se, da ste vrlo uznemireni. Uzmite još kupicu čaja. Julijo, posluži gospodina grofa još jednim čajem. Hoćete li, možda, lipova čaja?

— Ne, ne ću...

— Dobro. Pošto je već i onako moja žena kazala sve, što je imala da kaže i pošto ste joj oprostili njenu ludost, meni ne preostaje ništa drugo,

nego da vas pozovem, da nas i dalje pohadjate. Poslije svega, što se dogodilo, moći ćete i sami razumjeti, kako bi bilo i previše ružno, da prekinemo naše odnose. A jer je, zadovoljavajući meni, moja žena sasvim ozdravila, nema nikakove opasnosti, da vi ovamo dolazite. A kao dokaz moje povjerljivosti i ozdravljenja moje žene, ostavljam vas nasamu, da bi eventualno, ako što imate da joj kažete, mogli to slobodno sada povjeriti, a da vas moja prisutnost nimalo ne smeta.

Aleksandar izadje, ostavivši njih dvoje same i iznenadjene time.

»Kakav je to samo čovjek!« mislio je grof, a Julija: »To je uistinu čovjek!«

Nastala je neprijatna tišina, za koje se ovo dvoje nije usudjivalo pogledati u lice. Grof je gledao u vrata, kroz koja je izašao muž.

— Ne gledajte tako! — reče Julija. — Vi ne poznajete mojega muža. On ne stoji za vratima, da prisluškuje.

— A šta ja znam? Bio bi kadar da dovede i svjedoke.

— Ali zašto, gospodine grofe?

— Dovoljno je, da se samo sjetim onog strašnog prizora, kad je doveo liječnike, mene onako ponizio, a vas infamno proglasio ludom.

— Pa imao je potpuno pravo, jer da nisam bila luda, ne bih jamačno kazala, da ste vi moj ljubavnik.

— Ali...

— Šta »ali«?

— Zar hoćete i mene da učinite ludjakom? Zar bi vi, Julijo, htjeli poreći?

— Gospodja Julija ili gospodja Gomez!

— Zar bi vi, gospodjo Gomez, mogli poreći, da niste, koji god tome bio razlog, prihvaćali moja udvaranja, moje izjave, pa čak i moju ljubav?

— Gospodine grofe!

— I ne samo, da ste vi sve prihvaćali, već ste me i toliko izazivali, da bismo bili završili...

— Ta već sam vam kazala, gospodine grofe, da sam bila luda, pa mislim, da to ne moram ponavljati.

— Zar želite poreći, da sam ja već malo pomalo postajao vaš ljubavnik?

— Ponavljam: bila sam luda.

— Ne može se više ostati u ovoj kući! Zbogom!

Grof pruži ruku Juliji u strahu, da ju ona ne odbije, ali ona ju je prihvatila i rekla:

— Dakle, znate, što vam je moj muž kazao. Možete nas pohadjati, kada god zaželite, a sada, pošto sam, hvala Bogu i Aleksandru, potpuno ozdravila, ne bi bilo simpatično, da vi prekinete svoje posjete.

— Ali, Julijo...

— Zar da opet započnemo iznova? Zar vam nisam kazala, da sam bila luda?

— Ali, vi hoćete, da i mene dovedete do ludila!

— Zar vi da poludite? Ne čini mi se, da bi to tako lako išlo...

— Razumije se: psić!

Julija prsne u smijeh, a grof, sav zbunjen i osramoćen, izadje iz kuće, odlučivši, da se nikada više onamo ne vrati.

* * *

Sve su ove muke ipak toliko istrošile Juliju, da joj je fizička snaga klonula. Teško se razboljela u glavi. I činilo joj se, kao da je uistinu poludjela! Često je zapala u delirijum i tada bi svoga muža zvala najsladjim i najstrastvenijim riječima. Jadni Aleksandar činio je sve, da je umiri. — »Da, tvoj sam i samo tvoj!« — šaputao joj je tiho na uho, dok ga je ona, pripijena uz njega, toliko pritiskala, kao da ga misli zagušiti.

Opet ju je poveo na ladanje, da ondje ozdravi. Ali je nju ovoga puta bolest uistinu prebijala. U njenim se nervnim centrima odigravalo nešto strašno i mutno.

Kad je čovjek-novčar opazio, da mu je smrt na svaki način naumila otkinuti od srca dragu ženu, zapao je u hladan i postojan bijes. Pozvao je najbolje liječnike. »Nema pomoći«, govorili su oni.

— Spasite je! — molio je on.

— Nije moguće, Don Aleksandre; nikako se ne može.

— Dajem svoj život za njen! Samo je spasite! Evo vam svi moji milijuni i sve moje imanje!

— Nemoguće je, Don Aleksandre, nemoguće!

— Žrtvovat ću i svoj život za njezin! Zar ne možete provesti preliv krvi? Isisajte iz mene krv i ulijte je u njene žile!

— Nemoguće je, Don Aleksandre, nemoguće!

— Kako nemoguće, kad ja dajem svu svoju krv za nju?

— Samo Bog može da ju spasi!

— Bog! A gdje je zapravo taj Bog? Nisam na to nikada ni pomislio!

I gledajući ženu, koja je od dana do dana postajala sve bljedja i ljepša, i to ljepša u onoj ljepoti, koju samo smrt može da dade, govorio je:

— Julijo, gdje se nalazi Bog?

A ona, gledajući svojim velikim i gotovo bijelim očima prema nebu, odgovori tihim glasom:

— Gore!

Aleksandar pogleda na raspelo, koje je visjelo iznad uzglavlja ženine postelje, pa zgrabivši ga i stisnuvši svojim šakama, grozničavo stade moliti:

— Spasi je! Spasi, a oduzmi meni sve... sve... moju sreću, moju krv... sve, sve... i uzmi mene mjesto nje!

Julija se smiješila. Slijepo bjesnilo njenog muža činilo ju je sretnom i ispunjavao joj dušu preblagim svijetlom. Je li i sada sumnjala, da li ju taj čovjek ljubi?

Ali je sirota žena, kap po kap, gubila svoj život. Bila je hladna kao mramor. Nato joj se muž približi i zagrli je iz sve snage, kao da joj je htio uliti svu svoju toplinu. Htio je, da joj dade i svoj dah. Bio je lud od boli, dok se ona tiho smiješila.

— Umirem, Aleksandre, umirem.

— Ne, ti ne smiješ umrijeti!

— Zar tvoja žena ne može umrijeti?

— Ne, moja žena ne može umrijeti. Prije ću ja da umrem. Da barem i ja svršim! Ovdje pokraj tebe! Da i ja umrem! Da i ja umrem!

— Aleksandre moj, kako sam sretna, što sam toliko patila! Ja, koja sam sumnjala u tvoju ljubav.

— Ne, nisam te ljubio, nisam! Jer to, što mi govoriš o ljubavi, sve su to — kazao sam ti tisuću puta, pripovijesti iz knjiga. Ne, nisam te ljubio... nisam... ljubav... ljubav... Besramnici i kuharice govore o ljubavi, a dopuštaju, da im umiru žene. Ne, nije ovo ljubav! Ja te ne ljubim!

— A da šta je ovo? — zapita Julija u pô glasa, kao da ju je iznova obuzela njena stara tjeskoba.

— Ne! ne ljubim te! ne ljubim... nema riječi! — vrisne on divljačkim krikom ljubavi i zajeca.

— Aleksandre!

I u ovom slabome dozivu kao da je Julija dosegla žalosno svjetlucanje svoje pobjede.

— Ne, ne ćeš umrijeti, ti ne smiješ, ti ne možeš umrijeti! Ja ne ću da umreš! Radije ubij mene, Julijo, a samo ti živi! Ubij me, ubij me!

— Ja... umirem...

— I ja s tobom...

— A naš sin?

— Neka umre i on... Zašto bih ljubio njega bez tebe?

— Bože, Bože moj, zar si sišao s uma?

— Da, šišao sam, uvijek sam bio lud... lud, Julijo, rad tebe i samo radi tebe... Ubij me i povedi me sa sobom!

— Kad bih samo mogla...

— Ubij me, Julijo, ubij me!... Ako ne mogu da budem tvoj, bit ću dionik tvoje smrti!

I stiskao ju je sve više, kao da ju želi zadržati.

— Ah, Aleksandre moj! Sad, kad smo već pri koncu, hoćeš li mi reći, tko si? — zapita ga Julija tiho na uho.

— Ja? Nisam ništa drugo nego tvoj muž... onaj, koga si ti učinila čovjekom!

— Aleksandre!

Ovo je ime zazvonilo kao prekogrobni šapat, kao kad se sa žala života odbija brod na tamno jezero...

Malo zatim Aleksandar osjeti, da na svojim rukama drži mrtvo truplo. Dušu mu zastre tamna noć. Podiže se i ostade uprta pogleda nad ukočenom i mrtvom ljepotom svoje žene... Nikada je u životu nije vidio tako lijepu. Činila se kao utopljenica poslije zadnje noći u vječnoj zori... I osjetio je, kako se nad njegovim životom, koji je do toga časa svima skrivao, pa i samom sebi, preko ženinog hladnog tijela, tiho odmiče njegova uspomena, kao neki zamrznuti oblak. Sjetio se svog strašnog djetinjstva i kako je drhtao pod udarcima svoga oca, kako ga je ovaj proklinjao i kako je jednog dana, razjadjen, stiskao šaku, uperivši je prema jednom Kristu u crkvi svojega sela.

Napokon je izišao iz sobe, zatvorivši za sobom vrata. Potražio je svoga sina. Dijete je imalo nešto preko tri godine. Otac ga uze na svoje ruke i zatvori se s njim. Počeo ga frenetički cjelivati. A dijete, koje nije bilo naviklo na poljupce svoga oca, koji ga nikada nije poljubio, naslutivši nekako očevu bol, poče plakati.

— Šuti, sine moj, šuti! Oprosti mi ovo, što sad činim. Hoćeš li mi oprostiti?

Dijete je šutjelo gledajući u strahu oca, koji je tražio u njegovim očima, u njegovim ustima, u njegovoj kosi — usta i kosu svoje žene Julije.

— Oprosti mi, sine moj!

I na časak se zatvori u svoj kabinet, da sredi svoju posljednju volju. A odmah, zatim, povrati se ženi, onoj, koja je — bila njegova žena.

— Dajem svoju krv za tebe, — reče, kao da ga je ona mogla čuti. — Smrt mi te je oduzela! Evo me k tebi! Dolazim za tobom!

Pričinilo mu se, kao da mu se žena nasmiješila i kao da mu je očima dala neki znak.

On poče da ju žarko cjeliva, ne bi li je mogao poljupcima, krikovima, šaputanjem i tepanjem strašnih nježnosti uskrsnuti i oživiti.

Ali je ona ostajala hladna. Nepomična i hladna.

Kasnije su morali da razbiju vrata sobe, u kojoj su našli Aleksandra Gomeza u zagrljaju svoje žene, već sasvim blijeda i hladna, beskrvna i zakrvavljena — —

DVIJE MAJKE

I

Kakav je samo preteški teret bila Rakela za onog jadnika Ivana! Razjadjena i gotovo očajna, što nije nikako mogla imati djece, udovica se Rakela tako duboko zarinula u Ivana i držala ga u tako stegnutom i iskristaliziranom načinu življenja, da je u jadniku Ivanu bila zamrla svaka volja i svaka želja. Rakeline su oči i ruke držale začavlanim i zamorenim svaki njegov apetit. A ono osamljeno i nezakonito ognjište naličilo je ćeliji u samostanu za dvije zaljubljene duše.

Zar su oni bili zaljubljeni? Je li Ivan uistinu bio zaljubljen u Rakelu? Zaljubljen ne, ali sav apsorbiran, utopljen i izgubljen u ženi, i u njenu udovištvu. Rakela je, naime, najprije i iznad svega — mislio je tako Ivan — bila udovica. A udovica bez djece, to je mnogo gore od žene, koja je već od svog rodjenja udovica!

Njena je ljubav bila bijesna i sadržavala je u sebi izvjestan neodredjeni osjećaj smrti, koji je toliko osvajao njena čovjeka, da je prelazio svu njegovu snagu. Bilo je u tome osjećaju nečega, što je prelazilo i sam život. Ivan je osjećao, kako ga ona vuče pod zemlju. Vrlo često je običavao govoriti: »Ova će me žena ubiti!« A dok je tako govorio, mislio je u isto doba i na slatkoću i utjehu, kojima bi bio obdaren, kad bi, krivnjom one strašne udovice, pokriven zemljom, morao da umre.

Već odavno Rakela je nastojala da uvjeri svoga ljubavnika, kako bi bilo potrebno, da se okući i oženi.

Ali ne s njom, kako je to jadnik Ivan htio i očekivao.

Rakela. — Da se sa mnom oženiš? Ali, psetance moje, to bi bila ludost! Zašto? Šta bi se time riješilo, kad bi se nas dvoje vjenčali pred župnikom i načelnikom? Kako nas uči katekizam: ženidba je ustanovljena, da se u zaručnicima usadi Milost i da tako stvaraju djecu za nebo. Zar da se mi oženimo? Pa i previše smo oženjeni! Da si ulijemo Milost? A šta će zapravo nama Milost? Avaj, psetance moje! — I dok je tako govorila, draškala mu je svojim finim i utanjenim prstima nosnice. — Ni meni, ni tebi ne bi oni mogli sa svim svojim blagoslovima uliti Milost. A što se tiče onoga: stvarati djecu za nebo... pa to je smiješno... to je glupost!

Žena je tako govorila drhtavim glasom, a ispod obrva svjetlucali su tekući biseri, u kojima je odsijevala tamna dubina njenih oživljelih zjenica.

Ivan. — Ali ja sam ti, Rakela, već davno govorio, da bi bilo lijepo i u redu, da se vjenčamo, kako Bog i ljudi zapovijedaju.

Rakela. — A zar ti, psetance moje, imaš odvažnosti da zazivlješ Boga?

Ivan. — Htio bih, da se oženimo, kako to zakon traži i da si prisvojimo sina.

Rakela. — Zar ja da prisvojim sina? Mogao si još dodati, da prisvojimo sina iz ubožnice!

Ivan. — Ne, ne! Mislio sam n. pr. na onog tvog sestrića.

Rakela. — A nisam li ti već kazala, da mi nikako o njemu ne govoriš? Ne ću da o njemu govoriš! Moja sestra, kad smo već bogati...

Ivan. — Dobro si rekla, da smo...

Rakela. — Pa razumljivo je. Zar misliš, da ja ne znam, kako ti i čitavo tvoje bogatstvo pripadaju meni i to potpuno meni?

Ivan. — Potpuno tebi.

Rakela. — Ja znam, da bi nam moja sestra vrlo rado poklonila jedno od svoje djece. No prem-

da bih ga vrlo lako od nje dobila, ja ne bih nikako i nikada mogla smatrati to dijete svojim. Kako je to strašno ne moći roditi! Ne moći roditi! Makar i umrla pri rodjenju!

Ivan. — Ali, draga, nemoj se tako uzbudjivati!

Rakela. — Ali ni ti, Ivane, ne smiješ me više uznemirivati ovakvim riječima! Prisvojeno dijete je uvijek nahod. Ali, Ivane, kad već nisi mene mogao da učiniš majkom, a ti postani otac! Da si me učinio majkom, onda bi se svakako bili vjenčali. Zašto spuštaš glavu? Čega se stidiš?

Ivan. — Ti me, Rakela, siliš na plač, a ja...

Rakela. — Znam vrlo dobro, da ti nisi kriv, kao što nije kriv ni moj muž, onaj...

Ivan. — Sad se obaraš na njega!

Rakela. — Dobro. Ali mi ti ipak možeš dati sina. Na koji način? Tako, da ga začneš s drugom ženom, ali da to bude moj sin i da mi ga kasnije doneseš. A ako ona to ne bude htjela, ja to hoću; i to je dovoljno!

Ivan. — Ali kako bih se ja uopće mogao zaljubiti u drugu ženu?

Rakela. — Da se u drugu zaljubiš? Šta tu uopće ima posla ljubav? Tko ti je kazao, da se zaljubiš u neku drugu ženu? Ja i previše dobro znam, da ti to danas ne možeš, kad bi baš i htio. A to ti ja ne bih ni dozvolila! Ne radi se o tome, da ju ti ljubiš, već da je obremeniš. Zar ti moram sve to kazati u zaokruženijem obliku? Radi se samo o tome, da je učiniš majkom. Učini je majkom i daruj meni sina, pristala ona na to ili ne pristala!

Ivan. — Ali žena, koja bi na to pristala, bila bi...

Rakela. — Zar uz naše bogatstvo?

Ivan. — A kojoj bih ženi mogao predložiti sličnu trgovinu?

Rakela. — Šta da joj predložiš?

Ivan. — To, što ti tražiš.

Rakela. — Ali ti bi joj trebao ponuditi ženidbu...

Ivan.— Rakela!

Rakela. — Da, Ivane, da; ženidbu! Ti bi se trebao oženiti, a ja ću ti potražiti ženu. I to ženu, koja može da pruži barem kakovu nadu u uspjeh... I da uz to bude dobra i naivna ženica.

Govorila je i smijala se glasom, koji je ozvanjao kao plač.

Rakela. — Bit će to tvoja žena, a ja, kako je sasvim razumljivo, na tvoju ženu ne ću biti nimalo ljubomorna.

Ivan. — Ali će ona biti ljubomorna na tebe.

Rakela. — Pa to je i prirodno! To će samo potpomoći naše djelo. Vi ćete se vjenčati. Pohodit će vas i obdariti Milost, vrlo velika Milost. Dat ćete na svijet sina, barem jednog sina za mene... A ja ću ga dizati do neba!

Ivan. — Ne huli nebo!

Rakela. — Znaš li ti uopće, što je nebo? I znaš li, što je pakao? Znaš li uopće, gdje leži pakao?

Ivan. — Kažu, da leži u središtu Zemlje.

Rakela. — A možda i u sterilnoj utrobi žene...

Ivan. — Rakela! Zaboga, Rakela!

Rakela. — Ali dodji mi bliže...

Ona ga postavi na svoja snažna koljena. Privine ga na svoja prsa, kao dijete i prisloniviši mu na uho isušene usne, izgovori glasom, koji je bio tek šapat:

Rakela. — Već sam ti našla ženu... Našla sam ti onu, koja ima da bude majka našeg sina... Uvjeravam te, da nitko nikada nije s tolikom revnošću i s tolikim marom tražio majku i odgojiteljku, kao što sam ti ja tražila i našla ovu ženu...

Ivan. — A koja je to?

Rakela. — Gospodjica Berta Lapiera... A zašto drhćeš? Znala sam vrlo dobro, da ti se ona mili? Zašto si preblijedio? Zašto plačeš? Plači, plači, sine moj. Bijedni Ivane!

Ivan. — Ali Berta...

Rakela. — Berta je već osvojena! I to ne radi n a š e g bogatstva! Već zato, što te ljubi, do ludila ljubi. A jer u sebi nosi, kao sve zaljubljene djevice, herojsko srce, ona će prihvatiti ideju, da te otkupi od mene, koja sam tvoja majka i tvoj pakao na zemlji. Znam, znam... Znam, kako i koliko te ona sažaljuje. Znam i strah, koji joj ja ulijevam... Znam i to, što ona o meni govori...

Ivan. — Ali... njeni roditelji?

Rakela. — Oh, što se tiče njenih kršćanskih roditelja, oni su vrlo razboriti. A osim toga znaju dobro, koliko vrijedi t v o j e bogatstvo.

Ivan. — Naše bogatstvo!

Rakela. — Oni, kao uostalom svi ovdje u gradu, drže, da je to bogatstvo tvoje. A legalno, zar ono nije uistinu tvoje?

Ivan. — Razumijem, ali...

Rakela. — Što se toga tiče, mi znamo, kako ćemo postaviti sve stvari na svoje pravo mjesto. Oni ne znaju, psetance moje, kako i koliko si ti moj i koliko je sve ovo moje i samo moje. Ne znaju, kako će biti moj sin onaj, koga ćeš ti dobiti od njihove kćeri... Jer ti ćeš ga, svakako, dobiti! Je li, da ćeš ga dobiti?

Ove su riječi toliko uzbunile i prodrle do dna jadnog Ivana, da je čovjek osjetio u srcu neku bol i vrtoglavicu.

Rakela. — Dobit ćeš ga, Ivane, dobit ćeš ga!

Ivan. — Ti hoćeš da me ubiješ, Rakela...

Rakela. — Tko zna! Ali prije treba, da mi dadeš sina... Razumiješ li? Angjeoska Berta Lapeira je tu. Angjeoska! Ah, ah!

Ivan. — A ti vražja i demonska! — krikne čovjek, pokušavši da se podigne.

Rakela. — Pa i demon je angjeo.

Ivan. — Ali, nažalost, angjeo, koji je pao...

Rakela. — A ti učini, da padne i Berta!

Ivan. — Ali, Rakela, ti me ubijaš!

Rakela. — A zar ja nisam više nego mrtva?

Kad je to kazala, Rakela mu se približi. A kad je malo zatim Ivan prislonio svoje usne uz usne svoje žene i gospodarice, osjetio je, da su sva ispijena i užarena, kao pijesak pustinje...

Rakela. — Sada treba da sanjaš o Berti, a ne o meni. Ili radije: o našem djetetu.

Ali bijedni Ivan nije mogao da sanja.

II

Kako je uopće palo na pamet Rakeli, da predloži Ivanu za legitimnu ženu gospodjicu Bertu Lapeira? Kako je samo mogla otkriti, ne da je Berta bila zaljubljena u Ivana, kako je to ona kazala, već da je on u svojim snima, dok je pozvan gubio onu volju, koja nije bila njegova, već Rakelina, sanjao, da mu angjeosko stvorenje dolazi u pomoć, da ga otkupi i oslobodi? A ako je taj san bio uistinu san nove ljubavi, koja se imala tek roditi, što je inače tražila Rakela, nego to, da uguši tu ljubav i oženi svoga ljubavnika onom drugom ženom, od koje je ona, neplodna udovica, iščekivala sina?

Ivan je poznavao Bertu još od svoga djetinjstva. Bile su to stare porodične relacije. Ivanovi roditelji — a Ivan je bio siroče još od djetinjstva — bili su vrlo veliki prijatelji Petra Lapeire i njegove žene, koji su se uvijek zanimali za nj, žaleći očinski njegove mladićke neurednosti i njegove odnošaje sa ženama s ulice. Toliko im je teško bilo pri duši, da su se upravo radovali, kad se je brodolomac tolikih ljubavi — ali ne jedne istinske ljubavi — smirio i usidrio u luci sterilne udovice, tako da

su to zapravo smatrali njegovom srećom, a da nisu ni iz daleka naslutili, koliko je ta luka bila isprepletena zasjedama.

Protivno od onoga, što je Ivan držao, obaviješteni supruzi Lapeira smatrali su, da je odnošaj Ivanov s Rakelom neka vrsta ženidbe; a budući da je Ivanu bila potrebna izvjesna volja i energija, koja bi ga vodila, (zato što je sâm nije imao), oni su držali, da će istog dana, kad Ivan dobije prvo dijete, biti konačno spašen. Kod kuće su vrlo često razgovarali o Ivanovu tragikomičnom životu, a da kod toga nisu ni u snu pomišljali na djevojku i angjeosku Bertu, koja je — slušaj danas, slušaj sutra — započela sama od sebe, spontano i indirektno, da se zanima za mladića.

Ali kad je Berta čula, da njeni roditelji žale, što Rakela nije nikako mogla da postane majka, a ta bi činjenica bila zauvijek pred čovječanskim i božanskim — ili bolje: pred teokratskim i demokratskim — zakonom povezala i spojila onu potajnu vezu, ona je nesvijesno željela, da se to nikada ne oživotvori... Šta više, sanjala je, da će ona sama lično biti andjeo otkupitelj, koji će morati da oslobodi onog brodolomca iz luke zasjeda i muka, u kojoj je još uvijek stajao usidren. Kako se to moglo desiti, da je i u Ivanu, kao i u Berti, živio isti san? Sasvim lako i slučajno, posredstvom rijetkih pohoda, koje je Ivan činio Lapeirima. Kad bi nehotično pružio ruku Berti, mogao je da zarodi san ljubavi... Katkada se čak dogadjalo, da je Berta sama, u odsutnosti svojih roditelja, primala druga iz svojih djetinjskih igara. Ali Ivan je naslutio opasnost, i savladan Rakelinom voljom, koja je bila i njegova, obustavi svoje posjete u onoj kući. A Bertini su roditelji onda govorili: »Kako samo vlada s njim! Odbija ga od čitavog svijeta«. A medjutim je kćeri, angjeoskoj Berti, neki pali andjeo kroz tišinu noći i sna šaputao na samo uho: »Ona te se boji«...

A sada ga je baš sama Rakela, i nitko drugi, bacala u naručje Bertino.

Jadnik Ivan osjećao je kao neku nostalgiju za olujnom pučinom svojih prošlih ljubavnih avantura, predosjećajući, kako ga Rakela goni u smrt. Ali pošto on zapravo nije nikada čeznuo za očinstvom, zašto je u stvari nastavljao da živi na svijetu čovjek, sličan njemu?

Na što ga je sve samo ona žena silila?

Počeo je, dakle, ponovo da pod vodstvom i na savjet Rakele, pohadja kuću starih Lapeira. Ta je činjenica neobično dobro i blago raspoložila dušu kćeri i roditelja, osobito onda, kad su naslutili njegove namjere. Više nego ikada prije, oni su se ražalili nad nasiljem, pod kojim je Ivan živio. I Petar i Marta, dvoje starih Lapeira, objašnjavali su to ovako:

Petar. — Jadni mladić! Sad nam je sasvim jasno, koliko on pati! A šta će sada zapravo biti od toga mladića?

Marta. — Pustimo ga, neka nas pohadja... Uostalom, ja naslućujem, zašto on dolazi...

Petar. — I ja se domišljavam, ali ona?

Marta. — Ja ću je, ako bude potrebno, početi na to pripremati.

Petar. — Ali onaj odnošaj...

Marta. — Zar ne vidiš, čovječe božji, da ga on nastoji raskinuti? Zar ga ti ne poznaješ?

Petar. — Poznajem. Ali tko zna, koliko će ga samo stajati žrtava to kidanje odnošaja!

Marta. — Pa kad bi ga i stajalo? On je toliko bogat, pa kad bi baš nešto morao i žrtvovati...

Petar. — Istina.

Marta. — Gledajmo, dakle, da ga spasimo! Osim toga, to od nas traže i njegovi roditelji.

Petar. — A ako se ne varam, to od nas traži i naša kći.

Berta je stvarno sa svoje strane s velikom tjeskobom čekala spasenje Ivanovo. Da li Ivanovo

ili svoje? Govorila je: »Hoću da joj ugrabim toga čovjeka i da vidim, kakav je taj čovjek, koji je učinio Rakelu onakvom, kakva je. On će učiniti i mene takovom«.

Rakela je, naime, bila Bertin ideal, koji joj je u svemu imponirao.

III

Jadni Ivan, sad već i bez onog »don«, sav se tresao izmedju dviju žena; izmedju svoga andjela i svoga demona... Iza sebe imao je Rakelu, a ispred sebe Bertu, koje su ga neprestano gurale. Kuda? On je to predosjećao: u ponor. Osjećao je, kako se pokraj njih gubi i nestaje. Jedna i druga lomile su ga na komade. A on se osjećao, kao onaj dječak, za kojim su se pred Salamunom otimale dvije majke, iako nije bio svijestan o tome: koja ga je od njih dvije htjela čitavog ili prepolovljenog... Plave su ga i svijetle oči djevojke Berte, kao more bez dna i bez obala, pozivale u ponor, a iza njega, oči su ga Rakeline, crne i tamne, prava noć bez pozadine i zvijezda, gurale u isti bezdan.

Berta. — Može li se, Ivane, saznati, što je tebi? Izjadaj se meni! Nisam li ja tvoja prijateljica iz djetinjstva, gotovo tvoja sestra?

Ivan. — Sestra... Sestra...

Berta. — Zar ti se ne svidja ovo ime »sestra«?

Ivan. — Nisam nikada imao sestara. Mogu reći, da sam jedva poznao i svoju majku. A tko zna, da li sam uopće upoznao kakovu ženu.

Berta. — Ne zbijaj šale!

Ivan. — Imao sam žena, ali jednu ženu, ono, što se zove ženom, tu nisam nikada imao!

Berta. — A udovicu? A Rakelu?

Berta se i sama začudila, kako je uopće mogla izustiti ovu riječ, a da pri tome nije uložila skoro

nikakav napor, niti joj se potresao glas, dok je sam Ivan saslušao ove riječi s apsolutnim mirom.

Ivan. — Ta me je žena spasila. Ona me je spasila od ženâ...

Berta. — Vjerujem, ali sada...

Ivan. — Sada, razumije se, treba, da se ja spasim od nje.

Dok je tako govorio, Ivan je osjećao, da ga pogled onih duboko-tamnih udovičinih očiju pritiskuje još većim nasiljem i ulijevaju mu strah u kosti.

Berta. — A ne bih li ja mogla da ti nekako pomognem u ovom poslu?

Ivan. — Ali, Berta, Berta!

Berta. — Šta se samo tako držiš? Zar misliš, da ja moram povesti glavnu riječ?

Ivan. — Ali, Berta?

Berta. — Kad ćeš, Ivane, već jedanput postati čovjek? Kad ćeš dobiti svoju vlastitu volju?

Ivan. — Pa dobro: hoćeš li, da me spasiš?

Berta. — Na koji način?

Ivan. — Da podješ za mene?

Berta. — A bi li me ti htio uzeti?

Ivan. — Bih.

Berta. — Svojevoljno.

Ivan zadrhće, pomislivši na tamu, skrivenu na dnu onih jasnih i plavih očiju djevičinih. »Možda je naslutila pravu istinu?« — zapitao je sama sebe i htio da se odmah povuče, ali su ga crne udovičine oči tako oštro pogledale i rekle mu: »Kaži, što god hoćeš, ali ti ne možeš lagati!«

Ivan. — Da, svojevoljno.

Berta. — A imaš li ti zapravo svoju volju?

Ivan. — Baš zato, jer je imam, hoću da te učinim svojom ženom...

Berta. — A onda?

Ivan. — A onda... šta?

Berta. — Ostavit ćeš najprije onu?

Ivan. — Berta... Berta!

Berta. — Dobro. Ako baš ne ćeš, ne govorimo više o tome... Stvar je, naime, u tome, što se ti osjećaš nemoćnim, da se oslobodiš od nje, pa čekaš od mene, da te ja od nje oslobodim. Nije li tako?

Ivan. — Da, tako je, — odgovori on i ponikne očima.

Berta. — I da ti ja dadem volju, koje nemaš.

Ivan. — Tako je.

Berta. — I da se boriš protiv njene volje?

Ivan. — Da.

Berta. — Onda će tako i biti.

Ivan. — Ah, Berta, Berta!

Berta. — Budi miran. Pogledaj me i ne dotiči me se. Svaki čas bi mogli ući i moji roditelji.

Ivan. — A šta će oni nato kazati?

Berta. — Zar si toliko naivan, da nisi razumio, da smo sve predvidjeli i pripremili?

Ivan. — Zaboga!

Berta. — Svi ćemo skupa raditi, da te spasimo.

IV

Pripreme oko vjenčanja s Bertom ogorčile su do dna duše bijednog Ivana. Njeni su roditelji radili vrlo obazrivo, da na svaki način osiguraju ekonomsku budućnost svoje kćeri, a možda i svoju ličnu. Ona nije bila, kako su to mnogi držali, jedina kći, jer su oni još imali i sina, koji je vrlo mlad otišao u Ameriku i za koga se više nije nikada čulo. Lapeire su, dakle, tražili od Ivana, da bi on prije samog vjenčanja darovao Bertu, a opet s druge strane nisu nikako htjeli da obavještavaju svog budućeg zeta o svojim interesima. Ivan se opet nećkao, da ustupi taj dar, uvjeravajući ih, da će, čim se oženi, napraviti oporuku, u kojoj će imenovati baštinicom svih svojih dobara svoju ženu, a vrlo ograničenim

kapitalom nadarit će i Rakelu. Bertini roditelji su time bili potpuno zadovoljeni.

Osim toga, Rakela nije bila nikakova zapreka ni za Lapeire, kao ni za njihovu kćerku. Oni su čak odlučili, da će živjeti u prijateljskim odnosima s njom, kao s inteligentnom prijateljicom i kao sa ženom, koja je u neku ruku spasila Ivana, uvjereni, da će Berta umjeti, da svojom umiljatošću sasvim osvoji srce muževljevo, te da će konačno i sama Rakela doprinijeti sve, što se bude moglo, zadovoljstvu i sreći novoga braka. Dok su oni to tako snovali, radili su, da Rakeli osiguraju dobro i časno ime, a to su mogli tim lakše, što Rakela nije bila nikakova vulgarna skitnica, ni jedna od onih žena, koje se prodaju najboljem nudiocu. Njena veza s Ivanom — mislili su — ili su bar htjeli da misle, bila je rodjena u čistoj strasti ili bolje: u čistom saučešću.

Ali crna točka sukoba, koju ni roditelji angjeoske Berte, niti itko drugi u gradu — premda su skoro svi sebi uobražavali, da poznaju onu udovicu! — nisu mogli da pretpostave, bila je ta, da je Rakela bila iznudila od Ivana, da prepiše na nju sve nekretnine, kao i sve ostale vrijednosne papire. Bijedni Ivan bio je samo njen administrator ili mandatar. Razumljivo je, da je lukava udovica umjela da zadrži ovu točku u tajnosti. Sa strane svoje, ona je bolje nego itko drugi poznavala imućstveno stanje porodice Lapeira.

Rakela. — Čuj me, Ivane: za kratko vrijeme, još prije nego što se vi vjenčate, a u svakom slučaju, poslije vašega vjenčanja, mala imovina Bertinih roditelja, odnosno imovina tvoje buduće vjerenice... naglašujem: vjerenice, a nikako žene... bit će moja, odnosno naša...

Ivan. — Naša?

Rakela. — Razumije se: za dijete, koje ćemo dobiti, ako nam ga tvoja vjerenica dade. Ako ne...

Ivan. — Rakela, ti hoćeš, da me ubiješ!

Rakela. — Umiri se, psiću moj! Zarinula sam već svoje pandže u onu baštinu. Kako vidiš, spremam se da kupujem hipoteke i dionice. Ali je Rakela, konačno, žena vrlo dobre ćudi. Ona je prava gospodja. Spasila je onoga, koji ima da bude muž naše kćeri, otkupitelj naše situacije i odbrana naše starosti. I bit će to! Pa zašto, konačno, ne bi išle stvari onako, kako sam to ja zasnovala?

Ivan. — Rakela! Rakela!

Rakela. — Nemoj tako jadikovati! Naličiš mi na jagnje, koje ima da se zakolje.

Ivan. — Pa i jesam žrtveno janje.

Rakela. — Nije tako. Ja hoću da te učinim čovjekom. Hoću da te učinim ocem!

Ivan. — Ti?

Rakela. — Da, ja, Ivane. Upravo ja, Rakela.

Ivan se previjao, kao da je u agoniji.

Ivan. — Ali kaži mi, Rakela, kaži, — a dok je ovako govorio, glas mu se kidao plačem, — zašto si me osvojila? Zašto si mi isisala mozak volje? Zašto si me svela na položaj lutke? Zašto me nisi ostavila u baruštini, u kojoj sam prije propadao?

Rakela. — Da sam to učinila, ti bi danas bio već propao i umro u bijedi i u gnjiležu.

Ivan. — Bilo bi to bolje, Rakela, bilo bi bolje! Bolje bi bilo, da sam umro u bijedi i gnjiležu. Ta nije li i ovo bijeda? Nije li i ovo gnjilež? Šta ja uopće posjedujem, što bi barem donekle bilo moje? Šta sam ja? Zašto si mi otela dušu i tijelo?

Bijedni Ivan je od jada jecao, našto ga je Rakela, kao što je to uvijek radila, prihvatila majčinski svojim rukama i posadila na svoja koljena, privivši ga na svoja neplodna prsa. Dotakla ga se svojim dojkama, koje su, nabrekle od crvene krvi, bile nemoćne, da iz sebe izažmu bijelo mlijeko. Zatim je naslonila svoju glavu na njegovu i pokrivši njegove oči svojom prosutom kosom, zaplakala i ona, uplećući svoj plač u njegove jecaje. I govorila mu je:

Rakela. — Sine moj, sine moj, sine moj! Nisam ja tebe otela, već si ti oteo moju dušu. Ti! Ti!... Pa i tijelo si mi oteo, sine moj! Vidjela sam, da si izgubljen, izgubljen... Vidjela sam, kako očajnički tražiš ono, što se ne može naći... A ja sam htjela sina, ja sam tražila sina... I držala sam, da sam ga našla s tobom. I vjerovala sam, da ćeš mi ti dati sina, sina, za kojim žudim toliko, da me ta žudnja odvodi u smrt. A sada bih htjela, da mi ti daruješ sina.

Ivan. — Ali, Rakela, to ne će biti tvoj sin...

Rakela. — Hoće, hoće, bit će moj, moj... Kao što si i ti moj... Zar ja nisam tvoja žena?

Ivan. — Da, moja si žena...

Rakela. — A ona će biti tvoja vjerenica. Vjerenica! A ja ću biti tvoja majka i majka vašeg djeteta... Mojega djeteta.

Ivan. — A ako ga ne budemo imali?

Rakela. — Šuti, Ivane, šuti! Kad ga ne bi imao, kad ga ona ne bi dala, bila bih spremna, da...

Ivan. — Šuti, Rakela! Crna težina tvoga glasa nagoni me u strah!

Rakela. — Da, bila bih spremna, da te odmah oženim drugom.

Ivan. — A kad bih ja sâm bio krivac?

Rakela ga naglo odgurne od sebe, skoči kao ranjena i pogleda Ivana uznemirenim i grozničavim pogledom. Ali odmah poslije ovog životinjskog i neprijateljskog trzaja, raširila je ruke prema svome mužu, zaviknuvši mu:

Rakela. — Ne, Ivane, hodi ovamo! Hodi, sine moj! Ja hoću sina, koji će mi biti više sin od tebe! Zar ti nisi moj sin?

Morao je da joj pridje i da joj se pokori, premda je bio sav u groznici i bez prave svijesti.

V

Rakela nije htjela da prisustvuje vjenčanju Berte, kako su to željeli Bertini roditelji. Nije trebala ni da se čini bolesnom, pošto je doista bila bolesna.

Rakela. — Ne bi se, Ivane, nikada nadala, da će oni to zahtijevati. Poznavala sam doduše, njihovu blesavost i preuzetnost. Ali ih nisam smatrala toliko netaktičnima, da predju preko svih društvenih konvencionalnosti. Istina, da naš odnošaj nije bio nikada javan, ali i uprkos toga, čitav je grad o svemu vrlo dobro informiran. Jasno je, da su oni tim pozivom htjeli samo da učine vidljivijim i teatralnijim triumf njihove kćeri. Glupani! A ona? Šta će na to ona, tvoja vjerenica?

Ivan. — Ali, Rakela, pazi, da ti...

Rakela. — Šta? Bolje mi reci: Kakvi su njeni zagrljaji? Jesi li joj pokazao koješta, što si naučio od onih kojekakovih žena? Jer s onim, što sam te ja naučila, ne možeš ništa postići. Kakova je t v o j a vjerenica? Kažem »tvoja«, jer ti nisi njen.

Ivan. — Ne, nisam ni svoj.

Rakela. — Ti si moj i samo moj! A sada znaš vrlo dobro svoju dužnost, pa budi oprezan. I gledaj, da dolaziš što manje u ovu našu kuću.

Ivan. — Ali, Rakela...

Rakela. — Rakela te više ne veže. Sad moraš da se sav predaš svojoj vjerenici. Budi joj privržen!

Ivan. — Ali ona mi daje savjet, da dolazim s vremena na vrijeme u pohode tebi...

Rakela. — Znala sam! Budala jedna! Čini se: zabila je sebi u glavu, da mene oponaša?

Ivan. — Da, oponaša te u onom, gdje može. U odijevanju, u češljanju, u gestikulaciji i u načinu kretanja.

Rakela. — Doista, kad ste mi došli prvi put u pohode, opazila sam, da me je kroz čitavo vrijeme

tog konvencionalnog posjeta potanko promatrala i proučavala.

Ivan. — Čak mi je govorila, da moramo postati intimniji, kad već i onako živimo tako blizu, gotovo preko puta.

Rakela. — To je samo njena taktika, da me iščupa iz korena i pogazi. Hoće, da nas ti vidiš vrlo često zajedno, pa da me kasnije nadbije.

Ivan. — A ja držim, da ona to čini iz nekog drugog razloga.

Rakela. — Iz kojeg?

Ivan. — Ona se priljubila uz tebe zato, što se tobom oduševljava!

Rakela pogne glavu, koja je odjedanput poblijedjela. Pritisnula je ruku na prsa, kao da je nešto guši, a onda je rekla:

Rakela. — Ali je ipak najvažnije, da sve ovo donese plodove.

A kako je Ivan iščekivao, da će dobiti poljubac rastanka — vlažni i produljeni poljubac — udovica ga je odbila, rekavši mu:

Rakela. — Sada ne. Ne ću da ga njoj oduzimam i kradem.

Ivan. — Ljubomora?

Rakela. — Ljubomora? Ludjače! Zar uistinu držiš, da me tvoja vjerenica može učiniti ljubomornom? Ja, koja sam, konačno, tvoja žena? Oženila sam vas samo zato, da sazdate djecu za nebo! Za nebo i za mene!

Ivan. — Zar si ti moje nebo?

Rakela. — Prošli put si rekao, da sam ja tvoj pakao...

Ivan. — Istina je.

Rakela. — Ali dodji ovamo, dodji ovamo, sine moj!

Uzela mu je glavu medju ruke i poljubivši ga suhim i žestokim poljupcem u čelo, rekla mu je, rastajući se od njega:

Rakela. — A sad podji i izvrši svoju dužnost s njom. Izvršite tu istu dužnost i prema meni, jer znaš, što bih ja sve mogla učiniti...

VI

Bilo je istina, da je Berta od Rakele naučila, kako će zadobiti ljubav svoga muža i kako će biti žena. Tako ju je posve apsorbirala Ivanova metresa, pa je, preko nje, počela da otkriva samu sebe. Jednog dana nije mogla više izdržati, pa izrabivši slučaj, da je Ivan otišao u lov s prijateljima (a pošao je, u stvari, potaknut zajedničkim nagovorom Rakele i Berte), vjerenica se odlučila da posjeti udovicu.

Berta. — Možda vam ne će biti milo, da dolazim sama.

Rakela. — Ne, nije mi nemilo. Čak sam očekivala vašu posjetu.

Berta. — Očekivali ste je?

Rakela. — Da, očekivala sam je. Konačno, čini mi se, da sam ipak nešto i ja učinila za vašeg vjerenika, za dobrog Ivana, a možda sam i doprinijela glavni dio, da dodje do vaše ženidbe.

Berta. — Vi ste ga spasili od žena i ja sam uvijek dolično priznavala vašu plemenitost...

Rakela. — Plemenitost? Zašto? Nisam ga mogla vezati uz svoju sudbinu, premda je on htio, da se vjenča sa mnom...

Berta. — Držala sam...

Rakela. — Poznavali smo se previše dobro, a osim toga, župnikov blagoslov, premda bi nam mogao uliti Milost, kao dobrim vjerenicima, ne bi nam ipak mogao pomoći, da rodimo djecu... Šta je? Zar se vi sramite? Zar niste došli ovamo, da govorite sa srcem u ruci?

Berta. — Jesam, Rakela, samo nastavite!

Rakela. — Nisam ga, dakle, mogla žrtvovati svojem samoljublju. Ono, što ja nisam mogla da održim, to morate održati vi.

Berta. — Hvala, hvala!

Rakela. — Hvala? Ne zahvaljujte, jer sve, što sam ja učinila, učinila sam samo za njega.

Berta. — Zahvaljujem vam dakle, što ste učinili za njega.

Rakela. — Ah!

Berta. — Zar vam moja zahvalnost nije ugodna?

Rakela. — Nije mi neugodna! Nije mi čak ni žao, ali ćete vi jednog dana naučiti...

Berta. — Da hinim?

Rakela. — *Ne, nego da budete iskreni!*

Berta. — Zar vi mislite, da to već nisam?

Rakela. — Ima pretvaranjâ, koja su vrlo iskrena. A ženidba je škola pretvaranja.

Berta. — Odakle to znate?

Rakela. — Pa bila sam udata.

Berta. — Da, da! Vi ste udova!

Rakela. — Udova... udova. Gotovo sam uvijek bila udova. Držim, da sam se i rodila, kao udova. Moj je prvi muž umro prije nego što sam se ja rodila... Ali manimo se ludosti i dosjetaka!... Jeste li zadovoljni s Ivanom?

Berta. — Ljudi...

Rakela. — Ne, čovjek, čovjek! Kad ste kazali, da sam spasila Ivana od žena, ja sam samo slegnula ramenima. A sad vam, Berta, kažem, da je potrebno pripaziti na čovjeka i to na vlastitog čovjeka. I tražiti u njemu čovjeka.

Berta. — Baš sam htjela o tome povesti govor, ali...

Rakela. — Što ali?

Berta. — Ne mogu nikako da u njega pronadjem volju...

Rakela. — A htjeli biste je pronaći?

Berta. — Ne, ne, ali...

Rakela. — S ovim »ali«, ne ćete ni do čega doći.

Berta. — A do čega bih trebala da dodjem?

Rakela. — Do čega? Hoćete li da vam kažem?

Berta, blijeda kao krpa, počela je uzmicati, dok su crne i tamne Rakeline oči sjekle tišinu. I konačno izlane:

Berta. — Do čega?

Rakela. — Da postanete majka! To je vaša dužnost, kad već ja sama nisam mogla da postanem!

Opet nastade tišina, koju je Berta prekinula, povikavši:

Berta. — Pa ja ću i postati!

Rakela. — Neka onda bude hvaljeno ime Božje!... No rekli ste, da ste došli ovamo, da potražite Ivanovu volju? Pa dobro: Ivanova volja, volja našeg čovjeka, upravo je da — postane čovjek!

Berta. — Zar i njegova?

Rakela. — Da, njegova, jer je i moja.

Berta. — Sada više nego ikada prije poštujem vašu plemenitost.

Rakela. — Plemenitost? Ne, ne... Računajte samo na moje stalno prijateljstvo, jer vam može biti od koristi.

Berta. — O tome ne sumnjam.

Ispativši je, rekla joj je Rakela na izlasku:

Rakela. — Kažite vašim roditeljima, da ih svakako želim pohoditi.

Berta. — Moje roditelje?

Rakela. — Da, da se porazgovorimo o poslovima. Da bih se nekako utješila u svom udovištvu, sva se posvećujem poslovima i pokušavam da napravim kakav finansijski posao.

I zatvorivši vrata, promrmlja u sebi: — »Jadna vjerenica!«

VII

Kad je, napokon, jednog jesenjeg jutra, Berta obavijestila svoga muža, da će postati otac, on je osjetio, kako se u njegovoj patničkoj duši cijepa tjeskobna veza dviju veriga, koje su ga do toga časa držale zavezana. Počeo je prisluškivati svoju mrtvu volju... Velika se borba približavala. Hoće li, uistinu, biti sin? I hoće li on postati otac? A što je, zapravo, značilo biti čovjek?

Berta se, naprotiv, osjećala lakšom i smirenijom. Pobijedila je, dakle, Rakelu! Ali je u pojedinim časovima ipak sumnjala, da bi slična pobjeda mogla biti triumfalna. Sjećala se udovičinih riječi i njenog pogleda, koji je naličio na pogled sfinge.

Kad je Ivan otišao, da Rakeli javi radosnu vijest, ona je odjedanput preblijedila i izgubila dah, dok se, čas kasnije, nije počela crvenjeti. Iz usta joj se vinuo uzdah... Obasule su je kaplje znoja. Morala je sjesti. Čas kasnije promrmljala je glasom koji je bio dalek i kao snen:

Rakela. — Konačno si moj, Ivane.

Spopala ga je i privinula uz svoje drhtavo tijelo. Izljubivši ga strastveno i frenetički po očima i ustima, odmaknula ga je od sebe, držeći ga tako u malom razmaku i hvatajući svojim rukama njegovo lice, gledala ga je uporito u oči, ogledavajući se u njima. A kad je opazila, da je u njegovim očima izgledala malena i neznatna, počela ga je iznova ljubiti.

Promatrala je s naročitom radoznalošću odraz svoje slike, koja je bila tako malena u njegovim očima. A onda je, kao sva izvan sebe, promuklim glasom, šaptala: »Pusti me, da se sama izljubim!« A dok mu je tako zaklapala poljupcima oči, Ivan je bio u strahu, da ne bi poludjela.

Rakela. — A sada možeš dolaziti češće, nego što si dosad dolazio... Sada joj više nisi potreban.

Ivan. — A ona me baš sada želi imati blizu sebe više, nego što je ikada prije željela.

Rakela. — Moguće je... da, da, sada se u njoj tek formira. Istina je!... Sad joj moraš još više iskazivati ljubav... Ali brzo, brzo, da joj dozlogrdiš! I tako ćeš joj vrlo skoro biti zamoran.

Tako je i bilo. Kroz nekoliko prvih mjeseci Berta ga je na svaki način htjela uvijek imati blizu sebe, uživajući u njegovu draganju. Provodila je svoje trudne časove, držeći njegove ruke u svojima i promatrajući svoje lice u njegovim očima. I nehoteći otpočinjala je razgovor o Rakeli.

Berta. — Šta je kazala?

Ivan. — Bila je neobično razdragana, kad je doznala.

Berta. — Vjeruješ li, da je to iskreno?

Ivan. — Zašto ne bih vjerovao?

Berta. — Ja ne vjerujem. Ta je žena demon. Demon, koji te je zaokupio.

Ivan. — A tebe nije?

Berta. — Kakav ti je samo dala ljubavni napitak?

Ivan. — Ali mi se čini, da je taj napitak izgubio već svu svoju snagu...

Berta. — Ali sad ćeš biti samo moj...

»Moj, moj!« — pomislio je Ivan. — »Jedna i druga govore uvijek istu stvar!«

Berta. — Hoćemo li je pohoditi?

Ivan. — Zar sada?

Berta. — Upravo sada.

Ivan. — Da nju vidimo ili da ona vidi tebe?

Berta. — Da vidimo nju i da ona mene vidi. Da vidimo, kako će me gledati.

Berta se rado šetala gradom ispod ruke s Ivanom, tražeći poglede svijeta. Ali nekoliko mjeseci kasnije, kad se već kretala s velikim naporom, dogodilo se ono, šta je Rakela predvidjela. Berta je osjećala neko gadjenje od muža i gledala da bude što više sama. A kad je već ušla u period povra-

ćanja, znala je katkada viknuti na muža: »Šta si se tu ustobočio? Zašto neprestano sjediš kod kuće? Podji malo na zrak i ostavi mene na miru! Idi, dragi, idi, ta vidiš, da je sve ovo nesnosno!... Ne dotiči me se! Odlazi! Idi k njoj i razgovaraj s njom o mojim mukama!... Znam vrlo dobro, zašto si htio da se njom oženiš, a znam i zašto te ona nije htjela za muža«.

Ivan. — Berta, zaboga, na što ovakovi razgovori?

Berta. — Kad mi je to kazala ona sama, koja je konačno žena, kao što sam i ja.

Ivan. — Ali ona nije kao ti!

Berta. — Ona samo nije trpjela ovako, kao što ja trpim. Svi ste vi muškarci gadovi. Odlazi, idi k njoj!... Idi da pohodiš svoju udovicu!

Kad je Ivan ostavljao kuću i odlazio da pohodi Rakelu, da joj ispriča sve ono, što mu je vjerenica dobacivala, udova je od radosti gotovo silazila s uma. Počela mu ponovo ljubiti oči. Zadržavala ga je kod sebe. Katkada ga je zadržavala i po čitave noći, a u zoru, kad mu je otvarala vrata i gurala ga na ulicu, znala mu je s posljednim poljupcem dobaciti: — »A sada, kad te više ne čeka, podji k njoj i utješi je dobrim riječima. Reci joj, da ja na nju ne zaboravljam i da je čekam!«

VIII

Kao čovjek, koji je već davno sišao s uma, Ivan je lutao po kući. Osjećao je, kako ga u glavi i u srcu tišti praznina. Jecaji i uzdisanja Bertina dopirala su do njega, kao sa drugog svijeta. Nije ni opažao svoga tasta Lapeiru, koji je već dugo sjedio u tamnom kutu u očekivanju unuka. A kako je jadnik Ivan vjerovao, da je sve, što se oko njega dogadja, samo san, nije se nimalo začudio, kad je opa-

zio, kako se otvaraju vrata, na koja je stupila... Rakela!

— Zar vi? — viknu Petar, digavši se na noge.

Rakela. — Ja, da, ja! Došla sam da vidim, ne bih li vam mogla u čemu poslužiti.

Petar. — Zar vi da možete čemu poslužiti u ovim časovima?

Rakela. — A zašto ne bih? Možda će trebati, da se netko potraži? Šta ja znam! Ne zaboravite, Petre, da sam udovica...

Petar. — Dobro je, kad ste udova, ali...

Rakela. — Nema tu nikakva »ali«! Ja ostajem ovdje!

Petar. — Dobro. Javit ću svojoj ženi.

Malo zatim zapreo se izmedju Rakele i Marte ovaj razgovor:

Marta. — Ali, Bože dragi, gospodjo...

Rakela. — Čemu toliko čudjenje? Zar ja nisam dobra kućna prijateljica?

Marta. — Dobro, dobro. Razumijem. Ali samo da ona ne dozna i da ona ne čuje...

Rakela. — A kad bi me i čula?

Marta. — Ah, Bože dragi, ne govorite tako glasno!

U taj isti čas krvav krik prosiječe tišinu. Gospodja Marta poleti u kćerkinu sobu, dok je Rakela sluhom pretraživala tišinu, ne bi li čula produženje onoga krika... Zatim sjedne. A razabravši Ivanove korake, pošla je preda nj i uhvativši ga za ruku, zapitala ga glasom, koji je bio prepun tjeskobe i nade:

Rakela. — No, što je!

Ivan. — Kćerka.

Rakela. — Zvat će se Rakela.

Nato se udovica izgubi.

IX

Kad je Ivan, malo kasnije, sasvim plaho (osjećajući, da mu iza ramena udovičine oči grizu srce), spomenuo svojima, da bi njegova želja bila, da se novorodjenčetu nadjene ime Rakela, neobično se začudio, što se supruzi Lapeira nisu ništa usprotivili tome predlogu. Izgledalo je, kao da su van sebe. Što se je zapravo dogodilo?

Marta. — Dobro, dobro. Mi toliko dugujemo toj gospodji, a za tebe je bila gotovo kao majka.

Ivan. — Istina je.

Marta. — Ja bih čak predložila, da je zamolimo, da bude kumica djetetu.

Petar. — Tim prije, što će se time raspršiti brbljarije svjetine.

Ivan. — A ne čini li vam se, da će se zbog toga još više govorkati?

Petar. — Ne će; treba se smiono ispriječiti brbljavostima i govorkanjima. A pogotovo, kad su sva ta govorkanja besmislena i neosnovana. Zar se ti ne možeš pokazati na ulici vedra čela?

Ivan. — Bez sumnje!

Petar. — Svakom čovjeku neka bude dovoljna vlastita svijest!

Nato je Petar, kao čovjek, koji izriče neku duboku misao, da ga ta misao izdigne pred očima one, koja ga najbolje poznaje, — pogledao svoju ženu.

Ali je bilo mnogo jače iznenadjenje — koje se čak pretvorilo u strah — kad je Ivan razabrao, da je Berta, pošto je čula, koje bi se ime imalo nadjeti djetetu i tko bi mu imao biti kum, odgovorila samo: »Učinite, što god vas je volja!« Jadnica je naime poslije neobično velikog gubitka krvi, toliko oslabila, da je živjela kao u snu, dok joj je glava bila omamljena od prevelikog zujanja, a pogled obavijen maglom.

Domala se Rakela nastanila u kući i preuzela čitavu upravu. Mlada majka ju je gledala, kako se

oko nje vrti, kao fantom sa drugog svijeta. Udovičine su se oči sjale obnovljenim sjajem. Odjedanput se približila rodilji i utisnula joj poljubac, koji je odjeknuo čitavom sobom. Berta razabra udovičin glas, koji je bio čvrst i siguran, kao glas žene, koja zapovijeda:

Rakela. — A sada, Berta, treba da potražiš dojilju, jer mi se čini, da ne bi, s obzirom na stanje, u kome se nalaziš, bilo razborito, da sama dojiš malu. Mogle bi se, i jedna i druga, izvrći teškoj opasnosti...

Bertine se oči napuniše suzama.

Rakela. — Razumijem tvoju bol, ali je to i sasvim prirodno. Majka si djetetu. No najprije razbor! Treba da se ti sačuvaš za druge prilike.

Berta. — A da umre...

Rakela. — Tko? Zar mala? Moja Rakela? Ne, ne...

Pristupivši novorodjenčetu, prihvatila ga je sa mnogo opreza i počela ljubiti sa toliko strasti i zanosa, da je jadna majka osjećala, kako joj se srce lomi. I ne mogavši podnijeti tu bol, uzdahnula je jecajući:

Berta. — Dosta je, dosta, Rakela! Ne dosadjuj joj više. Maloj je potreban mir... ona mora spavati...

Nato Rakela poče da u svom naručju njiše i uspavljuje dijete, pjevajući mu u jeziku, koji je bio sasvim nepoznat Berti, njenim roditeljima i Ivanu; neobične i čudne pjesmice. A što je zapravo pjevala? Duboka se tišina obvila oko onih pjesmica, tako da se pričinjalo, kao da dolaze iz nekog udaljenog svijeta, bezgranično udaljenog i izgubljenog u mraku snova. Pa i Ivan, dok je slušao te nepoznate glasove, osjećao je, kao da se zanosi u san, ali u smrtni san, dok mu je ludačka strava zaokupljala prazno srce... Šta je konačno, značilo sve ovo? A što je značio i njegov život?

X

Kratko vrijeme iza toga, kad se Berta počela buditi iz turobnog porodjajnog sna i, malo pomalo, vraćati svoju izgubljenu snagu, opazila je, da je okradena... Majka je vidjela, kako joj je tudjinka, preko dojkinje — koju je Rakela sama bila izabrala i kojoj se ova jedinoj pokoravala — ukrala dijete. Shvatila je, konačno i to, u kakav je ponor pala i kome i kojoj je stvari ona bila žrtvovana... Ili bolje: ona sve i nije vidjela, niti razumjela. Bilo je, naime, u udovice toliko ponorâ, da se Berta nije mogla ni snaći. Nije, uostalom, ni pokušavala da ih sve otkrije, kad joj je već i sam pokušaj, da ih pronadje i pretraži, izazivao osjećaj vrtoglavice i nesvjestice. Ali svejedno, pred onim pjesmicama, koje su uspavljivale dijete u nepoznatom jeziku, ona se ipak spremala na borbu.

Berta. — Da li biste mi mogli kazati, što vi to djetetu pjevate?

Rakela. — Ah, ništa! Uspomene iz moga djetinjstva!

Berta. — Ali...

Rakela. — Ne tražite više od mene... Uostalom, zašto biste i željeli, da više znate!

Ne, ne! Berta nije mogla, a nije ni htjela da znade više. Znala je i previše. Bilo bi bolje, da nije toliko znala! Možda bi bilo mnogo bolje, da se nije pustila zavesti od zmije, upoznavajući plod dobra i zla. Pa i njeni roditelji, njeni dobri roditelji, izgledali su, kao da su pobjegli iz kuće. Mučke su se bunili protiv toga, što im je udovica oduzela unuku, a nisu mogli trpjeti ni dadilju, koja im je odnosila dijete.

Ali Berta je najviše osjećala neku vrstu sažaljenja prama svome mužu, bijednomu Ivanu. Primala ga je na svoje zamoreno krilo, da ga zaštiti od nekog prikrivenog neprijatelja ili strašne neke opa-

snosti i naslanjajući svoju oznojenu i razbarušenu glavu na muževljeva ramena, plakala je i plakala, dok su joj grudi, uzburkane konvulzivnim jecajima, udarale nad izlomljenim Ivanovim prsima ... A kad je za jednog od ovih prebolnih nastupa vjerenica i majka jecala: »Sine moj, sine moj«, gotovo je premrla, kad je opazila, kakva je posmrtna bljedoća prekrila lice njenog muža:

Berta. — Šta je s tobom, sine moj? Ti trpiš?

Ivan. — Umiri se, Rakela, ti me ubijaš.

Berta. — Ali ti si, Ivane, sada sa mnom, sa svojom Bertom ...

Ivan. — Ne znam, zapravo, gdje sam.

Berta. — Šta je to s tobom?

Ivan. — Ne govori tako, ne govori tako ...

Berta je naslućivala svu muku, koja je tištala njenog muža. Odlučila je zato, da ga ponovo pridobije, da ga osvoji i otkupi ... Da privede u život tu namisao, bila je podobna, da zapusti i izgubi rodjeno dijete. Htjela je svoga čovjeka, *svoga muža!* A Ivan je uistinu počinjao da se osjeća mužem: više mužem nego ocem! Tek sada počeo je opažati, kako je prije bio samo sredstvo i ništa drugo nego sredstvo. A za koju svrhu? Da bi zadovoljio pomamnu žudnju materinstva? Ili možda i zato, da bi ispaštao neobičnu kaznu, kaznu drugih, nepoznatih svjetova? ... One neobične uspavanke, koje je Rakela u nepoznatom jeziku pjevala Rakelici, svojoj kćeri, koja nije bila prisvojena, već njena vlastita kći — jer je Rakelica bila stvarno dijete udovičino! — pričale su joj o slatkoj kazni, o nježnoj i razdraganoj kazni, koja je poput otrova osvajala snom. Na koji je samo način Rakela sada promatrala Ivana! Tražila ga je manje nego prije.

Ali kad god bi ga zatražila i sastala se s njim, sastanci su ti bili slični, kao i u prošla vremena, a možda i frenetičniji, nego onda.

Jednoga mu je dana kazala:

Rakela. — A sada se posveti malo više svojoj vjerenici Berti. Žrtvuj se njoj! Ona treba sina, pa ga i zaslužuje, pošto i onako ova mala Rakela nije njena, već moja i samo moja. Ti to znaš. Ova je mala moja i moj je plod. Čak sam htjela Bertu prisiliti, da rodi na moja koljena, kako se priča u Svetom Pismu. Posveti se, dakle, njoj, žrtvuj se za nju, predaj se sav njoj!

Ivan. — Ti me, Rakela, ubijaš!

Rakela. — Nije to prvi put, Ivane, da mi tako odgovaraš, a ja bih se kladila, da si tu istu riječ već toliko puta ponovio i pred svojom vjerenicom. No ako baš hoćeš, da se ubiješ, a ti se ubij, ali nemoj zato nas kriviti! ... No uza sve to, ja držim, da treba da živiš zato, što si potreban svojoj Berti.

A pošto je Ivan nastojao, da se oslobodi njenih snažnih ruku, jer je upravo dolazila Berta, Rakela mu je rekla, zagrlivši ga:

Rakela. — Da, opazila sam je i ja ... Ali, pusti, neka vidi!

U taj čas udje Berta.

Rakela. — Vidjela sam te, Berta, — reče udarajući svu težinu glasa na onaj »te«, — vidjela sam te vrlo dobro, gdje dolaziš.

I ovivši ponovo oko Ivanova vrata svoju ruku, koja ga je tištala kao jaram, nastavila je:

Rakela. — Ali se ti varaš. Upravo sam ovaj čas govorila, da uputim tvog muža na tebe. Da se sasvim posveti tebi, bez ikakove ograde! Prepuštam ga tebi. Sad, pošto je već i tako mene učinio majkom, pravedno je, da učini i tebe. Sad ga možeš na sva usta zvati sinom. Ne znam, da li ga nas dvoje, nazivajući ga sinom, uistinu ne ubijamo. Zacijelo ti je poznata priča o dvjema majkama, koje su došle pred Salamuna, tražeći od njega, da im prizna isto dijete. Evo našeg djeteta — Ivana! Ne ću nikako da ga prepolovim na dva dijela, jer bi ga to ubilo. Uzmi ga ti čitava i jedina!

Berta. — A zašto ga ti ne bi uzela?

Rakela. — Ja sam prava majka!

Nato je Berta, sva izvan sebe i kao pomamna u bijesu, spopala svoga muža — koji je samrtno i bez ikakova opiranja promatrao taj prizor — i oslobodivši ga Rakelina jarma, pokazala ga njoj, povikavši:

Berta. — Ja to ne dozvoljavam. Majka sam ja... ja... i nitko drugi. Ja ga želim čitavog, želim ga čitavog više nego što ga ti želiš. Uzmi ti Ivana i završi svoje djelo! Ali daj mi kćer, povrati mi moje dijete!

Rakela. — Koju kćer?

Berta. — Moju.

Rakela. — Moju Rakelu? Pa ti si poludjela! Ja sam u njoj i ona je u meni! Zar bi htjela da mi otmeš Rakelu, moju malu Rakelu i da je učiniš sličnom tebi, sličnom Berti Lapeira? Da bude slična vama, angjeoska vjerenice? Pa i ja sam bila vjerenica, da, vjerenica!

Berta. — A zar sam ja kriva, ako ni tvoj muž, ni Ivan nisu mogli da od tebe dobiju ono, što sam ja s njim dobila?

Rakela. — A ti, Ivane, ti... s i n e m o j, hoćeš li, da se raspoloviš? Ili da ostaneš čitav svojoj vjerenici?

Ivan ih je obje ostavio.

XI

Ivan ih je obje ostavio, i to zauvijek... Kako je do toga došlo? Sve, što se o njemu saznalo, bilo je to, da su ga jedne noći dovezli sumrtvog u automobilu i da je, poslije te ekskurzije po Sierri, umro, a da nije ni došao k svijesti. Ni šofer, kao ni njegov

prijatelj, nisu umjeli objasniti, što se dogodilo. Dok su išli uz jednu provaliju, opazili su, da je odjednom nestao iz automobila. Nisu razumjeli, da li je pao ili se sam bacio. Samo su vidjeli, da se koturao niz provaliju. Kad su ga našli, bio je sav isprebijan, raskoljene glave i izranjena tijela.

Kakav su samo pogled izmijenile nad mrtvim, blijedim i smirenim Ivanovim tijelom — Berta i Rakela!

Berta. — Je li sad jasno pitanje s djetetom, sa mojim djetetom.

Rakela. — Jasno? A od čega će živjeti? Tko će ga izdržavati? Tko će ga odgajati? I kako? A kako ćeš i ti živjeti? Pa tvoji roditelji?

Berta. — Pa Ivanovo imanje...

Rakela. — Ivan nije imao ništa. Sve što je tu, moje je. Ako to ne znaš, saznat ćeš!

Berta. — Ti si kradljivica! Ti si me okrala!

Rakela. — Pa to su samo riječi! Ti i ne znaš, tko je ukrao i kome je ukradeno. Možda si ti okrala mene? Kradljivci su tvoji roditelji i svi tvoje vrsti! Ja ne ću, da i moju Rakelu, moju kćerku, učinite kradljivicom, kao što ste vi! Idi odavde i podji k svojim roditeljima! Sporazumij se s njima, da li vam više prija da živite kao siromasi ili da se pomirite s onom, koju ste izvoljeli nazvati kradljivicom...

Berta. — Zar da se pomirimo?

Rakela. — Mislim, da je bolje, da se barem pred očima svijeta pomirite!

Berta je dugo pregovarala sa svojim roditeljima. S vrlo vještim odvjetnikom proučavali su Ivanovu oporuku. Ali Ivan, uistinu nije posjedovao ništa. Sva je njegova imovina ležala u rukama Rakele. Onda su morali prihvatiti kompromis. Rakela je pristala, da ih izdržava, ali samo pod uvjetom, da joj ostave dijete.

Jedina je utjeha za Bertu bila, što se, po savjetu Rakele, imala ponovo udati, a Rakela će njenom budućem djetetu ostaviti izvjesnu svotu, kao baštinu.

Rakela. — Ako se ponovo udaš, — govorila je ona Berti — ja ću te obdariti posebnim mirazom. Zapamti: — nije dobar udovički život!

MARKIZ OD LUMBRIJE

Plemenito zdanje markiza od Lumbrije ili — kako su ga u starom gradu Lorenci zvali — »palača«, izgledalo je kao korablja starih, šutljivih i tajanstvenih uspomena. Iako su u njemu živjeli ljudi, ipak su gotovo uvijek prozori i balkoni, koji su gledali na ulicu, bili zatvoreni. Njegova je fasada, na kojoj se kočio velik porodični grb, gledala prema jugu i ležala je na velikom trgu Katedrale, i to upravo naspram njene velike i barokne mase. A kako je sunce čitav dan obasjavalo fasadu, jer su u Lorenci oblačni dani bili rijetki, njena su vrata i prozori ostajali neprestano zatvoreni. I to zato, što je blagorodni markiz od Lumbrije, Don Rodrigo Suarez de Teyada, upravo bijesno prezirao sunčano svijetlo i slobodan zrak. »Ulična prašina i sunčana svjetlost«, — bile su to njegove obične riječi, — »ne služe ni za što drugo, nego da oduzmu sjaj sa pokućstva i da pokvare sobe, da i ne govorimo o muhama« . . . Oh, te muhe! Gospodinu su se markizu neobično gadile muhe zato, što je on držao, da one uvijek dolaze sa kakvog prosjaka i krastavičara. On je drhtao od pomisli, da bi se slučajno mogao okužiti plebejskim bolestima. A bili su, ajme, tako prljavi bijednici iz Lorence i okoline!

Druga je strana zdanja okomice padala nad ogromnu provaliju, kroz koju je tekla rijeka. Bršljan je tu stranu palače dekorirao velikim vijencima. Premda je bršljan pružao zaklonište bezbrojnom svijetu miševa i drugih sličnih životinja, markiz je ipak prema njemu osjećao neko poštovanje. Bila je to porodična tradicija. Tamo gore, na jednom od

mnogih balkona, koji su se pomaljali nad provalijom, markiz je, zaštićen od muha i od sunca, običavao sjediti čitajući, dok se rijeka ispod njega pjenušala i bučila, tražeći sebi izlaza kroz ono kamenje i klisure.

Blagorodni markiz od Lumbrije živio je sa dvije kćeri: Karolinom, starijom, i Luizom, mladjom, i sa svojom dragom ženom gospodjom Vincenzom, koja je bila više usijane glave i koja se, kad nije spavala, neprestano žalila na svaku stvar, a naročito na žamor. Kako je markiz upravo sa strahom mrzio sunce, tako je i ona, gospodja Vincenza, mrzila svaku i najmanju buku, otkuda god ona dolazila. I dok je on volio da se u sumraku šćućuri na balkonu i da u sjeni i pod bršljanom, uspavljivan stoljetnim šumom rijeke, čita, ona je mnogo više uživala počivati pred prozorima na fasadi, gdje je običavala sjediti na starom svilenom naslonjaču, na kome se sunce nije nikada odmorilo. I tu je ona puštala, da je uspavljuje laki dašak tišine, koja je zahvatala čitav trg Katedrale.

Markiz nije imao muške djece i to je bio njegov duboki bol. Čim je ostao udovac, baš se zato opet oženio gospodjom Vincenzom, da ih dobije, ali je, vajme, gospodja Vincenza bila neplodnica!

Njegov je život tekao tako monotono i turobno, tako jednolično i rituelno, kao bučan i jednaki tijek rijeke u provaliji ili monotono liturgijsko psalmodijanje kanonikâ u Katedrali.

Upravljao je svojim imanjima i svojim pašnjacima, koje je katkada, ali u velikoj brzini i površno, obilazio. Navečer je bio odigrao svoju partiju karata s ispovjednikom, intimnim porodičnim savjetnikom, s jednim kanonikom i administratorom svoga imanja. Ovi su dolazili uvijek u isti sat i svake večeri. I pošto bi ušli na velika vrata, na kojima je stajala pločica sa slikom Presvetog Srca Isusova s natpisom: »Kraljevat ću u Španiji i sa više po-

štovanja negoli igdje drugdje«, posjedali su oko stolića — zimi na kanabe-u — koji je već bio pripremljen. I točno, kad je otkucavalo deset sati, ostavljali su oni kao navijeni igru, pa, ako nije bila dovršena, da ju, razumije se, sutradan produže. Medjutim je markiza spavala, dok su kćeri markizove ili nešto radile ili čitale asketske knjige — osim ako ne bi katkada kradom došle i do drugih knjiga — ili bi se svadjale medjusobno,

Gospodjica Karolina i Luiza svadjale su se, da bi odoljele strašnom zadahu, koji je ispunjavao sve one dvorane — od salona, nepristupnog suncu i muhama, pa sve do zidova, presvučenih bršljanom — osjećajući kao neku potrebu, da se svadjaju. Starija, Karolina, upravo je, kao i otac, mrzila sunce i neobično se rigorozno pokoravala tradicijama kuće, dok je mladja, Luiza, više voljela da pjeva i da se vrlo često pokazuje na prozorima i balkonima te da po prozorima u vazama sadi i njeguje cvijeće, — običaji čisto plebejski, koje blagorodni markiz nije nikako podnosio.

»Zar ti nemaš vrt?« — govorio je svojoj kćeri, nazivajući »vrtom« nekoliko bolećivih jaruga, pripojenih uz palaču, u koje su domari vrlo rijetko i gotovo nikada silazili. Ali Luiza je tvrdokorno ostajala pri tome, da odbrani vaze na balkonu njene spavaće sobe, koja je gledala na tijesnu uličicu prama glavnomu trgu Katedrale. Medjutim, pod izlikom, da ih škropi, ona se pomaljala na prozorima, da promatra ljude, koji onuda prolaze. »Kakva je to rdjava navika: stajati ondje i uhoditi stvari, koje nas ne interesiraju?« govorio je otac, dok je starija sestra Karolina dodavala: »Pametnije bi bilo, da odmah sidješ na ulicu i da ih ondje potražiš!« I gledali su je gotovo s nepovjerenjem.

Ali ona izlaženja na prozor i ono škropljenje cvijeća počelo je da donosi svoga ploda. I doista, Tristan Ibañez del Gamonal, koji je takodjer bio

sin plemićke porodice, i to jedne od najstarijih u gradu Lorenci, zaljubio se u drugu kćer markiza od Lumbrije, koju je vidio, gdje se kraj cvijeća na balkonu smješka svojim ljubičastim očima i ustima, crvenima kao geranijum.

Prolazeći tako jednog dana onom ulicom, osjetio je on na sebi vodu, koja je curila iz vazâ i dok se neki glas, t. j. glas Luizin ispričavao: »Oprostite, Tristane!« — on je čuo ili je mislio, da čuje bolni glas neke utamničene princeze, koja ga iz ukletog dvorca zove u pomoć...

— Ali, dijete moje, — govorio je otac Luizi, — nije dobro, što radiš. To su djetinjarije!

— A zašto, oče?

— Kazat će ti to Karolina.

Luiza je, medjutim, gledala stariju sestru i očekivala, da joj ona nešto progovori. A ona joj je kazala:

— Zar ti misliš, sestro, da mi, kćeri markiza od Lumbrije, možemo s prozora govoriti i bacati poglede na prolaznike, kao što čine seljanke? Zar si zato sadila i njegovala cvijeće?

— Neka mladić zatraži, da ga primimo, — opomenuo ju je otac, — pa ako ja ne budem imao ništa proti tome, stvar bi se mogla brzo riješiti. Što kažeš na to ti, Karolina?

— Ja se, — odgovori ona, — tome ne protivim.

I gospodin Tristan, kao pretendent na ruku Luize, bio je u redu i po pravilu uveden u njihovu kuću.

Prošlo je dosta vremena, dok je stara gospodja išta opazila. Dok se igrala obična partija karata, gospodja je drijemala na naslonjaču u salonu, a do nje su Karolina i Luiza, šivajući i vezući, čavrljale sa Tristanom, koga, dakako, ni na časak nisu ostavljali nasamu s Luizom. Stari ga markiz nije ni-

kako trpio, ali se nije uznemirivao, kad bi ga primala sama Karolina — buduća svastika — zato, što je bio uvjeren, da će ga ona mnogo bolje od Luize poučiti u običajima i u tradicijama kuće.

* * *

Prijatelji, koji su se okupljali na običnu partiju karata, služinčad kuće, pa čak i onaj dio grada, koji je znatiželjno zirkao u misterij palače markiza od Lumbrije, opazili su, da se kratko vrijeme iza toga, otkako je Tristanu bilo dozvoljeno, da, kao zaručnik mladje kćeri, zalazi u kuću, zatvara u sjeni jače nego ikada prije uzani krug crne porodice. Uobičajena mučaljivost markizova porasla je do apsolutnoga, dok je gospodja sve više izbjegavala žamor i buku, kojih, uostalom, sad više uopće nije bilo, pošto su prepirke i svadje izmedju dviju sestara, iako su bile oštrije i jače, postajale sve tiše i prikrivenije. Kad bi se sretale u hodniku, ako bi se napadale ili hvatale za kosu, činile su to onako potajice, prigušavajući svako jecanje. Tek je jedanput Marijana, stara služavka, čula Luizu, gdje kriči: »Ali će to doznati jednog dana čitav grad. Da, čitav će grad morati da dozna! Ja ću sama izaći na balkon trga Katedrale i sve ispričati čitavom svijetu!« — »Šuti!« jekne glas markiza i pred tako nepoznatim i novim glasom Marijana je, sva prestravljena, ostavila vrata, na kojima je prisluškivala.

Nekoliko dana kasnije markiz je ostavljao Lorencu, vodeći sa sobom stariju kćer Karolinu. Za vrijeme njegova odsustva, Tristan se uopće nije javljao u njihovoj kući. Kad se markiz povratio, morao je objašnjavati prijateljima razloge svoga izbivanja: »Jadnica, ne stoji baš najbolje sa zdravljem«, — kazao je, gledajući uporno u ispovjednika — »i to je navodi, da se neprestano — radi nervoznosti — svadja sa sestrom, makar za to ne bilo nikakvog

pravog razloga. Zato sam je i poveo sa sobom, da se malo oporavi«.

Nitko mu nije ništa odgovorio.

Nekoliko dana kasnije, slavilo se u porodici — i to isključivo u porodici — vjenčanje Tristana Ibañeza del Gamonala sa mladjom kćeri blagorodnog markiza od Lumbrije.

Od stranih su prisustvovali vjenčanju samo majka zaručnikova i večernji prijatelji markizovi.

Tristan je ostao u tastovoj kući, a krug se palače stisnuo i zamračio još više. Cvijeće je na balkonima zaručnice propalo i uvelo, jer mu se oduzela svaka pažnja. Gospodja markiza drijemala je mnogo više nego prije, dok je markiz lutao kao melankolična i mučaljiva sablast po salonu, zatvorenom suncu i svijetlu. Osjećao je, kako mu izmiče život, kojega se on hvatao svom svojom snagom. Odrekao se svog uobičajenog kartanja i to je bio njegov oproštaj sa svijetom. »Glava mi nije više nikako sredjena, da bih se mogao kartati«, — ispovjedio je on svom ispovjedniku i pouzdaniku — »jer sam neprestano rastresen, a pošto me karte ne mogu više da zabave, ne preostaje mi ništa drugo, nego da se spremim na smrt«.

Jednoga dana bio je iznenadjen udarcem apopleksije. Nije se više ničega sjećao. Ali kad je počeo da se ponovo osvježuje, pričinilo mu se, kao da se očajnije hvata života. »Ne, ne mogu da umrem prije no što vidim, kako će se stvari svršiti«. A svoju kćer, koja mu je na krevet donosila hranu, sa tjeskobom je zapitkivao: »Kako je? Hoće li zakasniti?« — »Ne će dugo, oče!« ... »Jer ne ću da odem, ne smijem otići, dokle god ne vidim novog markiza. Naime, svakako treba da bude muškarac, jer se ovdje osjeća pomanjkanje muškarca. Pa ako i ne bude neki Suarez de Teyada, bit će jedan Rodrigo ili markiz od Lumbrije«. — »Ali, oče, to ne zavisi od mene«. — »Zar bi, kćerko, još i to trebao da doživim« — i tu mu glas neobično zadrhće — »da ne dobijemo muškarca, pošto sam doveo u kuću onu budalu?« Kći je plakala. Tristan je, naime gdjekada izgledao kao osudjenik na smrt ili kao kućni poslužnik.

Markizovo je uzbudjenje doprlo do kulminacije, kad je došlo vrijeme, da mu kći rodi. Groznica iščekivanja ga je spopala i tresla. Liječnik je govorio: »Njemu je potrebnija liječnička njega negoli rodilji«.

»Kad Luiza rodi«, — rekao je markiz zetu, — »ako bude muško, donesi mi ga odmah, da ga vidim i mirno umrem!«

A kad je, najzad, markiz čuo onaj krik, sabrao je svu svoju snagu, podigao se u postelji i uporno se zagledao u vrata. Malo kasnije, plah i zastrašen, pojavio se Tristan, noseći pokriveno tijelo djeteta. »Markiz?« — zaviče starac. »Da«. Starac ga primi na ruke i utisnuvši djetetu na lice drhtav poljubac — pravi poljubac smrti — pade teško na jastuke. Zeta nije pogledao ni jednim pogledom.

Poslije dva dana, a da se nije nikako vraćao svijesti, umro je. Grb markizâ od Lumbrije bude pokriven crnom ponjavom, koja je poslije nekoliko dana, od prežestoka sunca, počela blijediti i gubiti boju. Raspoloženje crnine i žalosti obuzelo je čitavu kuću, koju ni rodjenje djeteta nije razveselilo, ni obasjalo.

Bijedna je Luiza poslije porodjaja ostala blijeda i iznemogla. Spočetka je pokušavala da sama doji dijete, ali se nakon kratkog vremena morala ostaviti dojenja.

— Treba potražiti plaćena prsa ... plaćena prsa! Kolika sramota! — tako je mlada majka jecala. — Tristane, treba naći nekoga, tko će nam hraniti markiza! — ponavljala je neprestano svome mužu.

Ali je Tristan bio slomljen i skršen u prevelikoj tuzi, osjećajući, kako propada i stari. »Ja sam

i tako suvišan u ovoj kući. Stvar sam, koja ništa ne znači. Moja je vrijednost slična pokućtvu«, — govorio je. I s ulice je često gledao na balkon, koji je nekada bio Luizin, a sada ostao bez cvijeća.

— Zašto, Luiza, ne bi opet na tvoj balkon postavili cvijeće? — usudio se jednog dana spomenuti svojoj ženi.

— Nema ovdje cvijeća. Jedini cvijet, koji je procvao u ovoj pustinji, mali je markiz, — odgovorila je ona.

Tristan je strašno trpio, što se dijete nije nazivalo nikakovim drugim imenom, nego »markiz«. I kloneći se kuće, odlazio je, da se zaklanja u Katedralu. Drugi put je opet izlazio, a da nije znao, kamo bi krenuo. A više nego na išta drugo, ljutio se na indiferentnost, kojom ga je njegova žena predusretala.

Medjutim je Luiza osjećala, da umire; život joj je otjecao kap po kap. »Moj život«, — govorila je, — »odlazi polako i sporo, kao i curenje vode iz fontane. Čini mi se, kao da mi se krv suši. Glava mi zuji. Iako još živim, to je zato, što umirem suzu po suzu, i što vidim, da je kraj mene moj mali markiz! Kako je samo turoban život u ovoj kući bez sunca! Ja sam se nadala, da ćeš mi ti donijeti sunca, veselja i slobode. A ti si mi donio samo markiza! Odnesi ga odavde!« I poljubila je dijete drhtavim i groznicavim poljupcem. Iako su muž i žena medju sobom govorili, ipak je težak zastor tišine i ćutanja dijelio jedno od drugoga. Nisu jedno drugome povjeravali svoje unutrašnje muke.

Kad je Luiza osjetila, da joj odnose dijete i da će ga zauvijek izgubiti, položila je svoju mrzlu ruku na glavu maloga Rodriga i rekla Tristanu: »Čuvaj mi dobro markiza! Žrtvuj se za njega! A što se nje tiče, reci joj, da joj opraštam!«

— A meni? — jaukne Tristan.

— Tebi? Ti i ne trebaš, da ti se što oprosti!

Ove su riječi pale kao krvava kletva nad jadnog čovjeka, koji je nekoliko dana kasnije ostao udovac.

* * *

Kao udovac, još uvijek mlad i gospodar velikog imanja, koje mu je pripadalo po sinu markizu, on se svejedno osjećao izgubljenim u onom tužnom zdanju bez svijetla i bez sunca, s nenadanim uspomenama, koje su mu se činile neobično daleke i tudje. Čitave je sate znao provoditi na balkonu palače, na onom balkonu, koji je, obvijen bršljanom, gledao na rijeku. Slušao je šum vode. Zatim je, malo pomalo, i on počeo da skuplja prijatelje za večernju igru. A veliki dio svoga vremena posvećivao je, kako je govorio, pregledavanju starih pokojnikovih listova, da bi uredio imovinske dokumente. U tom ga je radu podupirao stari ispovjednik i pouzdanik pokojnog markiza.

Ali najednom je čitav grad Lorenca bio iznenadjen velikom novošću. Poslije odsustva od nekoliko dana, Tristan se povratio u palaču sa Karolinom, svojom svastikom — kao njezin muž. Zar se nije govorilo da je postala koludrica? Gdje i kako je živjela posljednje četiri godine? ... Karolina se povratila s arogantnim izazovom u pogledu.

Prvo, što je zapovjedila, bilo je, da se odmah skine crna ponjava, koja je pokrivala kućni grb.

— Odnosi nam sunce, — govorila je, — a ja bih bila podobna, da sav grb namažem medom, na koji bi se pohvatale muhe. — Iza toga je naredila, da se posiječe bršljan. »Ali, draga Karolina, — molio je Tristan, — »ostavi stare stvari na miru!«

Mali je markiz mahom osjetio u novoj majci velikog neprijatelja. Premda ga je otac molio, nije nikada htio da je zove imenom majke, već jedino tetkom. »A tko mu je mogao kazati, da sam ja njegova tetka?« pitala je. »Možda Marijana?«

»Ne znam, draga, ne znam«, — odgovarao je plaho Tristan. Ali se ovdje sve doznaje, a čovjek i ne zna kako«. — »Sve?« — »Da, sve. Čini se, kao da sama ova kuća povjerava svima naše tajne«. — »Ali mi treba da šutimo«.

Kuću je ponovo zahvatila neka nova ozbiljnost. Porodica je vrlo rijetko izlazila iz dvorca, jer Karolina nije htjela da se izlazi, pa je Tristana držala okovana u lancima. Medjutim je mali markiz bio predan na milost i nemilost služinčadi, jednog instruktora, koji ga je poučavao u alfabetu i ispovjednika, koji mu je objašnjavao vjerske tajne.

Običavali su se skupljati samo na večernje kartanje, ali je čitavo vrijeme Karolina sjedila kraj Tristana savjetujući ga, kako će igrati. Svi su opažali, kako je svakom prilikom polagala svoju ruku i zalakticu na njegovu. Kad je udaralo deset sati, ona ga je opominjala: — »Tristane, vrijeme je, da se ide« ... Iz kuće nije nikada mogao izlaziti bez nje, koja je, tijesno pripijena uza nj, prkosno i izazovno gledala na čitav svijet pred sobom.

* * *

Zamišljenost Karolinina bila je vrlo teška. Ni najmanje se nije radovala, što ima da rodi. A kad se rodila djevojčica, nije htjela ni da je vidi. I kad su joj rekli, da je dijete bolesno i slabunjavo, kazala je samo: »To nam je kazna!« A kad je poslije kratkog vremena dijete zapalo u agoniju, rekla je: »Pa možda je to i najbolje! Zar da ostane u ovako lijepom životu, kakav je čeka?«

— Ti si, dijete, i previše samo, — kazala je jednog dana poslije nekoliko godina Karolina svome sestriću i pastorčetu, malenom markizu. — Treba ti u prvom redu društvo, a onda i netko, tko će te poticati na nauk. Zato smo ja i tvoj otac odlučili da pozovemo u kuću jednog tvojeg rodjaka, koji je ostao siroče.

Dijete, koje je imalo već deset godina, a bilo nerazvijeno i dušom i tijelom (žalost mu je obuzimala dušu, a pakao tijelo) ostalo je zamišljeno.

Ali kad je došao drugi dječak, uljez i siroče, mali se markiz počeo odmah braniti, dok je čitav grad kroz nekoliko dana komentirao neobični događaj. Svi su smatrali, da je Karolina zato, što nije htjela da sama ima djece, a da bi ipak nekako ojadila sina svoje sestre, pozvala onog uljeza.

Dva su se dječačića od prvog trenutka gledala kao neprijatelji, jer dok je markiz volio da se drži suvereno, dotle drugi nije nimalo izgledao ponizan. »Zar misliš«, — govorio je Petar Rodrigu, — »da mi možeš zapovijedati zato, što si markiz? Ako me budeš napastovao, ja ću otići i ostaviti te sama!« — »Pa ostavi me, to bih ja i volio«. Ali je Karolina ipak poklikom »Djeco!« umjela da ih primiri.

Jednog je dana Petar rekao Tristanu:

— Striče, — zvao ga je, naime, tako, — ja odlazim i hoću da se povratim svojim tetkama. Ne mogu podnijeti Rodriga, koji mi neprestano govori, da sam ovdje samo, da njega poslužujem i kao iz neke milosti.

— Budi strpljiv, Petre, budi strpljiv! Zar i ja ne moram biti strpljiv?

I primivši dječaka za glavu, dugo je plakao nad njim bez ijedne riječi.

Te je suze dječak shvatio, kao da ga jadni čovjek nešto moli i ražalio se nad ocem mladoga markiza.

Ali Karolina nije plakala.

* * *

Jednog se dana dogodilo, dok su se muž i žena odmarali na starom divanu, prislonivši ruke jedne na druge i bulјeći tupo u prazan prostor, da su dotrčala oba dječaka, sva oznojena i uzbudjena. »Ja odlazim, ja odlazim!« — vikao je Petar. »Odlazi i

ne vraćaj se više u moju kuću!« — odgovarao je Rodrigo. Ali kad je Karolina vidjela, da iz Petrova nosa teče krv, skočila je, strastveno ga zagrlila i zavikala: »Sine moj, sine moj!« I okrenuvši se prema mladom markizu, izrekla s bijesom riječ: »Kajin!«

— Kajin? Zar je on moj brat? — vikne rastvorenih očiju mladi markiz.

Karolina, na čas, nije imala snage da nastavi, ali je pritisnuvši ruke na srce, odsječenim glasom promrmljala:

— Ali je on moj sin!

— Karolina! — jaukne muž.

— Da, — prihvati riječ mladi markiz. — Ja sam i mislio, da je to vaš sin. Uostalom, to su i svi ovdje govorili. Ali ono, što nitko ne zna, to je... Tko mu je otac? I da li on uopće ima oca?

Karolina skoči kao lavica. Oči su joj se blistale, a usne podrhtavale. Uhvatila je Petra, svoga sina, i povela ga pred muža viknuvši:

— Zar njegov otac? Kaži mu ti, oče markiza, kaži ti sinu Luize sestre moje, kaži ti unuku Rodriga Suareza de Teyade, markiza od Lumbrije, kaži mu, tko mu je otac. Kaži! Reci mu, ako ne ćeš, da mu ja reknem!

— Karolina! — molio je plačući Tristan.

— Kaži mu ti, tko je pravi markiz od Lumbrije!

— Pa i ne treba, da mi kaže! — reče mali markiz.

— Dobro, onda znaj, da je markiz Petar, a ne ti; on, koji se rodio prije tebe i to od mene, koja sam bila starija od tvoje majke i od tvoga oca, da, i od tvoga oca... Dakle, po pravima grba, markiz je on... I ja ću grb dići i rastvoriti sve balkone suncu, neka ih svi vide i neka svi pripoznadu moga sina za pravog markiza.

Iza toga poče kričati i dozivati svu služinčad, pa čak i staru gospodju, koja je, prešavši već u

tupost drugoga djetinjstva, spavala. I kad ih je sve vidjela okupljene pred sobom, zapovjedila je, da se rastvore svi prozori, te je visokim, ali mirnim glasom počela govoriti:

— Ovo je markiz, pravi markiz od Lumbrije: ovo je nasljednik. Ovo je sin, koga sam ja dobila sa Tristanom, našim gospodinom Tristanom, koji se sada negdje krije i plače; s njim, kad je imao da se oženi mojom sestrom i to mjesec dana iza njihova vjenčanja. Moj me je otac, blagorodni markiz od Lumbrije, žrtvovao svojim principima, a možda je i moja sestra bila već kao i ja kompromitirana.

— Karolina! — molio ju je muž.

— Šuti! Danas hoću, da sve otkrijem. Tvoj sin Rodrigo udario je moga i tvoga sina Petra, da mu je odmah udarila iz nosa krv — plava krv! — ah, ta kakva plava? Ne, ne, nego crvena i te kako crvena, moga sina, našega sina, markiza...

— Ali čemu tolika buka, Bože sveti! — naricala je stara markiza, šćućurivši se na starom naslonjaču u najdaljem kutu salona.

— A sad, — produžavala je Karolina obraćena prema služinčadi, — podjite i raznesite ovu vijest po čitavom gradu, po svim trgovima i dvorovima, po svim ulicama i fontanama, jer ja hoću, da svi znaju i upoznaju mrlju našega grba.

— Pa čitav grad to već zna! — tiho primijeti Marijana.

— Što? — kriknu Karolina.

— Da, gospodjo, svi to već znaju i govore o tome.

— Zar smo, Tristane, mi zato dosad živjeli ovako, da sačuvamo tajnu, koja nije bila nikakova tajna, i da prikrijemo zagonetku, koje nije bilo? Da očuvamo lažnu prividnost?... Žalosno je to, vrlo žalosno! Rastvorite zato sve balkone, neka udje svijetlo, sve svijetlo i sav prah s ulice! A sutra odnesite i sam grb!... Neka se nanovo na balkone postave vaze sa cvijećem! Proslavit ćemo ove dane

svečano i pozvati čitav narod iz grada, ponavljam: onaj pravi narod. Ali ne! Proslavit ćemo ovu slavu na dan, kad ovaj moj sin, naš sin, onaj, koga ispovjednik zove »sinom grijeha«, dok je pravi sin grijeha onaj drugi, bude priznat pravim markizom od Lumbrije.

Bijedni je Rodrigo stajao blijed i zaprepašten u tamnom kutu. Morali su ga silom izvući odande, ali on nije više htio da gleda ni svog oca, ni svog brata.

— Poslat ćemo ga u institut! — naredi Karolina.

Od toga dana se u gradu nije ni o čem drugom govorilo, nego o muškoj istrajnosti, kojom Karolina razvija svoje osnove. Svakoga je dana izilazila, držeći za ruku, kao utamničenika, svoga muža, dok je drugom rukom vodila sina svoje mladosti. Ostavljala je, da stoje širom otvoreni balkoni palače, da sunce može milovati i skakutati po svili naslonjačâ i dopirati čak do portretâ predaka... Svake je večeri osobno dočekivala čitave brigade igrača, koji se nisu usudjivali odbiti njen poziv, a ona je sama pokraj Tristana igrala njegovim kartama. Grdila ga je pred kartašima i udarajući ga s vremena na vrijeme po ramenu, govorila mu pred svima: »Kako si kukavan, Tristane!« A zatim bi se drugima obraćala s riječima: »Moj bijedni muž ne umije nikako da igra sam«. Kad se društvo razišlo, ona bi mu govorila: »Kolika je to nesreća, da poslije onog mrtvog djeteta, ne dobivamo više djece!... Ona mala bila je, zapravo, kći grijeha, a ne naš Petar; ali sada moramo da se svi žrtvujemo za njega, za malog markiza!«

Učinila je sve, da ga muž službeno posini, premda ga je ona s njim dobila prije nego se udala za njega. Počela se pred vlastima natezati i pravdati, da bi za Petra pribavila nasljedstvo naslova. Medjutim se Rodrigo grizao od bijesa i žalosti u institutu.

— Bila bi prava sreća, — govorila je, — kad bi ti, Tristane, osjetio volju za svećeničko zvanje. Ti, naime nisi ni rodjen za muža, već za fratra...

— I baš mi ti to kažeš! — usudi se da ipak nešto rekne zaplakani glas muža.

— Da, ja, baš ja to kažem, Tristane! I nemoj da se kočoperiš i ponosiš, što je ispovjednik i moj otac nazvao »mrljom na grbu naše porodice i našim grijehom«. Zar »naš« grijeh? Pa to nikako nije bio tvoj grijeh! Ja sam te namamila i navukla na grijeh!... Ona, koja ti je, zalijevajući svoje geranijume, poškropila kosu, a ne glavu, ona te je samo privukla u ovo prokleto staro zdanje, ali sam te ja pridobila i osvojila. Sjeti se samo! Ja sam htjela, da postanem majkom markiza. Samo što mi nije ni na pamet padalo, da bi mogao doći onaj drugi. Htjela sam, da se ti odupreš ženidbi s mojom sestrom, ali ti nisi imao snage, da se pobuniš i odupreš.

— Ali, Karolina...

— Da, da, tvoj je grijeh bio upravo to, što si pristao, da se oženiš njom. To je tvoj veliki i neoprostivi grijeh! I kako sam samo morala zbog toga trpjeti! Ali sam i suviše dobro znala, da se moja sestra ne će oduprijeti, niti istrajati u saznanju, da je prevarena i to prevarena na najvulgarniji način! I čekala sam. Čekala sam sa strpljenjem, dok se moj sin radjao. A kako je bilo strašno i teško stvoriti ga u sličnoj atmosferi, koja je bila sva crna i tragična u svojoj tajanstvenosti. Rodila sam ga iz osvete! Iz osvete prema tebi, koji si bio njegov otac.

— Zašto si to učinila, kad znaš, da će me on prezreti!

— Ne, on te ne će prezreti, ali ću te, možda, prezreti ja!

— Pa neka!

— Sažaljevam te! Ti si probudio moju put, a sa njom i moj ponos starije kćeri. Nitko, naime, nije mogao da dodje k meni, prije nego se formalno

obrati mome ocu, a kako ja nisam, poput mladje sestre, voljela da se pokazujem na prozoru i da bacam poglede po trgu i po ulici, a kako su u ovo staro duplje ulazili samo prostaci sa polja i drugovi mojega oca, ja sam ostala osamljena i zaboravljena. Kad si ušao ti, ja sam te prisilila da osjetiš, da sam u toj kući samo ja žena, a ne moja sestra... Hoćeš li, da ti i dalje govorim, kako je došlo do našega grijeha?

— Ne, zaboga, Karolina, nemoj!

— Mislim, da sad i sâm uvidjaš, da nisam imala krivo, kad sam ti kazala, da si rodjen da budeš fratar! Ali ne, ne, ti si se rodio, da ja postanem majka markiza od Lumbrije, Don Petra Ibañeza del Gamonala i Suareza de Teyade, od koga ću ja da učinim čovjeka. I dat ću, da se izradi nov grb i to od bronca, a ne od kamena. Zato sam i dala, da se odnese onaj od kamena, da uzmognem postaviti novi. A u samu ću sredinu grba da ubriznem crvenu kaplju krvi i to krvi njegova brata, odnosno polubrata, tvoga sina, koji je plod grijeha i nevjerstva, onu mrlju crvenu, kao krv. Kao krv, koju si ti iz mene isisao... Ne žalosti se, — (dok mu je govorila ove riječi, naslonila je svoju ruku na njegovu glavu) — i ne tuguj, Tristane moj, mužu moj i čovječe moj!... Pogledaj samo, pogledaj portret moga oca i kaži mi ti, koji si ga vidio u času smrti, šta bi rekao moj otac, blagorodni markiz od Lumbrije, kad bi vidio ovog svog drugog unuka? On ne bi žalio, što je oduzeto mjesto tvom i Luizinom sinu. Naredit ću, da se u grb umetne i rubin, koji će se sav zasjati na suncu... Kako si samo mogao i pomisliti, da u ovoj kući nema više krvi, i to crvene krvi, a ne samo plave?... A sada, Tristane, ostavimo na miru našeg sina, markiza crvene krvi, i podjimo spavati!

Tristan prigne glavu pod teretom vijekova.

GDJE JE ŠTO

Predgovor Miguela de Unamuno 5
Miguel de Unamuno (od Bogdana Radice) 7

Magla (roman) 19
Tri uzorite novele s prologom: . 171
1. Prolog 173
2. Ništa manje nego čitav čovjek . . . 185
3. Dvije majke 232
4. Markiz od Lumbrije 263

NAJNOVIJA IZDANJA „ZABAVNE BIBLIOTEKE“

IZBOR NAJBOLJIH PRIPOVIJEDAKA SVJETSKE KNJIŽEVNOSTI

465. **»Neodoljiva mladost«.** Roman iz splitskog života od Bože Lovrića. Djelo, kojim ima da se obilježi 25. godišnjica autorova književnog rada i u kojemu je prikazan Split i splitsko društvo, kakvo je bilo prije trideset godina. Radost života! Mladi se ljudi vesele suncu, moru i ljubavi. Daleka im je i pomisao na neprijatnosti, jer »neodoljiva mladost« sve ovija duginim šarama. Dah prolaznosti jedva se osjeća u momentima rastajanja, kad se momci i djevojke, silom prilika, moraju da odreknu svoje ljubavi. Ali i ta žalost ne traje dugo, jer mladost lako zaboravlja. Uglavnom opisan je u djelu djački život i budjenje erotike, koje je upravo majstorski prikazano. Bezbroj lica i karaktera, koji su vrlo živo opisani. Bogatstvo epizoda splitske okolice (Marjan i Vranjic). Medju junakinjama romana ima i uvrijedjenih (Jurka) i poniženih (prostitutka Milka), koje svojom nezasluženom sudbinom duboko potresaju dušu čitaoca. Značajna je epizoda, u kojoj autor — kao pjesnik juga i mora — zbog kontrasta, opisuje Prag i noćni život sjevernoga velegrada. U jednom poglavlju iznosi i karakteristiku profesora Tome Masaryka, koji je imao tako odlučan utjecaj na tadašnju našu omladinu. Lovrićevi mladi junaci ne propadaju, jer vjeruju u borbu i život, kao i njihov veliki učitelj, današnji predsjednik češkoslovačke republike. — Din 26.—. Uvezano Din. 36.—.

Dne 1. studenoga
izaći će četiri najbolje pripovijesti
velikog francuskog pjesnika
FRANCISA JAMMES-A
pod imenom

„KLARA d' ELLÉBEUSE“

(Almaïde d' Étremont, Pomme d' Anis i Le roman du Lièvre)